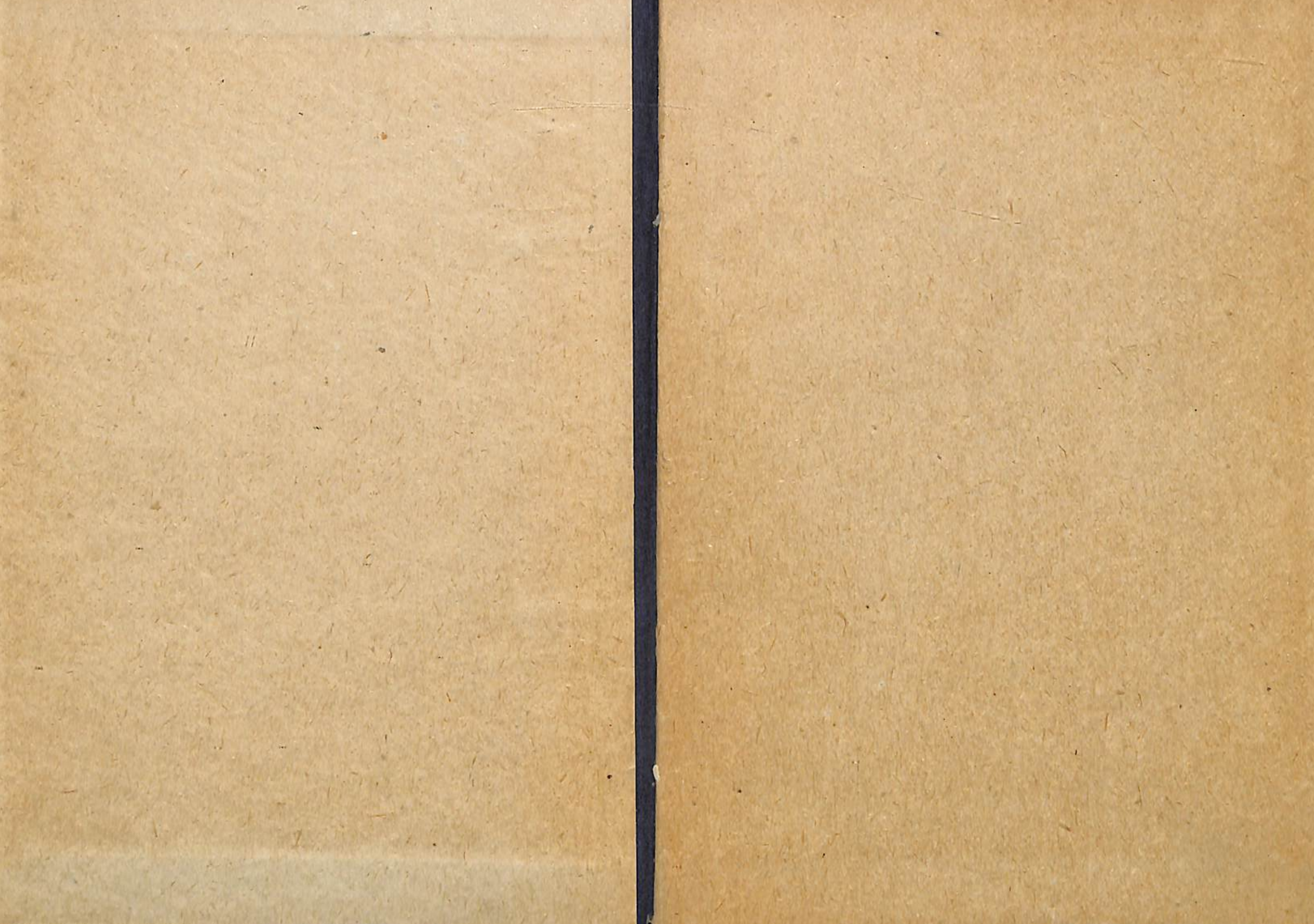
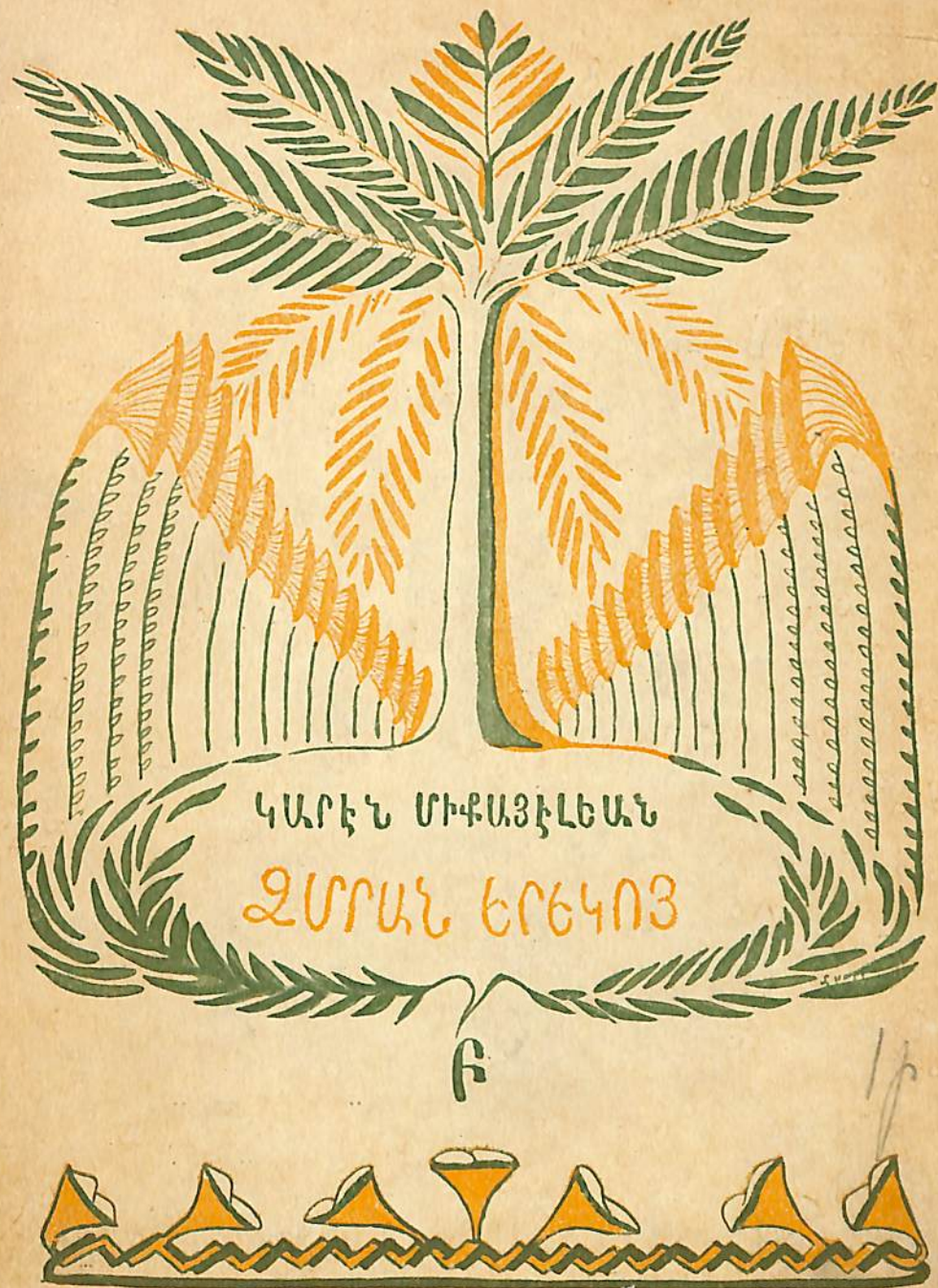

891.99

v^o-78

19 NOV 2011

ԿԱՐԷՆ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

ԶՄՐԱՆ ԵՐԵԿՈՅ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

I

1. Զմրան երեկոյ	7
2. «Էրֆուրտի ծրագիրը»	12
3. Վարդանանց պատերազմ	23
4. Վերջին յորձանքներ	36
5. Նահանջ	51

II

6. Սաքուլի խումբը	89
7. Կախաղանի վրայ	117

III

8. Առաջին վիշտ	125
9. Հայ-Թուրքական կոտորած	136

Շապիկի նկարը՝ Մ. Սարեանի:

37-79482

50807-65

Տղարան Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻ

Типография Х. Бархударянцъ, Москва, Б. Сухаревъ пер., д. 26.

ՉՄՐԱՆ ԵՐԵԿՈՅ

Հէնց որ վերահաս երեկոյի դողդոջուն սուերներն իրենց առաջին դիրքերն են զբաւում սենեակիս մէջ՝ ես վառում եմ սեղանիս ճրագն ու ամենայն խնամքով իջեցնում պատուհանիս վարագոյրը: Ապա՝ մօտենում եմ վառարանին, բորբոքում վառող կրակի շէկոյան ու, մի քանի փայտ աւելացնելով՝ նստում տեղս:

Ու սկսում է ձմրան երկարատե, անդորր երեկոն...

Ինչքան լաւ եմ զգում ինձ:

Սենեակս տաք է: Ճրագս առատ լուսով հեղեղում է սեղանիս վրայ թափթփած զրրքերն ու թղթերը և առաստաղը թողնում խորհրդաւոր մթութեան մէջ: Չորս պատերը վանդակապատում են ինձ զբոսի աշխարհից, կեանքն իր ժխորով տեղի է տալիս իմ առաջ, և քեզ մնում եմ մենակ, ինքս ինձ հետ:

Ոչ ոք ինձ չի խանգարում, ոչ մի ձայն իմ ականջին չի հասնում: Լսում են միայն ժամացոյցիս միակար զարկերն ու վառող փայտերի ախորժ ճարձատումները:

Տարւայ բոլոր եղանակների մէջ կայ արդեօք մի աւելի ցանկալի ու սիրաշուք պահ, քան ձմրան երեկոն, երբ սկսում ես քո կեանքով ապրել և քո հոգեկան ու մտաւոր աշխարհները թափառել...

Ես սաստիկ, սաստիկ սիրում եմ ձմրան այդ խաղաղ ու երկարատե երեկոները...

Կտրւած դրսի աշխարհից՝ ես մոռանում եմ նրա գոյութիւնը ու լողում առաջ ծփացող սև-սև տառերի ովկիանի մէջ: Իմ ծարաւ միտքը որոնում է ճշմարտութիւնը, բնութեան և մարդկային կեանքի բոլոր գաղտնիքները:

Եւ իմ մտապատկերների շարանից դուրս է սպրդում իրը, ու իմ առաջ կռտակւում են անվերջ բանաձևեր, որոնցից ես կերտում եմ թէզիսի, անտիթէզիսի և սինթէզի կառուցւածքները...

Կէս գիշերից անցնում է:

Մէկ էլ՝ յանկարծ՝ պոկւում եմ գրքից ու հայեացքս ուղղում մի մութ կէտի: Մտքի

սանդուխները տանում են ինձ դէպի վերը, հեռուն: Ինչ որ զգացմունք պատում է ինձ: Մի տարօրինակ ու անըմբռնելի զգացմունք: Յանկարծ զգում եմ ինձ մենակ, աչքաթող, անզօր ու չնչին, ինչպէս անձրևային ճիւճուն, և կարօտ մի հովանաւորող թևի, մի խնամող ձեռքի...

Եւ ես որոնում եմ այն էակին, որին մարդիկ միայն հոգու աչքերով են տեսնում, որոնում եմ, որ չոքեմ նրա առաջ և երկրպագեմ: Իմ շրթունքները պատրաստ են մրմնջալու, արտասանելու այն խօսքերը, որոնց մարդիկ աղօթք են ասում:

Ես տեղի եմ տալիս...

...Բայց ոչ: Երբէք:

Ես բացասում եմ այդ բարձրագոյն ոյժը, ես չեմ ճանաչում այդ էակին, ես հակառակ եմ ամեն մի տրանսցենդենտ գոյութեան. ես մատերիալիստ եմ, էմպիրիկ ու ուէալիստ:

Այդ յոգնածութիւնն է, որ ինձ յաղթահարում է:

Ու մի շարժումով վեր եմ կենում տեղիցս և նայում շուրջս:

Նոյն լուծիւնն է: Աչքիս են դարնւում

միայն անսկզբ գրքերը՝ գիտութեան ու մտքի պատգամները իրենց գրկի մէջ ամուր պարփակած:

Անցնում եմ վառարանի մօտ, աթոռ քաշում և նստում:

Դրածս փայտերը այրել, վերջացել են: Երկայն կրակակալով առնում եմ կրակի վրայից մոխրի սպիտակ շղարշն ու խառնում շիկացած ածուխները:

Եւ երկար մնում վառարանի սուաջ:

Կրակի ջերմ ճառագայթները լիզում են ձեռքերս և տաք համբոյրներով շոյում երեսս:

Եւ, որտեղից որ է՝ ծնւում են իմ մէջ հեռաւոր ու մեռած յուշեր, — մէկը միւսից անկապ, մէկը միւսից անհեթեթ, — ու յուզում, տրորում սիրտս:

Յիշում եմ մերթ իմ վաղանցուկ ու աղմրկոտ մանկութիւնը, երբ ես ծառերի կատարներն էի մագլցում՝ կաշաղակների բները քանդելու, ու մերթ այն՝ ինձ համար երջանիկ օրը, երբ պատանի հասակում իմ առաջին գիտական յօդուածը տպեց, ու ես խրախուսական նամակներ ստացայ:

Յիշում եմ ինչ որ արտասուքի խոշոր, պսպղուն կաթիլներ և այն դէմքը, որի վրա-

յից նրանք մարգարտաշար դէպի ցած են գլորւում: Փողոցի մի տղայ էր նա, որին, — չգիտեմ ինչո՞ւ, — ապտակել էի, և նա դառն ու աղեկտուր հեկեկում էր:

Այդ հեկեկանքը ծնւում է իմ մէջ ինչ որ տխուր մեղեդիներ, որոնք եկեղեցական ժամերգութեան են վերածւում, և ես յիշում եմ քահանաների մուայլ, դժգոհ դէմքերը ու մտաբերում մտերիմ ընկերոջս սգալի թաղումը...

Եւ, կարծես՝ ծխնելոյզում խաղացող քամու գալարումների մէջ լսում եմ ես մերթ կաշաղակի աւետաբեր քչքչոցը, մերթ փոքրիկ տղայի խայթող հեկեկանքը, մերթ մուայլ քահանաների տխուր սգերգը...

Սիրտս ճմլւում է, ես ուզում եմ լալ:

Ես մենակ եմ ու սարսափում եմ իմ մենակութիւնից:

Ա՛խ, գէթ մի տաք ձեռք, որ սեղմէի, մի բաբախող կուրծք, որ գրկէի, մի հնչուն խօսք, որ աղանջ դնէի:

ՄԵՐ ՖՈՒՐՏԻ ԾՐԱԳԻՐ,,

Մինչև օրս էլ քեզ չեմ մոռացել:

Յիշում ես ինձ երբ և իցէ:

Այսօր առանձնապէս մտաբերեցի քեզ, իմ անցեալը և ամենը, ինչ կատարւեց այն ժամանակ մեր երկուսի մէջ:

Մտաբերեցի՝ ինչպէս այսօր:

Այո, դու մի կարճահասակ ու նրբակազմ աղջիկ էիր: Նախ քան մեր ծանօթանալը՝ դու իմ մէջ ոչ մի հետաքրքրութիւն ու համակրանք չէիր յարուցանում: Քո համեստ, անշուք հագուստից ու հնամաշ, կարկատւած կօշիկներից երևում էր, որ դու ունեւոր ծնողների զաւակ չէիր: Մի բան, որ իմ ուշադրութիւնը գրաւեց ու յետոյ իմ հիացմունքի առարկան դարձաւ, — այդ՝ քո կամարած և գեղանկար ունեւորն էին...

Գիտէի, որ ինչ որ կուրսեր ես յաճախում: Ուղիղը խոստովանած՝ սովորող կանանց մա-

սին ես լաւ կարծիք չունէի: Դա բաւական չէր. այդպիսիներին ուղղակի արհամարհում էի: Արհամարհում էի և քեզ, մանաւանդ, որ տղամարդ յաճախորդները քեզ մօտ պակաս չէին լինում: Զգիտէի, թէ ինչ գործ ունին նրանք քեզ մօտ...

Եւ ամեն անգամ, երբ սանդուխների վրայ կամ փողոցում հանդիպում էի քեզ, շտապում էի որսալ քո հայեացքն ու կարդալ նրա մէջ քո պատկերը, ճանաչել քեզ: Իսկ դու իմ թափանցող հայեացքի տակ դանդաղեցնում էիր քայլերդ ու, հիպնոսւած, յառում հայեացքդ իմ աչքերին, մի վայրկեան քարանում: Ու յետոյ, սթափւելով, իջեցնում էիր գլուխդ և, կարծես վախեցած, շտապ ու արագ փախչում ինձանից, ինչպէս մարգագետնից առւակի մօտ իջած նապաստակ:

Քո երկու սևորակ ու խելօք աչքերի մէջ բացի անմեղութիւնից ես ոչինչ չէի կարդում...

Եւ մնում էիր ինձ համար դու՝ որպէս հանելուկ:

Մենք ծանօթացանք:

Քո առաջարկը — այցելելու քեզ՝ ընդունեցի հաճոյքով:

Այդ օրը յատկապէս վարսաւիլի մօտ անցայ, խնամքով սանտրեցի, ընտրութեամբ հագնեցի. օսլայած դաստակապատերիս ոսկի կոճակներ անցկացրի, փողպատոս դարձաւեցի ազամանդի քորոցով ու մի փոքր էլ անուշահոտ իւղ ցանեցի թաւշէ թաշկինակիս:

Ես ցանկացայ քեզ շլացնել, քեզ վրայ տպաւորութիւն գործել:

Ես կանանց այդպէս էի շլացնում:

Իսկ դու այդ ամենը անուշադիր թողիր: Իմ արտաքինով դու չգրաւեցիր:

Տարօրինակ թւացիր դու ինձ:

— Պարապօ՛ւմ էք ընթերցանութեամբ, — հարցրիր:

— Գերադասում եմ թատրոն յաճախել, — պատասխանեցի:

— Իսկ պարբերական թերթեր:

— Կարդում եմ:

— Ունեցե՛լ էք երբ և իցէ այս թերթերը ձեր ձեռքի տակ:

Թերթերի մի կապոց դրիր առաջս:

Աչքի անցկացրի: Վերնագիրներն անծանօթ էին:

— Ո՛հ, — շշնջացի ես: Չգիտեմ ինչո՛ւ ամաչեցի ու զգացի, որ ականջներս կարմրել են:

Այդ ժամանակ քո ունքերը, որպէս ծիածանի երկու կամարներ, վեր քաշեցին, քո աչքերը, որպէս երկու լոյս աստղեր, փայլեցին ու ժպտացին, և դու հեղահամբոյր ասացիր:

— Երեւի առիթ չէք ունեցել. վերցրէ՛ք, եթէ չէք վախենում խուզարկութիւնից: Այդ թերթերն անլեզալ՝ են:

Տարակուսած նայեցի քեզ:

— Ես վախկոտ չեմ, — պատասխանեցի խայթւած ինքնասիրութեամբ:

Այնուհետեւ դու ինձ թէյով հիւրասիրեցիր:

Հետեւեալ օրն ուղարկեցի քեզ ծաղկամանի մէջ դեռափթիթ վարդենու մի չքնաղ թուփ և երկու տուփ քաղցրաւենիք: Ծաղկամանի մէջ դրի այցետոմսս:

Իմ այդ ուշադրութիւնը դու անխնայ ծաղրեցիր:

— Եթէ աւելորդ փող ունիք՝ ես կասեմ ձեզ գործադրելու եղանակը:

Ես շփոթեցի ու ինձ կոտրեած զգացի:

Նայեցի քո ունքերին՝ կրկին կամարած և վեր էին քաշել, քո սևորակ աչքերը կրկին ներողամիտ ժպտում էին:

Դու զգացիր իմ անյարմար զրուծիւնը, դու կարեկցեցիր ինձ:

— Կարդացե՛լ էք Կարլ Կառլցկու «Էրֆուրտի ծրագիրը», — անսպասելի հարցրիւ դու, երևի՛ խօսակցութիւնը փոխելու դիտումով:

Գիտէի, որ Էրֆուրտ անունով Գերմանիայում մի քաղաք կայ, բայց չգիտէի, թէ նա ծրագիր է ունեցել: Եւ, վերջապէս՝ ինչ հետաքրքիր է կարգալ մի ինչ որ օտար քաղաքի ծրագիրը:

— Երևի՛ չգիտէք անգամ, ո՞վ է Կարլ Կառլցկին, վրայ բերիւր դու՝ գուշակելով իմ դէմքի արտայայտութիւնից տալիք պատասխանս:

— Առաջին անգամն եմ լսում, — պատասխանեցի դժկամօրէն:

Դու արհամարհանքով ու լիաբերան ծիծաղեցիր, դու ինձ հեգնեցիր:

— Ինչպէ՞ս կարելի է Կարլ Կառլցկուն չճանաչել. յետին կառապանը գիտէ: Երևի՛ դուք միշտ ձեր ծանօթներին ծաղիկներ ու կանֆետներ ուղարկելով էք զբաղւած...

Այս անգամ ինքնասիրութեանս զիպաւ: Վրդովմունքիս չափ չկար: Նայեցի քեզ, — մի

քմծիծղաղ խաղում էր շրթունքներիդ, և քո դէմքը օտար ու վանող էր: Մի բոպէ քեզ ատեցի:

Յանկարծ մի տագնապ անցաւ քո դէմքով: Դու զղջացիր քո խստութեան համար. հասկացար ու կարեկցեցիր ինձ:

— Ես ձեզ չեմ մեղադրում, ձեր շրջանն է մեղաւոր. դուք առիթ չէք ունեցել: Ես կտամ ձեզ այս գիրքը, տարէ՛ք՝ ծանօթացէ՛ք: Ու սիրալիւր ժպտացիր:

Ողջ գիշերը ես չքնեցի: Ես կարդում ու թերթում էի գիրքը: Այդ գիշեր միայն հասկացայ, թէ ինչո՞ւ նա «Էրֆուրտի ծրագիր» է կոչւում:

Այնուհետեւ ամեն օր յաճախում էի քեզ: Դու անընդհատ ինձ գրքեր էիր տալիս. և մենք խօսում, վիճում, դատողութիւններ էինք անում կարդացածի մասին: Ես այդ բոլոր գրքերը կարդալուց յետոյ ճշտապահութեամբ վերադարձնում էի քեզ, բացի «Էրֆուրտի ծրագրից»: Այդ գիրքը պահեցի մօտս:

Յիշում ես՝ քանի՛ գիշերներ եսք անքուն լուսացրել...

Գարնանային հիասքանչ գիշերներ...

Ինչո՞ւ այնքան կարճատև էին գարնանային այդ հիասքանչ գիշերները...

* * *

Մի օր սրտատրոփ վազեցի քեզ մօտ ու, քո փոքրիկ, նշխարանման ձեռքը երկու ափերիս մէջ քնքոյշ սեղմելով՝ անկեղծօրէն ասացի.

— Ես գիտեմ՝ դու իմ զգեստը չէիր հաւանում: Այսուհետև ես ուզում եմ հագնւել քո ճաշակով՝ այնպէս, ինչպէս քո միւս ծանօթներն են հագնւում: Տես, հաւանում ես...

Հագիս պարզ, բանւորական կապոյտ վերնաշապիկ էր, գօտեպատած երկնագոյն ծոպաւոր շնուրով, առանց օսլայած դաստակապատերի ու օձիքի:

Դու ջղայնօրէն խլեցիր ձեռքդ ափերիս միջից՝ քո փոքրիկ, նշխարանման ձեռքը, մի քայլ հեռացար ինձանից ու, կարծես՝ մի վատ բան նախազգալով, տագնապով լի նայեցիր ինձ:

— Ինչի՞ համար են այդ ցոյցերը, — յանդիմանեցիր խստօրէն:

Ես մի րոպէ շփոթւեցի ու յետոյ, սիրտ

տռնելով, արդարանալ սկսեցի՝ ինչպէս յանցանքի մէջ բռնւած աշակերտ:

— Ես ցոյցի համար չեմ հագնւել և ոչ էլ մօղայի... Ես զգում եմ, որ այժմ ուրիշ մարդ եմ... Ես կարող եմ նոյն իսկ գործարաններ գնալ, պրոպագանդ մղել բանւորների մէջ: Ես... ես այժմ սոցիալիստ եմ... Ես պատրաստ եմ ամեն ինչ անել, միայն թէ՛ դժուր ցանկանաս, դժուր հրամայես...

Դու լուռ էիր:

Աչքերդ դետին խոնարհած ու սփինքսի պէս անշարժ՝ լսում էիր միայն:

Իսկ ես ցանկանում էի, որ դու խօսէիր, որ քո ունքերը սովորական նազանքով կորանային ճակատիդ վրայ, որ դու ժպտայիր՝ այնքան սիրանւէր, այնքան հեղահամբոյր:

Ես ուզում էի ծունկ չոքել քո առաջ:

Իսկ դու անտարբեր էիր, լուռ ու անշարժ:

Ես կեանքումս ոչ ոքից այնքան չէի ակնածել, որչափ քեզանից: Մինչ այդ տեսածս կանանցից ոչ մէկին նման չէիր դու: Ես քեզ յարգում էի, ես քեզ սիրում էի: Ես քեզ սիրում էի վճիռ, անաղարտ սիրով, ինչպէս ոչ ոքի: Դու արդէն իմ հոգու թագուհին էիր...

Զգիտեմ՝ մէկ էլ կեանքումս այդպէս սիրելի՞ւ եմ, թէ ոչ...

Այլևս համբերել անկարող էի: Ես խոնարհւեցի քո առաջ և թոթովեցի իմ սէրը:

Դու գունատուեցիր, ինչպէս փղոսկր: Դու չէիր սպասում:

— Երջանիկ լինել մենք չենք կարող,—ասացիր դու՝ սառն ու խորհրդաւոր:

— Իսկ մինչև օրս այնքան լավ էիր ինձ հետ, այնքան մտերիմ, սիրահամբոյր...

— Այո, ես գրաււել էի քեզանով, բայց ես չէի ուզի... ես... ես սիրել քեզ չեմ կարող:

Արտասուքները թրջեցին աչքերս:

Իսկ դու կտրուկ ու հաստատակամ վերջակէտ դրիր:

— Մենք տարբեր շրջանի մարդիկ ենք, մեր մէջ վիհը շատ մեծ է:

Այդ գիշեր ես անկողնումս դառն ու սրտակտուր հեկեկացի...

Այնուհետև մենք այլևս չհանդիպեցինք միմեանց...

* * *

Այդ օրւանից յետոյ շատ բան փոխւեց: Փոխւեցի և ես:

Այժմ մի գործնական մարդ եմ՝ ծանրաբեռնւած բազմաթիւ հոգսերով:

Անցեալից իմ մէջ ոչինչ չի մնացել:

Իսկ դու, ասում են, ամուսնացել ես այն ինտելիգենտ բանւորի հետ, որին ես յաճախ հանդիպում էի քեզ մօտ: Ես այն ժամանակ էլ կասկածում էի ձեր մտերմութեան վրայ... Բայց, ասում են, որ դու քեզ դժբախտ ես զգում: Զգիտեմ, զուցէ: Այսքանը միայն համոզւած եմ, որ դու քո ծանր լուծը մինչև վերջը կտանես անտրտունջ, լռելեայն, հերոսաբար:

Իսկ էս... Ես էլ իմ լուծը անտրտունջ ու լռելեայն եմ տանում: Ոչ ոք ոչինչ չգիտէ: Ընդհակառակը՝ բոլորն էլ ինձ երջանիկ են համարում, որովհետև Նա այնքան հարստութիւն—փող, տուն—տեղ բերեց իր հետ...

Այսօր նրան ճանապարհեցի ամարանոց:

Ես միայն այդ ժամանակ եմ ինձ երջանիկ զգում...

Օգտւելով նրա բացակայութիւնից՝ առանձնացայ սենեակումս ու տարւեցի անցեալի յուշերով: Մէկ էլ՝ յանկարծ, չգիտեմ ինչո՞ւ, բացի պահարանիս մի դարանը ու սկսեցի ինչ որ բան փնտրել: Որոնա՞ծս շուտ

գտայ: Այդ քո գիրքն էր՝ «Էրֆուրտի ծրագիր»...

Կրօնական ակնածութեամբ ու խնամքով թերթեցի գիրքը սկզբից մինչև վերջը, աչքի անցկացրի այն տողերը, որոնք դու կարեւոր ես համարել և մատիտով ընդգծել: Մի քանի տեղ, լուսանցքներում, մնում են քո մակագրած նկատողութիւնները: Ես այդ բոլորն էլ աչքի անցկացրի ու գիրքը նորից, նախկին խնամքով, պահեցի դարանիս մէջ: Այդտեղ ես իմ ամենակարեւոր թղթերն եմ պահում:

«Էրֆուրտի ծրագիրը» ես չեմ կորցնի: Եւ քեզ իմ յիշողութեան մէջ...

Մոսկա, 1909.

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Վաղն արդէն հինգշաբթի է:

Իսկ ես դեռ ոչինչ չեմ արել:

Ահա երեք շաբաթ է, ինչ ամեն օր, հէնց որ միջնում է, փակւում եմ սենեակումս, ձեռքս առնում թուղթն ու մատիտը՝ մի փոքրիկ ծրագիր կազմելու:

Սակայն՝ բաւական է մի բոլէ, որ ինձ պատկերացնեմ ուսումնարանի ընդարձակ դահլիճը և փոքրիկ ամբիոնը, որի վրայից ճառ եմ արտասանում. բաւական է, որ ես զգամ հասարակութեան զսպւած շնչառութիւնը և այն անհամար հայեացքները, որոնք դէպ ինձ են մեխւած. բաւական է, որ աչքիս ընկնեն առաջին կարգում բազմած հոգաբարձուների լայն ու բուրժ գէմքերը, — բաւական է այդ փոքրիկ մտապատկերը, որ իմ մտքերն իսկոյն ցրւեն, և ես յիշեմ որեւէ դէպք իմ անցեալից, — յաճախ չնչին և ան-

նշան,—ու, տարւած այլ յուշով, կորցնեմ
ողջ գիշերը:

Այս երեկոյ ինձ հանգիստ չի տալիս, ինձ
հալածում է... նրա հարսանիքը...

... Ես ուշ գնացի: Ես նոյն իսկ չէի ու-
զում գնալ ու պատրտեցի «Հարսանեաց Հրա-
ւէրը»... «Բայց ո՛չ,—ասացի,—թող տեսնեմ՝
իմ ներկայութեամբ ինչպէս ես դու ուրա-
խանում»...

Եւ երբ մտախոհ ու տխուր պարտիզի ներսն
անցայ, ուր հարսանիքն էր կատարւում, մի
րոպէ մտքովս անցաւ թագնւել թիփ յետն
ու հեռւից դիտել նրան՝ իր փեսացուի հետ:
Յանկարծ՝ կանացի մի ձայն ցնցեց ինձ. յետ
նայեցի ու ճանաչեցի նրան՝ նորահարսի
սպիտակ զգեստով:

— Ինչո՞ւ այսպէս ուշ, պարոն Արամ, — ա-
սաց նա յուզւող ձայնով, — մի ժամանակ ինձ
թւաց, որ այլևս չէք գայ. ինչո՞ւ չէք մօտե-
նում հանգիսականներին: Գնանք, ի միջի
այլոց, կ'ծանօթացնեմ և իմ փեսայի հետ:
Գիտեմ, դուք նրան չէք հաւանի. ձեր և
նրա հայեացքների մէջ տարբերութիւն շատ
կայ... Բայց, գիտէ՞ք ինչ, միայն այս երկու
օրս նրան մօտիկուց ճանաչեցի. չպէտք է

այնքան էլ խստապահանջ լինել. նա լաւ
մարդ է, բարի, բնաւորութիւնը մեղմ, յա-
մենայն դէպս՝ նրա... նա լաւ ընկեր կարող
է լինել...

— Գնանք, ծանօթացրէ՛ք, — վրայ բերի ես
վճռականօրէն:

Այդ նրան տարօրինակ թւաց. մի րոպէ
լռեց, քարացաւ ու տագնապով լի նայեց
աչքերիս:

«Հը՛մ... զարմանում ես... — մտածեցի ես,
— չէի՞ր սպասում. դու կարծում էիր՝ ես
կհրաժարւեմ, ես կսկսեմ հայհոյել նրան
իբրև իմ բաղդը յափշտակողի»...

— Ինչո՞ւ չէք շարժւում. գնանք, ծանօ-
թացրէ՛ք ինձ ձեր փեսայի հետ, — կրկնեցի ես
սառն ու շինծու անտարբերութեամբ:

Նա հպտտակեց ինձ:

Մենք մօտեցանք փեսային:

Իսկոյն մեզ վրայ կենտրոնացան հիւրերի
հետաքրքիր ու հարցական հայեացքները:
Ոմանք երկիմաստ ժպտացին, ոմանք փսփսա-
ցին իրար ականջի, ոմանք ցինիկօրէն քրք-
շացին...

Ատելութեամբ ու զզւանքով լիքը՝ ես խոյս
տւի այդ հասարակութիւնից, բարձրացայ

պատշգամբը ու տառնձնացայ այն փոքրիկ սենեակում, ուր յաճախ, ձմրան երեկոներին, մենք այնքան մտերիմ ժամեր ենք անցկացրել, խօսել, կարդացել, ոգևորել...

Գաւառական փոստը նոր էր եկել. ես սկսեցի թերթել ստացւած լրագրները՝ առանց, սակայն, կարդացածս հասկանալու:

Լսեցի, թէ ինչպէս դուրսը լռեց լարաւոր երաժշտութիւնը, և ասիական բռի փողահարները զլեցին իրենց ձայնառատ նւագր:

Հարեան սենեակներում ու նախասենեակում հնչեցին շտապ ոտնձայներ, աղմուկը խտացաւ, մարդիկ իրար անցան:

— Դէհ, շոտ արէք, հարսին պսակելու են տանում, ով եկեղեցի է գնալու, թող պատրաստւի,— լսւում էին այս ու այն կողմից կարգադրող ձայներ:

«Պսակելո՛ւ են տանում... թո՛ղ, թո՛ղ տանեն... ես հօ ոչինչ... ես նոյն իսկ լրագիր եմ կարդում, թէ ինչպէս Կողբ գիւղում գողերը ուզեցել են մի կով փախցնել և դարպասի մօտ... դարպասի մօտ... հա, փողահարները երթի եղանակն արդէն դարպասի մօտ են փչում»...

Լրագիրը ձեռքիցս սայթաքեց. սիրտս սկսեց

արագ-արագ բաբախել. գլուխս առայ ափերիս մէջ:

Յանկարծ լսում եմ կանացի թաւշեայ շրջագգեստի խշխշոց. բարձրացնում եմ գլուխըս ու տեսնում նրան՝ ոտքից մինչև գլուխ սպիտակ հագնւած, պսակի ոսկեցօղ քօղը երեսին:

— Մնա՛ք բարե... Արա՛մ, մնաս բարե... — շնչաց նա կցկտուր,— վաղը, վաղը մենք ճանապարհւում ենք: Գուցէ վերջին անգամն է... ների՛ր... Ես էլ շատերից մէկը... հայ կինը... չկարողացայ, ուրիշների կամքը կատարեցի... և ուզում էի ասել, որ դու... որ ես քեզ յաւիտեան չպիտի մոռանամ... մնաս բարե... ների՛ր...

Ես վեր կացայ տեղիցս, լռելեայն ու կուպիտ երեսս շուռ տւի:

Զգացի, թէ ինչպէս նա որսաց իմ ձեռքն ու սեղմեց իր տաք շրթունքներին: Ես խլեցի ձեռքս ու մնացի նոյն դրութեան մէջ: Եւ երբ երեսս դարձրի՝ նա այլևս չկար:

Այն ժամանակ ձեռքս մօտեցրի իմ շրթթունքներին ու սկսեցի խելագարի պէս համբոյրներ դրոշմել այնտեղ, ուր նրա դառն ու աղի արցունքներն էին կաթել...

— Նորահարսն ու փեսան ասլրած կենան,
ուռն... որոտաց մէկը պատշգամբից:

— Ուռն... ան... արձագանք տւին հարիւ-
րաւոր ձայներ ներքեից:

Փողահարները նւագում էին այս անգամ
դարպասից դուրս, փողոցում, ճիշտ այն սե-
նեակի տակը, ուր ես էի գտնւում:

Ես վագեցի, հանգցրի ճրագը ու, կանգնե-
լով պատուհանի առաջ, ճանապարհ դրի պսա-
կելի դոյզին... Զոյգը անցաւ, ես ընկայ ա-
թուի վրայ: Դրսից հարսանիքաւորների պըլ-
պըլացող մոմերի աղօտ շողերը երերացին
սենեակի մոլթ առաստաղին ու չքացան.
հարսանիքը գնաց, անցան...

Եւ այս ըոպէիս էլ, այս ուշ գիշերին, երբ
փետրւարի ցուրտ քամին ոռնում է պատու-
հանի ճեղքերի մէջ, յիշեցնում է ինձ փո-
ղահարների այն զիւ ու միալար նւագը, որ
հետզհետէ հեռացաւ ու նւագեց...

Շնորհակալութիւն քեզ, քամի, հազար
շնորհակալութիւն, որ խզեցիր իմ յուշերի
շարանը: Զէ՛ որ այսօր վերջին գիշերն է, և
ես վաղը հանդիսին ճառ պիտի արտասա-
նեմ:

Բայց, սպասիր, նոր թուղթ հանեմ, մա-

քուր և անրիծ. կաց, մատիտս սրեմ. այ,
այսպէս: Այժմ թող թղթի ճակատին ճառիս
վերնագիրը գրեմ:

Վարդանանց պատերազմը:

Ու տակը հաստ գիծ քաշեմ: Ահն, այս-
պէս: Այժմ մի փոքրիկ կոնսպեկտ, մի թե-
թե ծրագիր: Բայց նախ և առաջ կենտրոնա-
ցնեմ իմ մտքերը: Ի՞նչ խօսեմ առհասարակ,
ինչպէ՞ս տանեմ իմ ճառը... ինչպէ՞ս սկսեմ...
Մի փոքրիկ համբերութիւն. սպասիր... Վա-
ղը կամ, աւելի ճիշտն ասած, այսօր (չէ՞ որ
կէս-գիշերից անց է), ժամը 12-ին, երբ
կվերջանայ պատարագը, խուռը բազմու-
թիւնը կլցնի ուսումնարանի դահլիճը: 12-ից
քսան ըոպէ անց (անպատճառ քսան ըոպէ
անց) կբարձրանայ վարագոյրը, և, բեմի վրայ
դասաւորւած երգեցիկ խումբը ճեղքելով
ամբիոն կենեմ:

— Դպրոցի տեսուչը... Արամ Վհատեան-
նը,— կշշնջան դահլիճում:

Եւ ես կսկսեմ ճառս:

Ես այս քաղաքում անյայտ մարդ չեմ:
Արամ Վհատեանին ամեն ոք գիտէ: Փոքրիկ
կարծիքի չեն և իմ հռետորական ձիրքի
մասին:

Այո, ես գիտեմ լարել ունկնդիրների ուշադրութիւնը, ես կարող եմ ազդել նրանց մտքի ու զգացմունքի վրայ: Այդ է պատճառը, որ նրանք ամեն տարի Վարդանանց տօնին գալիս և լցնում են դահլիճը:

Իսկ Վարդանանց պատերազմը ինձ համար եղել է այն սքանչելի կանւան, որի վրայ ես հիւսել եմ իմ գաղափարները, իմ տենչերը, իմ ձգտումները...

Վարդանանց պատերազմը... Դա եղել է ոգևորութեան այն երանելի առւակը, որով ոռոգել եմ իմ հոգեկան անդաստանը, միևնոյն է՝ ինչ սերմերով էլ ցանւած լինի:

Մերթ ազգային և կուլտուրական վերածնութիւն, մերթ Տաճկա-Հայաստանի ազատագրութիւն, մերթ սոցիալական կռիւ և ճշւաճաների ու հալածւածների դատ...

Իսկ այս տարի:

Բայց, կաց, ես արդէն սկսել եմ ճառս... Հը՛մ... ճշւաճաների և հալածւածների դատ... սոցիալական կռիւ... Միթէ այս խօսքերը երբ և իցէ արտասանել եմ... Ազատագրական շարժման այն լայնածաւալ փոթորիկը, որ... Ձէ, ես չեմ կարող շարունակել: Այդ ամենը կեղծ է, շինծո՛ւ և զզւելի, այո, զզւելի:

Ես արդէն սկսում եմ կմկմալ:

Ա՛խ, ինչո՞ւ ցամաքեց իմ ոգևորութեան աղբիւրը, ո՞ւր կորաւ իմ հաւատը: Կեանքիս կէսը կտայի...

Յանկարծ նկատում եմ (մի բան, որ ուրիշ տարիներ երբէք տեղի չի ունեցել), թէ ինչպէս երրորդ պատրաստականցի Տիգրանեանը գրչածայրով իր ընկերների կռներն է ծակծկում, իսկ Գէորգեանն անվերջ ծիծաղում է: Դաստիարակ Որոտեանը, փոխանակ կարգապահութեան վրայ հսկելու, կռացած անընդհատ փափսում է օրիորդ Նազիկեանի ականջին... Ա՛խ, ատելով ատում եմ այդ ծծկերներին, որոնք, աշակերտական սեղանը դեռ չթողած, ուսուցչական ամբիոնն են բարձրանում... Ի՞նչ ուսուցիչներ կարող են լինել դրանք, ասացէ՛ք խնդրեմ...

Վրդովւած՝ հայեացքս նրանցից դարձնում եմ դէպի դահլիճը... Եւ ի՞նչ եմ տեսնում... Առաջին կարգում սրբազանը ննջում է, իսկ հոգաբարձուները ծոյլ յօրանջում են: Ինձ լսում են մի քանի ձանձրացած դէմքեր, թոյլ քմծիծաղները բերաններին: Տէր Աստած, ինչքան քիչ հասարակութիւն է հաւաքւել այս տարի... Ա՛, ես գիտեմ պատ-

ճառը: Նրանք զգացել են իմ մէջ կատար-
ւած փոփոխութեամբ... Ո՛չ, դուք սխալուում էք,
ես դեռ ճառել գիտեմ... Ես դեռ տեղի չեմ
տւել... Դուք հասկանո՞ւմ եք...

Աչքս մի դէմքից միւսն եմ դարձնում և
ես դահլիճի մէջ սկսում եմ որոնել մէկին,
որի ներկայութիւնը, թւում է, ինձ նոր
թափ, նոր եռանդ կտայ... Ահա, ահա նրա
սովորական տեղը. չորրորդ կարգի առաջին
աթոռը... Դատարկ է... Նա դահլիճումը չէ...

Մի անսպառ կարօտ, մի անտակ ափսոս-
մանք պատում է իմ սիրտը, և արտասուքի
կաթիլները խեղդում են բռնկա...

Ես այլևս անկարող եմ շարունակել:

Յանկարծ՝ դահլիճում լսում եմ սուլոց-
ներ...

Ուսուցիչներն ու աշակերտները խառն-
ւում են միմեանց. սրբազանը, քնից արթնա-
ցած՝ ոտքի է կանգնում. ոմանք աթոռների
վրայ են բարձրանում:

Տիրում է աղմուկ, իրարանցում:

Ես ամօթահար իջնում եմ ամբիոնից:

Իմ ճառը կիսատ է մնում...

Մէկը դեռ շարունակում է անընդհատ
սուլել...

Բայց դա կրկին քամին է, որ բաղխում
է դրսից պատուհանիս փեղկերն ու վայում
նրա ձեղքերի մէջ: Ուրեմն՝ այս ամենը ե-
րևակայութիւն էր, և ես զառանցում էի: Որ-
քան ուրախ եմ... Կնշանակի՝ դեռ ևս մի
ողջ գիշեր կայ առաջիս, և ես դեռ հնարա-
ւորութիւն ունիմ վաղւայ ճառիս համար
նախապատրաստւելու: Ես իսկոյն, իսկոյն,
ես շատ շուտ կկազմեմ ծրագիրը... Եւ, ե-
թէ կրկին այդ հարսանիքը չկաշկանդի իմ
մտքերը:

Տարօրինակ է, եօթ ամիս է անցել այդ
օրից, և ոչ մի անգամ նա այսքան պարզ և
այսքան կենդանի չի պատկերացել ուղեղիս
մէջ, ինչպէս այսօր:

Կարծես՝ երէկ էր:

Երանի թէ գնացած չլինէի: Եւ ես միշտ
տատանւում էի՝ գնամ, թէ չգնամ: Իսկ երբ
մօտեցայ նրանց տանը՝ հրավառւած դար-
պասի մօտ ինձ ընդունեց նրա հայրը, մեր
դպրոցի հոգաբարձուն: Մեր քաղաքում նա
անւանի մարդ է: Նա ինձ ներս հրաւիրեց,
սեղմեց իմ ձեռքն ու առաջնորդեց դէպի
պարտէզը, ուր տեղի ունէր հարսանիքը: Ա-
պա նա մի զննող հայեացք ձգեց վրաս ու

մեղմ ժպտաց, ներողամիտ, բայց յաղթական ժպտով:

Ես հասկացայ այդ ժպտի իմաստը: Նա գիտէր ամեն ինչ և գոհ էր, որ ելքը յաջող էր...

Ես անցայ պարտէզ:

Անհամար գոյնզգոյն լապտերներ, ինչպէս պսպղուն ժանեակներ, մի ծառից միւսն էին ձգւում: Նրանց դողդոջուն լոյսի վրայ կամար էր տեղի կէս-գիշերւայ խաւարը՝ իր կապոյտ թևերի տակ ծածկելով բարձր ծառերի մեղմօրօր կատարները:

Հնչում էր լարաւոր երաժշտութիւնը:

Եւ մեղմախօս թառի թրթիռներն ու նրան ձայնակցող ջութակի վշտոտ հեծկտանքները ծնւում էին այդ լուսեղէն կամարի տակ, ձուլւում ու դափի թոյլ հարւածների հետ դէպի վեր սլանում և մեռնում այնտեղ սաղարթների մթին ծալքերի մէջ:

Հանդիսաւոր ու հիասթափող դէմքերից մի օղակ կազմած՝ մի չքնաղ կին, թեթև ու ճկուն, սահում էր կանաչ խոտի վրայ և պարում հեշտանքով ու նազանքով լիքը «ուզունդարան»...

Հնչում է ծափը, թնդում են մարդկանց խիստ աղաղակները:

Ինձ թւում է, որ ես տեսնում եմ մի կախարդիչ հէքիաթ, որ ես լսել եմ մանկութիւնից, չգիտեմ՝ սրտեղ և ումից:

Ինձ թւում է, որ ես տեսնում եմ մի ոսկեհիւս երազ, երբ ես դեռ փոքր էի ու քնում էի մօրս գրկին փարած:

Հէքիաթ էր, երազ էր այդ:

Այն, հէքիաթ էր և իմ ողջ անցեալը, երազ է և իմ կեանքը:

Անցան, գնաց ամեն ինչ...

— Իսկ դժբ, յարգելի հանդիսականներ, սպասեցէք՝ որքան ուզում էք:

Ես ձեզ ասելու այլևս ոչինչ չունիմ...

Մոսկա, 1910

ՎԵՐՋԻՆ ՅՈՐՁԱՆՔՆԵՐ

I

Ամեն երեկոյ, երբ շրջապատող լեռների բարձր գագաթները կորցնում են իրենց կապոյտ ուրազներն ու լուծւում իջնող խաւարի մէջ, և լայնատարած, հսկայ ծովը շրջում է երեկոյեան զով հովերով՝ ես դուրս եմ գալիս սենեակիցս ու այգին շտապում:

Ես գնում եմ կրկին և կրկին անգամ նրան հանդիպելու: Այդտեղ և միայն այդ ժամին ես հնարաւորութիւն ունիմ նրան տեսնելու, գոնէ հեռից-հեռու նրանով յագենալու:

Ես անցնում եմ իմ սովորական տեղը, նստում այդու մէջ՝ փոքրիկ հրապարակը շրջապատող նստարաններից մէկի վրայ ու ժամերով սպասում:

Բարձր սոճիների, փարթամ կաղնիների ու սև նոճիների արանքներում, իբրև մի-մի

արեգակներ, վառւում են էլեկտրական լուսազնդերն ու սաղարթների միջից սուերների օրօրւող ցանցերով ծածկում նեղ ծառուղիները:

Այդու կենտրոնում, մի շրջանաձև ծածկոցի տակ՝ սկսում է հնչել լարաւոր երաժշտութեան մշտասովոր ու ծոյլ նւագը:

Այլ ու ձախ մուտքերից դէպի ներս են հոսում մարդկանց շերտ-շերտ շարքերը, որոնք գալիս, կուտակւում են հրապարակի վրայ ու նւագածութեան շուրջը խոնւում: Շուտով կազմւում է բազմաձև ու բազմերանգ գլխարկների մի հեղեղուկ ծով, որ շարժւելով, երերալով, վերջի ի վերջոյ՝ երկու օղակաձև ու հակաշարժ պտոյտների է վերածւում:

Եւ գալիս, անցնում է առաջովս այդ պտտւող մարդագունդը, որին, — ինչպէս մեղրաձանձների բզզոցը փետակի առաջ, — առաջնորդում է ծիծաղների, հոհուցների ու հարիւրաւոր ձայների մի ձուլածոյ ժխոր: Այդ ժխորը, հիւսւելով հնչող երաժշտութեան հետ, խտանում է օդի մէջ ու կախւում թևատարած ծառերից. իսկ ներքև, գետնի վրայ, անհամար ոտների, ձեռնափայտերի և հո-

վանոցների հարձակումների տակ տրորւում ու,
լիքը խուլ արձագանք, ճարձատում են ա-
ւազի հատիկները:

Մէկը միւսից օտար, մէկը միւսից ինքնա-
բաւական, կուշտ ու վանող դէմքեր, — ինչ-
պէս սինեմատոգրաֆի էկրանի վրայ, — գա-
լիս և անցնում են առաջովս:

Սակայն՝ դրանցից և ոչ մէկը չի կաշկան-
դում իմ հայեացքը:

Ես որոնում եմ միայն մէկին, իմ աչքե-
րը փնտրում են միայն նրան, որի համար
յաճախում եմ այս այգին ու ժամերով մեխ-
ւում այս չոր տախտակին:

Ահա մի գեղուհի, շրջապատւած մի խումբ
երիտասարդներով, իմ կողմն է գալիս, երևի՝
կողքիս նստարանի վրայ տեղ գրաւելու: Ես
լսում եմ նրա և իրեն օղակող արբանեակ-
ների սրախօսութիւնները, ծիծաղն ու ան-
հոգ հռնոցները: Սակայն՝ երբ նրանք ինձ
են մօտենում, ջրաղացի ջրի պէս կտրւում
է աղմուկը: Բարձրացնում եմ գլուխս ու
հանդիպում մի շարք հայեացքների, որոնք
տնողում են իմ, գաւառական խղճուկ ու-
սուցչիս, աղքատիկ հագուստը, հնամաշ գըլ-
խարկն ու... չաժիլած երեսս: Ես նրանց

դէմքերի վրայ կարդում եմ վիրաւորած
արժանապատուութեան ու նողկանքի շեշտեր:
Մի անտեսանելի ոյժ հրում է ինձ իմ տե-
ղից. ես վեր եմ կենում ու փոխում նստա-
րանս

Այդ բոպէին, ինչպէս հեռից սահող շո-
գեկառքի լապտերների լոյսը՝ զգում եմ
ինձ վրայ յառած զոյգ աչքերի նայած-
քը: Ես նայում եմ, և այդ աչքերը ժպտում
են մեղմ փաղաքշանքով ու եթերային, խու-
սափող հեշտանքով...

Նա է՝ իր ամուսնու հետ, թեանցուկ:

Ես շփոթւած վեր եմ կենում տեղից ու
հանում գլխարկս: Նա պատասխանում է գըլ-
խի թեթեւ շարժումով, և նրա աչքերը կրկին
մեղմ ու մտերիմ ժպտում են: Այդ ամենը
ամուսինը չի նկատում: Վեհանձն ու ինք-
նագոհ՝ նա, կրծքին սեղմած իր գեղեցիկ
սեփականութեան թևը, անցնում է իմ ա-
ռաջով ու խառնւում ամբոխի մէջ:

Իմ հայեացքը հետապնդում է նրանց. իմ
աչքերը հետախուզում նրան:

Ահա նրա ականջին թառած աղամանդի
հատիկը, որ խաղում, փալփւում է շողերի
մէջ ու հանգչում մարդկանց ուսերի յետեին.

ահա նրա գլխարկի սպիտակ, ջայլամի փետուրը, որ իւրաքանչիւր քայլից ցնցւում ու թել-թել ծփում է օդի մէջ...

Ես նրան այլևս չեմ տեսնում...

Նրանք կորչում են ամբոխի մէջ:

Մական՝ այդքանն էլ ինձ բաւական է:

Թող մի սոսկ հնարաւորութիւն տայ նա ինձ օրեկան մի անգամ, այսպէս, հեռւից-հեռու, տեսնելու իրեն, օրեկան մի անգամ վայելելու նրա մեղմ ու քաղցրահիւս ժպիտը, որ մի ժամանակ իմ կեանքը գունաւորում ու նրան բովանդակութիւն էր տալիս...

Եւ ուրիշ ոչինչ:

Ես գիտեմ, որ շատ և շատ արժէքների հետ միասին նա ևս անհետ կերպով կորած է ինձ համար:

Գիտեմ նմանապէս, որ մեր ճանապարհները, ինչպէս եղանու երկու ճիւղեր, միմեանց երբեք չեն հանդիպի:

Բայց և այնպէս՝ այս երկու շաբաթը, երբ ես նրան ճակատագրօրէն հանդիպեցի այս հեռաւոր ծովային կուրորտում, իմ մէջ զարթեցրեց նա իմ ողջ անցեալն և այն օրերը, երբ դեռ մարած չէր իմ հոգու արևը, երբ ես ապրում էի իմ շղերի ամբողջ թափով:

Ինչպէս մոխրի տակ թագնւած կայծեր՝ իմ մէջ շողացին անցեալի նւիրական, բայց այժմ տխուր յիշատակները...

Ես զգացի մի անհուն ցանկութիւն, մի անգուսպ կարիք՝ կանգնած իմ կեանքի աւերակների վրայ՝ նրան նայել ու նրանով, ինչպէս մի հեռագիտակի միջով, դիտել իմ անցեալի հոյակապ ապարանքները, կախարդական պալատները և այդ բոլորի...

Բայց ոչ, միայն այսքան:

Ես նրանից ուրիշ սպասելիքներ, ուրիշ պահանջներ չունիմ...

Յանկարծ՝ իմ յետեին հնչում է մի ծանօթ ձայն, և ես լսում եմ իմ ազգանունը.

— Պարոն Դաստակեան:

Նա էր, իսկոյն ճանաչեցի:

— Վաղը, իմ ամուսինը ճանապարհւելուց յետոյ, մենք կհանդիպենք իրար,— շշնջաց նա իմ ականջին՝ իբրև հեռւից քամու բերած մի եղեգնի սիւք ու անհետացաւ ամբոխի մէջ, ինչպէս մի խուսափող սուեր:

Ես այլայլած ոտքի կանգնեցի ու խելոյրոյս սկսեցի թափառել մութ ծառուղիները. ապա անցայ ծովի ափը, նստեցի աւազների վրայ և ժամերով ականջ

դրի նիրհող ալիքների շշուկներին ու հեքին:

— Վաղը մենք կհանդիպենք իրար,— լսում եմ այս անգամ նրա ձայնը, կարծես՝ ծովի յատակից կամ ալիքների բերանից:

Ուրեմն՝ նրա մէջ դեռ չի մարել հին կրակը. նա ինձ դեռ չի մոռացել:

Ուրեմն՝ եթէ այս երկու շաբաթը նա չմոտեցաւ ինձ ու չխօսեց՝ պատճառն ամուսնու ներկայութիւնն էր:

Վաղը,— երբ այդ ամուսինն այլ ևս այստեղ չի լինի,— նոյն որոշ ժամին ես դուրս կգամ այգին, կնստեմ նոյն նստարանի վրայ ու սրտատրոփ նրան կսպասեմ: Այս անգամ նա կգայ սովորականից շուտ, թեթեաքայլ, մեն-մենակ: Նա կսեղմի իմ ձեռքը, մտերմաբար կառնի իմ թևը, և մենք դուրս կգանք այդ ժխորի միջից ու կհեռանանք դէպի ծովի ափը, ուր մեզ ոչ ոք չի լրտեսի, ոչ ոք չի խանգարի:

Ապա մենք կնստենք ծովի ափին՝ կապտադոյն մութի մէջ: Նա քնքշաբար կառնի իմ ձեռքը իր ափերի մէջ և կալատմի իր կեանքից:

Զինչ ալիքները, իբրև ներդաշնակութիւն

նրա խօսքերի, կծիւտն ու կհեկեկան ծովի ափին: Մեղմ ու զով քամին կշոյլի մեր տաք ձակատները ու կփարի մեզ:

Ինչքան շատ ասելիքներ կունենայ նա...

Նա կալատմի իր գռեհիկ ամուսնուց, որին ամեն մի զգացմունք տածում է, բացի սիրուց և յարգանքից. կնկարագրի իր շրջապատը, ուր միայն ադամանդը, կերպասն ու փետուրներն են թագաւորում, և որոնց մէջ իր հոգին ամայանում, անապատ է դառնում. կբողոքի իր ստրկական վիճակի դէմ, ուր ինքը մի գերլած թռչունի է նման, որին մխիթարում են միայն նրանով, որ իր վանդակի ձողիկները ոսկուց են ձուլւած:

Ապա հառաչանքով կմտաբերի մեր անցեալը, տենչերով, ձգտումներով և գգւանքով լիքն անցեալը, երբ երկուսս էլ վառւած էինք միեւնոյն գաղափարով. կյիշի ձրմրան այն խաղաղ, անդորր երեկոները, երբ ես, իբրև մի իդէալական և սիրահարւած ուսուցիչ, յաճախում էի նրանց տունը, առանձնանում նրա փոքրիկ սենեակում, նրա հետ ժամերով կանաչ լուսամտիփի առաջ կորագլուխ կարդում, ապա պատմում, վիճում: Եւ երբ անգիտակցաբար մեր արմունկ-

ները կամ սեղանի սակ մեր ծնկները միմեանց էին հպուլում՝ ինչպէս էինք երկուսս էլ կարմրում, շփոթւում...

Նա կպատմէ այդ ամենը, կափսոսայ, իսկ արտասուքի սաք կաթիլները հատիկ-հատիկ կընկնին ու կայրեն նրա ամբի մէջ գերլած իմ դողդոջուն ձեռքերը...

— Վաղը մենք կհանդիպենք միմեանց:

II

Սակայն՝ այսօր եօթերորդ օրն է, ինչ երեկոները ես տնից դուրս չեմ գալիս և այդին չեմ յաճախում:

Ամեն առաւօտ, երբ նոր էր բացւում լոյսը, ես դուրս էի գալիս սենեակիցս ու մենմենակ բարձրանում անտառածածկ լեռը, նստում կանաչների մէջ, սպիւիւպէս դուրս ցցւած ապառաժի վրայ ու արեգակի ծագմանը սպասում: Ապա, երբ ծովի միջից, ծիածանագոյն ալիքները ճեղքելով, դուրս էր լողում արեգակը և, բարձրանալով դէպի դէնիթը, տաքացնում իմ նստած ժայռը, — ես իջնում էի սարից դէպի ծովի ափը, պառկում աւազի վրայ, արեգակի ճառագայթների տակ և ժամերով ահանջ դնում ծովի

ծանր հեքին: Կայտառ ալիքները վեր էին մագլցում դէպի դարիվէր ափը, յաճախ լիզում կօշիկներին կրունկները, խօսում, քրքրում աւագուտի մէջ և կրկին քարերի հատիկների հետ թաւալգլոր դէպի յետ վագում, մայր ջրերի կրծքին դարկւում:

Սիրեցի ես ծովափնեայ բնութիւնը՝ կանաչի, լեռների ու ջրերի այս հէքիաթական հիւսւածքը:

Հեռու մարդկանցից, ընկերներից, հեռու այն շրջապատից, ուր իմ կեանքի ամենատոկուն ու կայտառ տարիները մաշւեցին, — թւում է, որ բնութեան այս սքանչելի տարրերը միայն կարող են ամօքել իմ հիւանդ սիրտը, մխիթարել ու անդորրել իմ խռոված հոգին...

Երեկոները, երբ դեռ նոր էր սկսում մթնել, երբ կուրորտի ճաշարաններում ու խմարաններում և այդու մէջ դեռ նոր էր դիշերային կեանքը ծայր տալիս՝ ես տուն էի վերադառնում ու պառկում քնելու:

Եւ այսպէս՝ եօթն օր երեկոները ես տնից դուրս չեկայ:

Ես չգնացի որոշւած ժամադրութեանը:

Նրա ցանկութիւնը չկատարեցի...

Իմ սենեակը գտնուում է կենտրոնական վայրերից դուրս, կուրորտի մի հեռու, յետ ընկած թաղում:

Այդպէս էր թելադրել իմ, գաւառական ուսուցչիս, նիհար զրպանը:

Այսօր տուն վերադառնալիս շեղեցի ճանապարհս ու անցայ կուրորտի կենտրոնում, ծովափին գտնուող փոքրիկ պարտիզի միջով, ուր միայն հանգստութեան և կազդուրման համար մեծ քաղաքներից եկած ունևոր դասակարգն է յաճախում: Նստած աթոռների վրայ՝ ոմանք լուռ հիացմունքով ծովի կապոյտին են նայում, ոմանք ավերին խրոնուող չարածձի կոհակներով զմայլում:

Ես մի քանի րոպէով նստեցի աթոռներից մէկի վրայ ու աչքերս յառեցի կապարի պէս ծանր ու լուրթ ջրերին, որոնց վրայ մի փոքրիկ նաւակ էր լողում: Նաւակի վրայ նստած էր մի երիտասարդ զոյգ: Կինը դեկավարում էր, իսկ տղամարդը՝ թիավարում: Թիակները ասեղնոտում էին արևի ճառագայթների տակ, և փոքրիկ նաւակը՝ կարապի պէս, դանդաղօրէն քերում էր կապոյտ հայելու երեսը:

Այդ րոպէին կրկին զգացի զոյգ աչքերի

մի թափանցող նայածք: Գլուխս վեր բարձրացրի և իմ առաջ, հասակովը մէկ, նրան տեսայ:

Ես, շփոթւած, վեր կացայ տեղիցս ու ընդառաջեցի նրան: Նա սեղմեց իմ ձեռքը, ու մենք նստեցինք իրար կողքի:

— Պարոն Դաստակեան, ներեցէք ինձ, — ասաց նա անփոյթ քաղաքավարութեամբ, — որ իմ ամուսնու մեկնած օրը չկարողացայ այգին դուրս գալ: Երևակայում եմ, թէ դուք այդ օրը որքան էք ինձ սպասել: Հաւատացնում եմ ձեզ՝ այդ օրն ես հիւր էի կանչւած:

Ես ձեռքս սառնօրէն խլեցի նրա ափերից և իմ աչքերն ուղիղ նրա աչքերին յառեցի:

Նրա հայեացքը լողաց իմ աչքերի վրայ՝ առանց խռովելու իմ հոգու ներսը, ճիշտ ինչպէս այն փոքրիկ նաւակը, որ լողում է ծովի մակերևոյթին՝ առանց վրդովելու յատակին նիրհող ալիքները:

Որքան փոխւել, որքան խորթացել էին ինձ համար այդ աչքերը...

— Մեր պատահական հանդիպումն այս հեռու կուրորտում, — շարունակեց նա անյիշաչար տոնով, — զիտէ՞ք՝ ինձ ինչ յիշեցրեց, —

իմ անցեալը, երբ ես դեռ աղջիկ էի: Տէր Աստուած, ինչքան միամիտ էի ես, անփորձ, դեռ աւելին կասեմ՝ յիմար: Յիշում էք՝ ինչպիսի քամիներով էինք տարւած: Մենք ուղում էինք նոյն իսկ քաղաքի ծայրին գլուխով կաշու գործարանը գնալ՝ սոցիալիզմ քարոզելու... Դուք պիտի բանւորներին կազմակերպէիք, իսկ ես՝ բանւորուհիներին, հա, հա, հա... Բայց դիտէք ինչ՝ դուք լաւ ճառախօս էիք. ես յիշում եմ ձեր՝ ուսումնաբանական հանդէսներին արտասանած ճառերը...

Այդ միջոցին մեր յետեին հնչեց աւտոմոբիլի ոռնոց, և ինքնապաշտ մեքենան խորը թնչոցով կանգ առաւ պարտիզի առաջ:

Նա վայրկենապէս լռեց, յետ նայեց, պատասխանեց կռքի մէջ նստած երիտասարդի բարեկին և ջղաձգօրէն ոտքի կանգնեց:

— Ա՛խ, ներեցէք, պարոն Դաստակեան, — ասաց նա ակնյայտնի յուզմունքով, — շատ ավտոսում եմ, որ այս անգամ էլ հնարաւորութիւն չունեցայ ձեզ հետ երկար խօսելու: Ինձ սպասում են... Յամենայն դէպս՝

շատ ուրախ եմ, որ ձեզ հանդիպեցի: Հաճելի է երբեմն մտաբերել անցեալը:

Ապա մի կարեկցական հայեացքով նայեց ինձ ոտքից մինչև գլուխ ու աւելացրեց հովանաւորող ժպիտով.

— Խնդրեմ, եթէ որեւէ կարիք ունենաք, դիմեցէք ինձ... առանց քաշւելու... ես այժմ ունեւոր եմ... Գիտէք իմ հասցէն՝ «Hôtel de Luxe», այնտեղ շվեյցարին կասեք... ցտեսութիւն, ես գնում եմ, — վերջացրեց նա կտրուկ, բռնեց ձեռքս, սեղմեց և, երեսը դարձնելով, դէպի փողոցը շտապեց:

Երիտասարդն իջաւ աւտոմոբիլից, օգնեց նրան նստելու և ինքն էլ տեղ գրաւեց նրա կողքին:

Եղան բառաչի պէս հնչեց փողը, յետևի խողովակից ծխի ձողիկներ փորթկացին, արագաշարժ մեքենան սլացաւ խճուղու վրայ և մի քանի րոպէում անհետացաւ ծառերի և դարափոսերի մէջ:

Ծովից շնչող քամին մի քանի ակնթարթում կլանեց բարձրացած փողու նօսը ամպիկները:

Ես երես դարձրի դէպի ջրերն ու քայլերս ուղղեցի դէպի ծովափը:

Նոյն ջինջ ալիքները, փրփուրի ժանեակները կրծքերին, կրկին մագլցում էին դէպի գոգաձև ափը, խօսում, քրքշում աւաղուտի մէջ ու կրկին շառաչիւնով յետ նահանջում:

Ես տարւում եմ այդ վերադարձող ալիքների հետ դէպի ծովի ներսը, մտքով լողում դէպի հեռու հորիզոններ, դէպի այնտեղ, ուր մայր ովկիանոսն է սկսւում:

Եւ ինձ թւում է, որ իմ ոտների մօտ խոնւող ալիքները բեկորներն են հեռու ովկիանոսում տեղի ունեցած մի հսկայական փոթորկի, որի լեռնանման, վիթխարի ալիքները, հազարաւոր վերստեր կտրելով, դէպի ցամաքն են գալիս, ճանապարհին փոքրանում, մանրանում և, այս անշարժ ափերին զարնւելով, վերջանում և յաւէտ հանգչում:

Իբրև մեծ ալեկոծման վերջին, մեռնող յորձանքներ...

Մոսկւա, 1911.

Ն Ա Յ Ա Ն Զ

I

Դռան զանգն երկար ու ուժգին տւին: Տանտիրուհին, — երևի դժգոհ յաճախակի զանգահարութիւնից, — նախասենեակում մըրթմըրթաց քթի տակ և, երկու անգամ հազալով, բաց արեց դուռը՝ սովորական հարցը բերանին.

— Ո՞ւմ էք կամենում:

— Ներեցէք, եթէ Ձեզ անհանգստացնում եմ, — եղաւ պատասխանը, — ասացէք, խընդրեմ, այստեղ է ապրում ուսասնական պարոն Արսէն Ռոստոմեանը:

Տանտիրուհին մի զննող հայեացք ձգեց անձանօթի վրայ, որ խօսում էր մաքուր ֆրանսիական արտասանութեամբ, իսկ ձայնը հնչում էր ոստիկանական վստահ շեշտերով: Ապա զիջողաբար ներս քաշւեց դռն առաջից, ցոյց տւեց իր գիշերօթիկի սե-

նեակն ու, մի փոքրիկ դող սրտումը՝ ա-
սաց.

— Այո, պարոն, այստեղ է ապրում, ա-
հա նրա դուռը, կարծեմ տանն է:

Անծանօթը թխթխկացրեց:

Ներսիս լաւեց ոչ ֆրանսիական ակցէն-
տով.

— Entrée.

Նա բաց արեց դուռն ու համարձակ քայ-
լերով ներս մտաւ:

Մի փոքրիկ, անշուք կահաւորւած սենեակ
էր՝ Փարիզի Լատինական թաղի մի յետ ըն-
կած փողոցում: Փոքրիկ թղթախաղի սեղա-
նի վրայ, — որ, ըստ երևոյթին՝ գրասեղանի
տեղ էր ծառայում, — թափթփւած էին մի
կոյտ հաստ ու բարակ, անկազմ գրքեր, բո-
լորն էլ, կարծես՝ ընթերցանութիւնից նոր
ընդհատած: Յատակի վրայ փռւած էր «L'Hu-
manité»-ի համարը: Սենեակի անկիւնում,
համառ մահճակալի կողքին, աչքի էր ընկ-
նում ֆրանսիական տեսակի լացարանը,
որի՝ մինչև եզրերը լիքը սապնեջրի մէջ ան-
շարժ հանդիսաւորութեամբ լողում էին ծխա-
խոտի աւելցուքներն ու լուցկու խանձւած
փայտիկները: Մի փոքրիկ նաւթահոտ, վտիտ

լամպ կանաչ կարտոնէ լուսամփոփի տա-
կից հազիւ ցրում էր մութը:

Անծանօթը, շտապ ու վարժ, այս ամենն
աչքի անցկացրեց ու կէս քաղաքավարի, կէս
պաշտօնական-կարևոր տոնով հարցրեց:

— Եթէ չեմ սխալւում՝ դուք էք ոռոսա-
հրպատակ Արսէն Ռոստոմեանը:

Եւ, չսպասելով պատասխանի, շարունակեց՝
միաժամանակ պորտֆէլից մի ինչ որ լու-
սանկար հանելով.

— Խնդրեմ՝ մի այլայլւի՛ք. եղէք անկեղծ
ու ինձանից ոչինչ մի թագցնէք: Ես ձեզ
լաւ եմ ճանաչում: Գիտեմ՝ ո՛վ էիք դուք և
ի՛նչ էք այժմ: Ահա և ձեր լուսանկարը...
Կարծեմ՝ այժմ պարզ է, թէ ո՛վ եմ ես...

Ռոստոմեանը շուտով վերականգնեց իր
ներքին հաւասարակշռութիւնն ու փորձւած
դերասանի նման՝ իր դերը մտաւ: Նա գի-
տէր, որ նման դէպքերում հարկաւոր է ըստ
կարելւոյն քիչ խօսել և իւրաքանչիւր պա-
տասխանը տասը չափել և մի կտրել:

Մի շարք հարց ու փորձերից յետոյ՝ ան-
ծանօթը, վերջապէս, անցաւ բռն խնդրին:

— Իսկ ասացէ՛ք, խնդրեմ, նիւթական ի՞նչ
միջոցներով էք այստեղ ապրում, — հարցրեց

նա՝ հետախոյզ հայեացքը Ռոստոմեանի աչքերին մեխելով:

Ռոստոմեանը շփոթւեց. ի՞նչ պատասխան տար, որ նպատակայարմար լինէր:

— Ծնողներիցս, — ասաց վարանելով:

Անծանօթը քմծիծաղ տւեց ու վրայ բերեց հեղնաբար.

— Զգիտէի, որ բոլոր անառակ որդիներէ հայրերը ներողամիտ են...

Ռոստոմեանը աւելի ևս շփոթւեց, իսկ անծանօթի խորամանկ-ժպտացող ու սիրալիր դիմագծերը սառը պաշտօնական դասաւորութիւն ստացան:

— Ո՛չ, պարոն, դա բաւական չէ, — ասաց անծանօթը ոտքի կանգնելով: — Անհրաժեշտ է, որ ձեր ծնողների այդ նպաստը վաւերացած լինի տեղական նօտարի կամ ոստիկանութեան միջոցով: Հասկանո՞ւմ էք: Դրա համար ձեզ տալիս եմ երեք շաբաթ ժամանակամիջոց: Երբ այդ վկայաթուղթը ձեր ձեռքին կլինի՝ միայն այն ժամանակ կարող էք դուք բնակութիւն հաստատել Ֆրանսիայի սահմաններում: Այլապէս... հակացած: Ես ժամանակին կմտնեմ: Ցտեսութիւն:

Տանտիրուհին, որ մինչ այդ շնչազուսպ սպասում էր նախասենեակում՝ ճանապարհեց արտասովոր հիւրին ու կրկին ինչ որ բան մրթմրթաց քթի տակ:

— «Կրկին թակարդներ»... — ատամները կրճտելով ասաց Ռոստոմեանն ու ոտքի կանգնեց:

Նրա համար պարզւեց այդ այցելութեան իմաստը: Պատրւակներ էին որոնում:

Նոյն միջոցներին դիմեցին, երբ նրան Շւէյցարիայից հեռացնել էին ուզում: Յերեկայ պէս պարզ էր, որ այստեղ էլ նրան հանգիստ չպիտի տային: Եւ ամեն անգամ օրէնքի, կարելիութեան սահմանների մէջ:

— Նողկալի էք դուք, եւրոպական քեռիներ. ո՞ւր է թէ ուրս ոստիկանութեան խիզախութիւնը, աներկբայութիւնն ունենայիք: Գաղտագողի էք, խորամանկ ու նենգ... Գիտե՞մ՝ ենթադրում էք, որ ես որ և է յեղափոխական կուսակցութեան նպաստներով եմ ապրում. դուք այդ էք ուզում հաստատել: Հաստատեցէք...

Յանկարծ կանգ առաւ, շուրջը զգուշաւոր նայեց.

— Ինչպէ՞ս, իսկ եթէ հաստատեն...

Մարմնովը մի սարսուռ անցաւ, կուչ եկաւ, վերարկուն ուսերին քաշեց և, ձեռները կոնատակերին սեղմելով, մեղմ մրմնջաց.

— Յուրտ է, կարծես թէ մըսում եմ:

Սենեակն իսկ որ ցուրտ էր: Դուրսը փետրւարի անհանգիստ քամին մերթ պահանջկոտ հրհրում էր խարխուլ պատուհանը, մերթ լացակամ վայում նրա ճեղքերի մէջ:

— Madame Lardery, — կանչեց Ռոստոմեանը՝ նախասենեակում ոտաձայն լսելով:

Տանտիրուհին խորհրդաւոր ու մտազբաղ ներս մտաւ:

— Madame Lardery, խնդրեմ վառէք վառարանը. սենեակս ցուրտ է, այնպէս չէ:

— Այո, պարոն, բայց քարածուխ չկայ, վերջացել է:

— Այն ժամանակ հարկաւոր է գնել:

— Ես էլ եմ կարծում, որ հարկաւոր է գնել, — պատասխանեց պառաւը՝ «գնել» բառը շեշտելով:

Ռոստոմեանը լռեց:

— Լաւ, տիկին, — ասաց նա. — գիտեմ, որ քարածուխը վերջացել է. հասկանում եմ. միայն, ի սէր Աստծոյ, մի քանի օր էլ սպասեցէք. շուտով, շատ շուտով կտամ. ան-

հոգ կացէք: Մենք, ուսաստանցիներս, ուրիշներին երբէք չենք զրկում:

Պառաւի դէմքով մի թոյլ ժպիտ անցաւ: Երևում էր, որ նա ճիգ էր գործ դնում հաւատալու իր գիշերօթիկի խոստմանը: Փոքրիկ լուրթիւնից յետոյ նա կրկին մտազբաղ դէմք ընդունեց. նա պատրաստւում էր ինչ որ բան հարցնելու, բայց չէր համարձակւում:

— Ներեցէք, պարոն Ռոստոմեան, որ հետաքրքրւում եմ, — սկսեց վերջապէս պառաւը. — ինչքան էլ չլինի՝ ձեր տանտիրուհին եմ, պարտաւոր եմ իմանալ: Ասացէք, խընդրեմ, ո՞վ էք դուք:

Ռոստոմեանը ցնցւեց:

— Ահա երեք ամիս է, ինչ վարձել էք իմ սենեակը, — շարունակեց պառաւը. — տանից դուրս չէք գալիս, ձեզ ոչ ոք չի յաճախում: Յետոյ, — ես և ամուսինս փորձել ենք, — գիշերները քնում էք շատ անհանգիստ: Երէկ գիշեր երկար ժամանակ զառանցում էիք. ամուսինս դռան ճեղքից ձեզ ականջ էր դնում, բայց ոչինչ չհասկացաւ. ասում էր, որ ձեր լեզուովն էիք խօսում: Յետոյ սկսել էք երազի մէջ լաց լինել, հեկեկալ: Ասա-

ցէք, խնդրեմ, դուք որ և է յանցանք չէք գործել:

Ռոստոմեանը, տարակուսած, պառաւի աչքերին նայեց:

— Կամ թէ չէ՝ տերրորիստների կամ անարխիստների խմբին չէք պատկանում:

— Ինչպէս կարող էք թոյլ տալ ձեզ նման ենթադրութիւններ անել, — պատասխանեց Ռոստոմեանը վրդովւած:

— Եւ ոչ էլ սոցիալիստների, — շարունակեց պառաւը:

— Երբէք, գաղափար անգամ չունիմ:

— Հապա ինչո՞ւ այսօր գաղտնի ոստիկանն այցելեց ձեզ:

Ռոստոմեանը շինծու ծիծաղեց:

— Ա՞յդ էր ձեր ենթադրութիւնների հիմունքը, տիկին: Երեւկայեցէք, մի դատարկ բան: Անցադրիս ժամանակն էր մօտենում, և նա եկել էր նախազգուշացնելու: Ամեն մի ռուսահպատակի պատահում է: Միանգամայն անհոգ կացէք:

— Երանի՛ր թէ այդպէս լինի, — թեթևացած յոգոց քաշեց պառաւը. — Ես սաստիկ վախեցում եմ ռուս տերրորիստներից. երեւկայեցէք, որ ամուսինս էլ է վախենում. լրա-

գըրները նրանց այնպէս են նկարագրում. օ, ես սաստիկ ատում եմ դրանց...

— Ես էլ, տիկին, ես էլ եմ ատում, բոլորին էլ ատում եմ...

Ու մի կերպ պառաւին սենեակից հեռացրեց, կրկին թեք ընկաւ մահճակալի վրայ և փաթաթեց վերարկուի մէջ:

II

Այն հաւասարակշռութիւնը, որ Ռոստոմեանը հմտօրէն պահպանեց ոստիկանի ներկայութեամբ, պայթեց վերջինիս հեռանալուց անմիջապէս յետոյ անհանգիստ մտորումներով:

Սակայն՝ Ռոստոմեանը ճիգեր էր գործ դրնում նրանց չենթարկւելու:

Դրա համար նա վեր կացաւ մահճակալից, մի նախայարձակ շարժումով դէն շարտեց վրայից վերարկուն ու սկսեց հաստատուն ու մեծ-մեծ քայլերով անցուղարձ անել սենեակի մէջ, — այնպիսի քայլերով, երբ մարդ անհաճոյ կամ անլուծելի մտքեր ուղեղից ցրել է կամենում:

Ըստ երևոյթին՝ այդ նրան չյաջողեց:

Նա շուտով նստեց աթոռին, վառեց ծխա-

խոսան ու բերանին դրեց: Բայց նա աւելի ծխախոտի թուղթն էր ջղայնօրէն կրծոտում, քան ծխում:

— Վկայաթողթ...— մրմնջաց ինքն իրեն, — որտեղից կարող եմ վկայաթողթ ներկայացնել, երբ նոյն իսկ հաստատ չգիտեմ՝ կենդանի են ծնողներս, թէ մեռած:

— Վկայաթողթ չկայ, — ասաց նա կտրուկ ու մերժող, կարծես, առաջին մի մարդ տեսնելով:

«Ա՛, ուրեմն դուք յեղափոխական կուսակցութիւնների նպաստներով էք ապրում», — պատասխանեց նա ինքն իրեն մի ուրիշի ձայնով:

— Պատասխան տալ չեմ կամենում, հասկանում էք:

«Այն ժամանակ դուք այլևս անկարող էք մեր երկրի սահմաններում տեղ գտնել:»

— Խնդրեմ, խնդրեմ, ամենամեծ հաճոյքով. բարեբախտաբար՝ ողջ երկրագնդի վրայ միայն ֆրանսիական դրօշակը չէ ծածանւում:

Յանկարծ՝ նրա առաջ պատկերացաւ պառաւ տանտիրուհին, որ պաղատագին ձայնով, արտառաքիչոր աչքերով նրա փէշիցն էր քաշում:

«Ո՛ւր, պարոն, ո՛ւր. իսկ սենեակի վարձը՝ երեք ամիս է չէք վճարել. իսկ քարածուխի փողը՝ տասն և ութ անգամ վառել էք. ութ ձու էք վերցրել, մէկ և կէս ֆունտ իւղ, հինգ բաժակ կաթ. խնդրեմ՝ վճարէք, բարի եղէք. մեր ապրուստի միակ աղբիւրից էք կտրում»:

Նա այլայլած վեր կացաւ տեղից. մօտեցաւ լացարանին ու ծխախոտի աւելցուքըն ափսէն նետեց:

«Ես արդէն զառանցում եմ, — մտածեց նա. — ինչո՛ւ, մի՞թէ իմ նախկին տոկունութիւնից ոչինչ չէ մնացել. կարծես՝ ճակատագիրը դէպի ինձ աւելի սիրալիր է եղել, քան այժմ: Կանցնեմ Անգլիա կամ Ամերիկա... Ո՛չ, ես չեմ ընկճւի. ես կուրծք կտամ, կըյաղթահարեմ կեանքի բոլոր խոչընդոտները. ես այդ կանեմ, որովհետեւ իմ անունն է Արսէն Ռոստոմեան»...

Կարծես՝ մի խիզախ քամի փչեց սաստկօրէն ու ցրեց օգոստոսեան կարկտի ամպերը, որոնք մի փոքր առաջ թանձրացել էին երկրնքի կրծքին:

Ու նա հանգստացած նստեց աթոռին:

Կողքի սենեակից նրա ափանջին հասաւ մի բարձրաձայն ընթերցանութիւն: Հարկանու-

հին էր, թաղի տարրական ուսումնարանի վարժուհին: Բայց նա աւելի շուտ ոգոււմ էր, քան կարդում: Նրա առողջանած բառերը հընչում էին պարզ ու որոշ՝ որպէս ջրի կաթիլներ, որոնք ծորակից հատ-հատ պոկւում ու գետին են ընկնում:

«Երեւի՝ վաղւայ համար է պատրաստւում», — մտածեց Ռոստոմեանը:

Եւ նրա երեակայութեան մէջ պատկերացաւ ընդարձակ դասարանը՝ առաւօտեան վաղ դասին: Ուսուցչական ամբիոնից հընչում է վարժուհու նոյն այդ ընթերցանութիւնը. քառասունի չափ՝ դէպ նստարանները հակաժ վտիտ գլուխներ կլանում են իւրաքանչիւր խօսքն ու առաջներին դրած թղթի վրայ անց կացնում: Տիրում է մի սաստաւած լռութիւն: Միայն գրչածայրերի ճռուցներն են, որոնք, որպէս աշխատանքի նւագ, արձագանք են տալիս դասարանի լուռ անկիւններում:

Ռոստոմեանի մէջ առաջացաւ աշխատելու մի բուռն տենչ:

Նա բնագդով վերցրեց յատակին ընկած «L'Humanité»-ի համարն ու սկսեց կարդալ: Ըստ սովորականին՝ նա աչքի անց կացրեց ար-

տաքին լուրերի բաժինը, ուր Ռուսաստանի տեղեկութիւններն էին տպւում: Բայց նա յիշեց, որ այդ լուրերն երեք օր առաջ էր կարդացել: Թերթը նա մի կողմ նետեց:

«Հարկաւոր է աւելի կարևոր և լուրջ աշխատանքով պարապել», — մտածեց նա ու յիշեց յանկարծ, որ երկու ամիս առաջ ձեռնարկել էր Գուստաւ Հերւէի «Leur Patrie»-ի թարգմանութեանը: Նա վերցրեց պատուհանից գիրքն ու ձեռագիրը և նստեց սեղանի առաջ: Թարգմանեց հազիւ մի երես... Աշխատանքը նրան ձանձրալի թւաց: Նա սովոր չէր նստակեաց պարապմունքի: Թերթեց գիրքը՝ բաւականին խոշոր էր: Ե՞րբ պիտի այդ ամենը թարգմանէր, վերջացնէր... կամ թէ չէ՝ համակրում էր Հերւէին: Նա այդ չգիտէր...

Ո՛չ, ամենայն հաճոյքով մի այլ բան կանէր:

Ու մտաբերեց մի այլ աշխատանք, որ աւելի գործնական էր և հեշտ իրագործելի: Դա լրագրական թղթակցութիւնն էր. տալ թրդթակցութիւնների մի շարք Փարիզի՝ Ֆրանսիայի, արտասահմանի կեանքից:

Միայն թէ չգիտէր, ինչ լրագրի ուղարկէր:

Հայկական թերթերին չէր կարող, որովհետև նա, տարիներից ի վեր հեռացած Կովկասից, ապրած ու գործած օտար միջավայրում, ծանօթ չէր հայ իրականութեան ու հայ լեզւին:

Մայրաքաղաքի մեծ թերթերին փորձել էր ու մերժում ստացել: Մնում էին Կովկասի ռուս թերթերը, որոնք կարող էին հիւրընկալել, թերևս, և վարձատրել:

Մտածեց, վճռեց ու գրիչը ձեռքն առաւ:

«Սինդիկալիստական հոսանքը ֆրանսիական բանւորութեան մէջ» — գրեց վերնագիրն ու տակը գիծ քաշեց: Սկսեց ու մի քանի տողից յետոյ կանգ առաւ: Նախադասութիւնները շատ դժւար էին կազմւում, իսկ մտքերը ձևակերպել չէր կարողանում, որովհետև յօդածներ նա երբէք չէր գրել և առհասարակ գրական աշխատանքով չէր զբաղւել: Սրանեղութիւնից նրա ողջ մարմնով մի սարսուռ անցաւ, ու մի խորը հառաչ պոկւեց նրա կրծքից:

— Թո՛ւ, անիծեալ լինիս, — ասաց նա ու ջղային մի ուժեղ ցնցումով կոտրեց գրչածայրը: Ապա թանաքոտ թուղթը ափի մէջ ձմռեց ու դէն շարտեց: Նա զգաց իր անկարողութիւնը:

Նրա կոկորդի մկանները սեղմւեցին, արտասուքը խեղդեց նրա բուկը:

Նա յուսաբեկ ոտքի կանգնեց:

Հարեանուհին վերջացրել էր ընթերցանութիւնը: Նրա մօտ հիւր կար: Լսւում էր մի տղամարդու ձայն, որ սիրանէր ու խորհրդաւոր ինչ որ բան էր պատմում: Կինը ուշադիր լսում և երբեմն ընդմիջում էր:

Եւ Ռոստոմեանը սրտի խորքից նախանձեց խօսող պարոնին:

Որքան կուզէր ինքն էլ մի այդպիսի հարազատ ու սրտակից ունկնդիր ունենալ..

III

Առաւօտեան Ռոստոմեանը վեր կացաւ մահճից մի սոսկալի գլխացաւով: Զառանցկոտ, անքուն գիշերից ու խռովայոյզ մտորումներից յետոյ՝ նա իր ողջ մարմնի բոլոր յօդերի մէջ զգում էր մի մորմոքւող ցաւ, ինչպէս երկարատև մարմնամարզութիւնից կամ ձիարշաւից յետոյ: Իսկ գլխին, նրան թւում էր, թառել էր մի սև ագռաւ և կտցահարում ուղեղը:

Նա վերցրեց սեղանի վրայից հայելին ու երկար, զննող հայեացքով դիտեց իրեն:

Արտացոլող ապակու մէջ նա հանդիպեց իր գոյգ յոգնած ու անհրապոյր աչքերին, որոնց մէջ դեռ ևս օրօրւում էին նախկին եռանդի ու վստահութեան մեղմ ալիքները: Սակայն՝ թերթւունքների տակ դասաւորւած կապոյտ օղակները, կարծես թէ, սպառնում էին այդ վերջին օրօրքն էլ կլանելու:

Նա, իր տեսքից ահաբեկ, հայելին մի կողմ նետեց:

Դուռը թխթխացրին:

Տանտիրուհին էր:

Երկու ձեռքով յետևին մի բան թագցրած՝ նա սենեակի մէջ տեղն անցաւ ու խոստացող, սիրալիր ձայնով, — այնպէս, ինչպէս փոքրիկ երեխաներին մի ցանկալի նւէր են մատուցանում, — դիմեց Ռոստոմեանին.

— Պարոն Ռոստոմեան, ի՞նչ կտաք ինձ, եթէ ձեզ մի հաճելի լուր ասեմ... Դուք ասում էիք, որ ձեր եղբայրը շուտով Ժընև պիտի գայ և այնտեղից ձեզ համար նամակ պիտի ուղարկի, այնպէս չէ...

— Խաբում էք. ո՛ր է, շուտով ինձ տւէք, — ասաց Ռոստոմեանը՝ դէպի պառաւը ցատկելով:

— Ահա՛ նամակը. ես փոստի դրոշմից ի-

մացայ, Ժընևից է. կասկած չկայ, որ ձեր եղբայրն է: Երևակայեցէք, մտքիս տալիս էր, որ դուք այսօր նամակ պիտի ստանաք: Այս գիշեր նոյն իսկ երազումս տեսայ...:

Ու պառաւի դէմքով մի երանաւէտ ժպիտ անցաւ...

Ռոստոմեանը անհամբերութիւնից դողում էր: Իր սպասած նամակն էր: Նա շնչազուսպ, համարեա թէ մի հայեացքով, կլանեց գրւածը:

«... ի նկատի առնելով՝ ա. երկրում ծաւալւող ռէակցիան ու կուսակցական կազմակերպութիւնների քայքայումը, բ. կուսակցութեան ու նրա մօտ կազմակերպութիւնների նիւթական ողբալի վիճակը, — սրանով ծանուցանում ենք, որ այսուհետև անկարող ենք ձեզ նիւթական օժանդակութիւն ցոյց տալ: Դրա համար կարող ենք մատնացոյց անել էմիգրանտների կասսան, որի...»

Ռոստոմեանը չկարողացաւ շարունակել: Թուղթը նրա ձեռներէց սողաց ու գետին ընկաւ: Նրա աչքերը սևացան, ու յատակն օրօրւեց նրա ոտների տակ: Նրան թւաց, որ առաջը կանգնած պառաւը մթազունեց, սևացաւ ու, որպէս մի տձև ճիւղաղ, իր սուր ճանկերը իր կոկորդին մեխեց: Բիբերի մէջ

կայծակեցին հրեղէն լեզակներ, որոնք, ոստ-
ոստելով, միմեանց գլուխ անցնելով, լուծ-
ւեցին ու չքացան խաւարի մէջ։

Նա ուժաթափ աթոռին ընկաւ։

— Ի՞նչ պատահեց ձեզ, պ. Ռոստոմեան,
— գոչեց պառաւը սարսափահար։— Զինի՞ թէ
մի գոյժ կարգացիք. հա՛, ասացէք, ձեր եղ-
բայրը կենդանի է...

Ու, մօտենալով Ռոստոմեանին, բրբռեց
նրա կուռը։

Ռոստոմեանն անիմաստ հայեացքով պա-
ռաւին նայեց։

— Հա՛, ասացէք, գուցէ, Տէրն մի արաս-
ցէ, ձեր ընտանիքսն է մի դժբախտութիւն
պատահել, կամ որ և է մէկին տերրորի՞ են են-
թարկել. ա՛խ այդ Ռուսաստանը...

Ռոստոմեանը, կարծես, ուշքի եկաւ, ոտքի
կանգնեց, երկու ձեռով բռնեց գլուխն ու
մի այնպիսի շարժում արաւ, ասես, մի բան
այնտեղից հանեց ու դէն շարտեց։ Յետոյ՝ կա-
րեկցութիւն հայցող ձայնով դիմեց պառաւին.

— Ի՞նչպէս չէ, տիկին. երևակայեցէք,
ինչպիսի՞ ոճրագործութիւն։ Գիշերը երկու
հոգի, — երբ հայրս քնած է լինում, — մտնում
են մեր խանութը...

— Բայց ներեցէք, խնդրեմ, — տարակու-
սանքով ընդմիջեց տանտիրուհին. — չէ՞ որ
դուք ասում էիք, որ ձեր հայրը վաղուց է
վախճանւել...

Ռոստոմեանը շփոթեց, ուղղեց սխալը
ու գրգռւած շարունակեց.

— Ի հարկէ՛ վախճանւել է... բայց խօս-
քըս խանութին է վերաբերում, որի ֆիր-
ման հօրս անունով է. գործը այժմ եղբայրս
է վարում...

— Ուրեմն՝ երկու եղբայր ունիք, — ընդ-
միջեց կրկին պառաւը՝ այս անգամ ուսերը
վեր քաշելով. — իսկ առաջ ասում էիք, որ
մի եղբայր ունիք, ինժեներ է և մեծ ոռ-
ճիկ է ստանում։

Ռոստոմեանի ուղեղում ամեն ինչ խճճեց։
Նա մոռացել էր, թէ ինչպէս է ներկայա-
ցրել պառաւին իր ընտանեկան կացութիւ-
նը, մոռացաւ նոյն իսկ, թէ ինչ պիտի ա-
սէր այժմ։ Այդ անյարմար դրութիւնը նրան
աւելի գրգռեց, ու նա, զայրացած, անկարող
այլևս իրեն զսպելու, գոռաց պառաւի վրայ.

— Թողէք, խնդրեմ, ձեր հարցուփորձը.
ի՞նչ էք ուզում ինձանից. մի սենեակի վարձ
եմ պարտ՝ կտամ, իսօ չեմ փախչում... Ազա-

տեցէք ինձ, ի սէր Աստուծոյ, ձեր ներկայութիւնից... դուք իմ ջղերը քայքայեցիք, դուք ինձ կխեղազարեցնէք...

Պառաւր Վախից գունատեց ու կուշ եկաւ, ինչպէս մի մըզած շոր, ու յետ-յետ քաշ-ւեց՝ կմկմալով:

— Ես ոչինչ... տեսնում էք, ոչինչ չեմ ասում... ես հեռանում եմ...

Եւ, դռան շէմքն անցնելով, մըթմըթաց ինքն իրեն:

— Զարմանալի և տարօրինակ մարդիկ էք դուք, ուսաստանցիներդ...

IV

Ապրուստի այն աղբիւրը, որտեղից Ռոստոմեանի համար միակ սպասելիքը պիտի բղխէր, ընդմիջտ ցամաքեց:

Այժմ միակ յուսատեղին էմիգրանտների կասսան էր, բայց կասսան բաւարարութիւն տալ նրա կարիքներին չկարողացաւ: Միջոցները պակասում էին:

— Մենակ դուք չէք, ձեզ պէսները շատ են,— առարկեց գանձապահ-ուսանողը, երբ Ռոստոմեանը նկարագրել ուզեց իր անտանելի վիճակը:

Միակ նպաստը, որ նա ստացաւ, օրեկան մի ժուժ ձրի ճաշն էր:

— Մենակ նա չէր, նրա պէսները շատ էին...

Իսկ սենեակի վարձը, պարտքերը...

Դրանց համար նա ոչ մի ելք չգտաւ:

Ու մտամոլոր դուրս եկաւ մեծ քաղաքի պրոսպեկտները թափառելու:

Նա երկար թափառեց փողոցներում, ժամերով նստեց ծառախիտ այգու ցուրտ նրստաբաններին:

— Ի՞նչ պիտի լինի սրա վերջը,— հարցնում էր ինքն իրեն և թողնում անպատասխան:

Ու նորից վեր էր կենում, անցնում ծառուղիներով, դուրս գալիս փողոց՝ անվերջ սալայատակները չափչփելու:

Ու կանգնում էր յաճախ մի հաստաբուն ակացիայի, յայտաբարութիւնների տախտակամածի կամ լապտերների երկաթէ սիւնների առաջ ու անվերջ մըմնջում:

— Ի՞նչ պիտի լինի սրա վերջը...

Փետրւարի խոնաւ քամին փարւում էր նրան, առնում իր սառը գրկի մէջ ու գաղտագողի թափանցում նրա հագուստի տա-

կը, լիզում նրա տաք մարմինը: Իսկ մայ-
թերի ցեխն ու ջուրը լցւում էին նրա ծակ
կօշիկներն և թրջում գուլպաները:

Նա նստեց նորից այգու խոնաւ նստա-
րանին ու խորասուզեց մտածմունքների
մէջ:

— Պիտի գրեմ, պիտի գրեմ. այո, միայն
նրանք կարող են ինձ խնայել. ողջ երկրա-
գնդի երեսին էլ ուրիշ ոչ ոք...

Ասաց, որոշեց ու շտապ-շտապ քայլերը
ուղղեց դէպի տուն:

Սենեակ մտնելուն պէս՝ առաւ թուղթն
ու գրիչը և մի երկար նամակ գրեց:

Ծրարի վրայ մակագրեց հօր հասցէն:

Դա առաջին նամակն էր երեք տարւայ
ընթացքում:

Հաշտութեան, դարձի, զղջման նամակը...

Ու, չստուգելով գրածը, շուտափոյթ ծրա-
րեց ու տարաւ փոստարկղը նետեց:

Կէս գիշերից անց էր: Ողջ բնակարանը
քուն էր մտել: Ձեր լսւում ոչ ձայն, ոչ
ձայտուն: Միայն նախասենեակի ժամացոյցի
ճօճանակն էր, որ հեքոտ թակում էր լուռ
խաւարն ու հեկեկում մերթ կողքի սենեա-
կում, մերթ հեռու, ինչ որ մութ անկիւնում:

Ժամացոյցի միալար ճօճումին դաշնակում
էր և Ռոստոմեանի մահճակալի հիւանդոտ
ճռոցը:

Այդ գիշեր էլ նա անքուն պիտի անց
կացնէր...

Երկու նամակները նրան հանգիստ չէին
տալիս... Արտաքսման և նահանջի նամակ-
ները...

V

Անցաւ երկու շաբաթ:

Տանտիրուհին, — այժմ արդէն ամուսնու
միջամտութեամբ, — վճռական յայտարարել
էր, որ մինչև երկու շաբաթ պիտի սենեա-
կի վարձը ստանայ՝ այլապէս ոստիկանու-
թեանը պիտի դիմէ: Ծնողներից սպասած
հեռագիրը, — որով նա ենթադրում էր փող
ստանալ իր նամակն անմիջապէս տեղ հաս-
նելուց յետոյ, — չեկաւ: Ոստիկանութեան
գաղտնի ագենտը մի անգամ էլ էր այցելել՝
յիշեցնելու վկայաթղթի մասին:

Այդ ամբողջ ժամանակամիջոցն անց էր
կացրել համարեա կիսաքաղց: Բաւականա-
ցել էր միայն մի ժում ձրի ճաշով:

Միւս կողմից պատահապէս իմացաւ, որ

իրեն ոստիկանութեան մատնողն իր նախկին ընկեր Զուբինն է:

Ռուսաստանի մասին կարդում էր մէկը միւսից անմխիթար, յուսահատական լուրեր: Մի սև ու յոռի մղձաւանջ սաւառնում էր երկրում, ու ճգնաժամն օրէցօր դառնում էր վհատական...

Ախ, գոնէ մի ընկեր, մի սրտակից մարդ, որի հետ բաժանէր իր մտորումները, իր վիշտն ու կասկածը...

Նրանք չկային: Նրանք ցան ու ցիր էին: Ոմանք մնացին կուլի դաշտում, ոմանք բանտերումն են փթում, իսկ շատերը չկան, օտար են, մոռացած՝ ընկեր ու գործ...

Եւ երանի՜ էր տալիս նրանց, որոնք ընկել էին իրենց կուռքերի պատւանդանների վրայ...

Մի օր ռեստորանի առաջ հանդիպեց իր հայրենակից մի ծանօթ վաճառականի: Որոշեց նրանից պարտք խնդրել: Դժուար էր նրա համար. բայց ստիպւած էր: Ուրիշ ելք չկար:

Երբ, ձեռքում ոսկէ դրամներն ամուր բռնած, հեռացաւ վաճառականից, նրան թւաց, որ փողը նրա համար՝ այնքան շլացուցիչ չի եղել, ինչպէս այդ օրը, որ նա երբեք այդ-

պիսի յափշտակութեամբ ոսկու կտորները ափի մէջ չի սեղմել, ինչպէս այդ վայրկեանին:

Եւ յոգնած ու բեզարած երկարատև թափառումներից, քաղցից ու մտորումներից, նա նստեց մեծ պրոսպեկտի նստարանի վրայ՝ փոքր ինչ շունչ քաշելու:

Նրա առաջ փռւում էր երկար ու լայն փողոցը, որի միջով հոսում էր մեծ քաղաքի որոտընդոստ կեանքը: Բազմապիսի կառքերը տենդոտ փութով սահում էին իրար յետևից: Ելեքտրաքարշերի զանգը, աւտոմոբիլների և աւտո-օմոբիլումների ոռնոցը, կառապանների զգուշացնող գոչերը հիւսւում էին միմեանց ու հնչւում, որպէս մի ազդարարող քայլերդ աղմկող ու եռուն քաղաքի:

Այդ անիւաւոր շարժման ափերին, հաստակուռ ու բարձրաբերձ շէնքերի երկայնութեամբ, խոնւում էին մարդկային հուժ-կու հոսանքներ: Կարծես փողոցի ծայրին մի անհատահոս աղբիւր՝ բղխում էր այդ շարժուն ու դորշ զանգւածը, որ ոչ վերջ պիտի ունենայ և ոչ էլ ծայր:

Եւ Ռոստոմեանին թւաց, որ դրանցից իւրաքանչիւրը փողոց է դուրս եկել մի ան-

հրաժեշտ, մի անյետաձգելի գործով: Ոմանք մտազբաղ են և լուրջ՝ նախապայմանը մի կարևոր գործողութեան, միւսները ինքնաբաւական ու ժպտուն՝ զբաւականը նրա յաջող ելքի: Բոլորի, բոլորի կեանքն ունի իր պարունակութիւնը: Բոլորը մի որ և է բան են անում: Միայն իր կեանքն է, որ դատարկ է ու անպարունակ...

Ո՞վ է նա և ինչի՞ համար է ապրում...

Ու նա երանի տեց այն փոքրիկ մանուկին, որ ճեմուկներում մանուշակ էր վաճառում. այն լրջմիտ պատանու, որ անկիւնատան առաջ լրագրներ էր ծախում, այն խստադէմ կառապանին, որ իր յոգնած ձիու սանձերն էր շարժում, այն կորագլուխ աւետարան, որ փողոցի աղբն էր կուտակում: Նրանցից իւրաքանչիւրը գոնէ մի բան է անում, մի գործ է կատարում և ամեն օր արթնանում է՝ հաստատ իմանալով, թէ ինչ է սպասում նրան վաղը, ամեն օր քնում է՝ գիտակցելով, թէ արաւ այն, ինչ պիտի անէր այսօր: Երանի էր տալիս նրանց, որովհետեւ նրանցից իւրաքանչիւրը կեանքի մի նեղ փողոցն էր դնում՝ գաղափար անգամ չունենալով այն մեծ հրապարակի մասին,

որտեղից բոլոր նեղիկ փողոցներն են երեւում և ուր, իրար դէմ ու դէմ, կեանքի երկու առեղծածներն են բարձրանում՝ փառքի տաճարն ու լերկ կախաղանը...

Վայ նրան, ով ոչ առաջնի մէջն է, ոչ երկրորդի վրայ և ոչ էլ այդ նեղիկ փողոցներից մէկում...

Ու կրկին, որպէս մուրճի երկու հարւածներ, զարնւեցին Ռոստոմեանի ուղեղում երկու հարցերը՝ ո՞վ է նա, ինչի՞ համար է ապրում:

Այդ ըոպէին էր, երբ իր կողքին լսեց կանացի մի հմայիչ ձայն, քնքոյշ ու կորովալի արտասանութեամբ:

— Ինչո՞ւ այսպէս մտազբաղ ես, սիրելիս:

Անկէղծ էր այդ դիմումը, թէ դիտաւորեալ՝ նա չկարողացաւ տարբերել. այսքանն իմացաւ, որ դիւրեկան էր:

Նա զգաց կանացի փափուկ կրծքի հպումը իր թևին, լսեց կրկին նոյն ձայնը.

— Մարդո՞ւ ես սպասում, թէ որեւէ տեղ պիտի գնաս:

Ռոստոմեանը լուռ գլուխը շարժեց:

— Դէհ, որ այդպէս է, վեր, հոգիս, գնանք ինձ հետ:

Հիպնոսաճի պէս՝ նա վեր կացաւ տեղից ու շարժւեց:

— Գնանք ինձ հետ. եթէ որ և է վիշտ պատել է սիրտդ՝ կփարատեմ. եթէ որ և է որդ կրծում է խիղճդ՝ կմահացնեմ. եթէ տխուր ես՝ կուրախացնեմ. եթէ վառւում ես կարօտով՝ կառնեմ կարօտդ. արի՛ ինձ հետ և դու անհոգ ու երջանիկ կլինես...

Կարծես՝ մի սքանչալիս առակ, մարգագետնում հոսող, հրապուրում էր նրա լսողութիւնը իր կոհակների գեղ հնչիւններով...

— Անհոգ ու երջանիկ կլինես...

Նա սեղմւեց կնոջ թևին:

— Ասա, սիրելիս, այդ ի՞նչ ես ասիւմ մէջ այդպէս ամուր պահել,— հեզ ժպտով հարց տւեց կինը:

Ռոստոմեանը փոքրիկ երեխայի հրճանքով բացեց ական ու ցոյց տւեց ոսկի դրամները:

Կինը խնդալից քրքշաց, փաթաթւեց նրա թևին ու, գլուխը դէպի ուսը թեքելով, շշնջաց.

— Որքան ցանկալի ես, mon cheri, mon petit zizi-koko!..

Նրանք անցան հարևան փողոցն ու մտան մի հիւրանոց:

Օրը մօտենում էր իր վախճանին:

Մուլթը կամաց-կամաց իջնում էր մեծ պրոսպեկտի վրայ ու բարձրանում նրա հարևան, խորը ջրաղացների նմանող, փողոցներում: Բազմախուռը խանութների առաջ թարթելով վառւեցին խոշոր էլեկտրական լուսապնդերը: Փողոցների ճեմուկների երկայնութեամբ, մի զոյգ ոսկի շղթաների պէս, ձգւեցին քաղաքային լապտերները: Լեռնակոյտերի պէս միմեանց դէմ ու դէմ բարձրացող տների մէջ երևացին ճրագներ, և անհամար պատուհանները իրենց լուսաւոր աչքերը միմեանց չռեցին...

Մեծ քաղաքի համար սկսեց մի նոր օր, նոյնքան երկարատև և նոյնքան բազմաբովանդակ, որքան նորավախճան ցերեկ-օրը...

VI

... Անհոգ ու երջանիկ կլինես...

Հէնց ինքն ամբողջովին անհոգութեան ու երջանկութեան տիպարն էր:

Ինքնաբաւական ու անփոյթ՝ փռւել էր հնամաշ բազկաթոռի վրայ, և շրջագեւտի տակից բացւում էին միմեանց վրայ դարձած հոլանի սրունքները: Բաճկոնակի կի-

սաբաց լանջկալից փողով: ողում էր նրա մարմարեայ կուրծքը, որ համաչափ բարձր ու ցածր էր լինում: Ձեռքին բռնած ծխախոտից ծուխը բարձրանում էր դէպի առաստաղը, լուծւում այնտեղ էփանանոց անուշահոտութեան հետ և նորից իջնում դէպի ներքև ու ճնշում սենեակի մթնոլորտը:

Իսկ Ռոստոմեանը տխուր ու մտաղբաղ էր: Նա, արմունկը սեղանին յենած, նայում էր դինու ու զարեջրի դատարկ շիշերին, որոնք սփռոցի ծայրերից լուռ հսկում էին թափթփւած ափսէներն ու կերակուրների սառած մնացորդները:

Տիրող լուսթիւնը խախտեց կինը՝ դիմելով Ռոստոմեանին:

— Նորից քիթդ կախեցիր. տեսնում ես, քեզ համար երգեցի, սլարեցի. էլի՞ տրամադրութիւնդ չբացւեց: Գուցէ աւելի ձանձրացնում եմ. հը՞, ասա, ի՞նչ ես մտածում:

Ու, ցատկելով տեղից, մօտեցաւ Ռոստոմեանին, մի ծունկը դրեց նրա ծնկանը, ձեռքով փաղաքշեց գլուխն և, մատները սուզելով նրա խիտ մազերի մէջ, երկու սև աչքերը յառեց նրա աչքերին:

— Ե՛ս, ես ոչինչ չեմ մտածում, սիրելի ժանէտ, — պատասխանեց Ռոստոմեանը. — ես ինչի՞ մասին պիտի մտածեմ. դու երգիր, պարիր. կուզե՞ս ասեմ, որ շանպայն էլ բերեն, թքած, թէ ի՞նչ կլինի էգուց:

— Սնւտ ես ասում. դու մտածում ես. մի ինչ որ բան կրծում է քո սիրտը. ասա, պատմիր ինձ քո դարդը:

Ու նոյն դիրքով՝ կինը պահանջկոտ հայեացքը հհեռացրեց Ռոստոմեանից:

Այդ հայեացքի մէջ յանկարծ Ռոստոմեանը կարդաց մի տարօրինակ, կաշկանդիչ մտերմութիւն, որ վաղուց գոյութիւն չուներ նրա համար: Նրան թւաց, — չգիտէր ինչո՞ւ, — թէ այդ կինն է իր որոնածը, որ պիտի իրեն լսի, հասկանայ ու մխիթարի: Նա ցընցւեց այդ մտքից ու բռնւեց մի անզուսպ ցանկութեամբ՝ խօսելու, պատմելու:

Մինչ նա սկսում էր՝ կինը կանխեց.

— Ասա, խնդրեմ, ի՞նչ է քո արհեստը:

— Ես... ես ոչ մի արհեստ չունիմ, — պատասխանեց Ռոստոմեանը ոչ իսկոյն:

— Իսկ առաջ այնտեղ, Ռուսաստանում, ինչո՞վ էիր զբաղւած:

— Կրկին ոչնչով:

կինը հարցական շարժեց գլուխը:

— Այնտեղ սոցիալիստ էի,— դուքս թռաւ Ռոստոմեանի բերանից՝ կրծքից բղխող հառաչի հետ:

Կինը ցնցւեց, որպէս էլեկտրական տոկից, ու մի քայլ յետ քաշւեց:

— Անարխիստ, տերրորիստ, մարդասպան...

— Ո՛հ, ժանէտ, ո՛հ, սոցիալիստ, ինչպէս ձեր երկրի սոցիալիստները, որոնք կռուում են բանւորների ու մարդկութեան բարօրութեան համար:

— Ես չեմ սիրում սոցիալիստներին,— պատասխանեց կինը.— դրանք շատ տարօրինակ մարդիկ են. նախ՝ ամենքն էլ աղքատ են, երկրորդ՝ ամեն բանից դժգոհ, միշտ տրտնջող:

Ռոստոմեանը ոտքի կանգնեց ու, կուրծքն ուղղելով, բացականչեց.

— Բայց մենք չենք բաւականացել լոկ տրտունջներով, հասկանում ես. մենք բողոքել ենք, կռւել. մենք արիւն ենք թափել ու յաղթանակներ տարել...

— Եւ յետոյ յաղթւել,— ընդմիջեց կինը քմծիծաղով.— դու կարծում ես՝ մենք չգի-

տէնք. մենք լրագրներ չենք կարդում. այո՛, բոլորդ, բոլորդ էլ յաղթւել էք:

Մի սարսուռ անցաւ Ռոստոմեանի կրունկներից մինչև մագերի ծայրը: Կարծես՝ մի կռժ սառը ջուր շուռ տւին վրան: Կնոջ խօսքերը հնչեցին՝ որպէս մահաւան դատաւճիռ: Նա նըստեց սեղանի առաջ, գլուխն առաւ երկու ասիների մէջ ու լռեց: Թւում էր, որ սենեակի բոլոր առարկաները, լեզու առած, որպէս անթիւ գրամֆօններ, կրկնում էին.

— Բոլորդ, բոլորդ էլ յաղթւած էք...

Կինը վեր կացաւ տեղից, ծոյլ ու անտաբեր, չքաշւելով օտարիներկայութիւնից, հանւեց ու անկողին մտաւ:

— Ժանէտ,— կանչեց աղերսող ձայնով Ռոստոմեանն ու չոքեց մահճակալի առաջ.— ես եմ յաղթւել, շատերն են յաղթւել, բայց ոչ բոլորը, հասկանում ես, ոչ բոլորը, այլ՝ ես...

Ու դողդոջուն, խորհրդաւոր շշուկով շարունակեց.

— Իսկ նրանք, իմ ընկերները, երբէք չեն յաղթւել: Օ՛հ, նրանք երբէք չեն յաղթւել... Նրանք ուժեղ են և կամակոր... Դու կարծում ես, ես նրանց գրած նամակի իմաստը չհասկացա՞յ: «Կուսակցութիւնն այլևս ան-

կարող է»... Ո՛հ, սուտ է. նրանք ինձանից երես են շուռ տուել. նրանք իմ գոյութեան վրայ խաչ են դրել, որովհետև ժընև եղած ժամանակս ինձ ճանաչել են... Օ, ես ատում եմ նրանց...

Ձայնը դողաց ու խզեց: Իր խօսքերի ծանրութեան տակ նա այլայլւած՝ ոտքի կանգնեց:

Կինը քնէած ճռռոցով շարժեց վերմակի տակ ու երեսը դէպի պատը շրջեց:

Տիրեց մի կարճատև լուրթիւն, որից յետոյ կրկին լսեց Ռոստոմեանի ձայնը: Բայց այս անգամ նա բղխում էր կրծքի խորքից ու հնչում ափսոսանքով. կարծես՝ նա այնտեղ իր խղճի հետ էր զրուցում:

— Ո՛հ, ես նրանց չեմ ատում. ես իրաւունք չունիմ նրանց ատելու: Նրանք գործել, աշխատել են: Աշխատել են գիտակցաբար, երկաթէ համոզումներով... Իսկ ես... Ես երբէք նրանց հաւատը չեմ ունեցել դէպի գործը, յաղթանակը: Ես գործել, ես միայն ճառել եմ ափսոսանքով, որչափ բոլորն էին գործում, որչափ ինձ ծափահարում էին. ես բաւականութիւն էի զգում, և ինձ չէին հալածում... Այժմ այլևս ան-

կարող եմ... ես ձանձրացել եմ: Բանւորը, մարդկային ազատութեան գաղափարը ինձ չեն գրաւում, ինձ ոչ մի բան չի հետաքրքրում, հասկանում ես, ոչ մի բան...

Նա նորից մօտեցաւ մահճակալին, նստեց անկողնու վրայ ու, դէպի կինը կռնալուով, ասաց.

— Տեսնում ես, ժանէտ, ես քեզանից ոչինչ չեմ թագցնում. գուցէ՝ դու կարծես, որ ես զառանցում եմ գինու ազդեցութեան տակ: Ո՛հ, ժանէտ, ես ուզում եմ այսօր անկեղծ լինել, ես ուզում եմ խօսել, որովհետև դա ինձ բաւականութիւն է պատճառում, ես թեթեւանում եմ... Բաւական է, որչափ կեղծեցի. ես այլևս սոցիալիստ չեմ, այլևս... Բայց դու չես զարմանում, ժանէտ, դու չես պատասխանում. միթէ դու չէիր լսում. ժանէտ, դու քնած ես...

Նա խստերիկօրէն առաւ կնոջ գլուխը ձեռքերի մէջ և դէպի իրեն շրջեց ստուգելու համար: Կինը քնաթաթախ աչքերը խոփուեց ու աղաղակեց.

— Որքան կոպիտ էք, պարոն, դուք ի՞նչ իրաւունքով քնած տեղս այդպէս վախեցնում էք:

— Ժանէտ, ինչպէս կարող ես քնել, երբ իմ սիրտը յատակն ի վեր շուռ տւի առաջիդ: Ժանէտ, անգութ, անխիղճ, ես կարծեցի...

— Շատ հարկաւոր է՝ նստեմ ու քո հեքիաթները լսեմ. անգութը և անխիղճը դու ես. ողջ օրը թափառել եմ փողոցները, ոտներս մըմռում են, թոյլ չեմ տայ մի փոքր հանգիստ առնեմ. տւածդ փողը ինչ է...

Մի բոպէ ողջ սենեակը մթնեց ու շուռ եկաւ նրա գլխին: Յատակը օրօրեց ու սահեց նրա ոտների տակ, և նա շշմած՝ աթոռին ընկաւ, փակեց աչքերը:

Նրան թւաց, թէ ինչպէս սենեակի առաստաղը, որպէս դադաղի կափարիչ, շարժեց տեղից ու մեծ աղմուկով յետ գնաց: Մութը բացւածքից ներս սողացին ճիւղադաձև ստւերներ, սրունք, սուր ճանկերը միմեանց ձուլելով ու նօսր պոչերը սպառնօրէն թափահարելով, օդակ կազմեցին նրա գլխավերևը: Դիւային լկտի ծիծաղի ու խելագար քրքիջների ներդաշնակութեամբ նրանք պար բոլորեցին օդի մէջ:

Մարդկային գլուխներ ունէին դրանք:

Եւ Ռոստոմեանը մահւան սարսուռով ճա-

նաչեց բոլորին: Նրա առաջ պատկերացան իր տիրուհու, ոստիկանութեան ագենտի, իր մատնիչ ընկերոջ, ծնողների, անհամար բանւորների, ոստիկանների ու կազակների դէմքերը՝ սպիտակ ու բաց երկշար ատամներով...

Նա խելակորոյս ոտքի կանգնեց ու բացեց աչքերը:

Վայրկենապէս բոլորը չքացան՝ թողնելով միայն մահճակալի վրայ պառկած կնոջ, որ հեզ ու անդորր ննջում էր...

Նրա վրայից վերմակը մի կողմ էր սահել ու բացել կիսով չափ մարմինը: Հագի շապիկը մանգաղի կորուսեամբ հպւում էր նրա մարմարեայ կրծքին ու իր բարակ ծալքերի մէջ հազիւ սքողում կանացի իրանի գողտրիկ ուրւագծերը: Արեան մի քնքոյշ զարկերակ, մեղմ ու հնազանդ, բաբախում էր նրա ձիւնանման պարանոցի վրայ, ծնօտի տակը:

Մի բոպէ Ռոստոմեանը չուզեց, որ այդ երակը բաբախի, չուզեց, որ այդ կինը հեզ և անդորր ննջի: Մի խելագար միտք պատեց նրա ուղեղը, և նա կամեցաւ այդ ձիւնանման պարանոցը երկու ափերի մէջ առ-

նել ու երկու բուժ մասների հաստ եղունգ-
ներով այդ բաբախող զարկերակը սեղմել...

...Ու փակեց աչքերը:

Առաստաղը նորից, որպէս դադաղի կա-
փարիչ, շարժեց ու մեծ շառաչիւնով վեր
բարձրացաւ: Լսեցին նոյն քրքիջներն ու
դիւային լկտի ծիծաղը... Մի տաք արիւն
հաճելի գրգիռով շրջանառեց նրա երակների
մէջ: Նա հռհռաց դիւային նոյն քրքիջով...
ու բուժ մասների հաստ եղունգները սեղ-
մեց փափուկ պարանոցին...

Կինը յուսահատ թաւալւում էր տաք ան-
կողնու մէջ...

Մոսկւա, 1909

ՍԱՔՈՒԼԻ ԽՈՒՄԲԸ

Խումբը բաղկացած էր չորս հոգուց, կամ,
ինչպէս Սաքուլն էր ասում՝ չորս «լօթինե-
րից»: «Խումբապետը»,—նոյն Սաքուլի ար-
տասանութեամբ,—էր հէնց ինքը, Սաքուլը:
Այդ «լօթիներից» երկուսը արական սեռին
էին պատկանում և կոչւում էին՝ Սաքուլ ու
Գիքուլ, իսկ միւս երկուսը իգական սեռից
էին և ընդհանուր առումով կոչւում էին
«Կէկէյներ»։ մէկը՝ Սաքուլի Կէկէյը, իսկ
միւսը՝ Գիքուլի Կէկէյը...

Մի օր, գարնանը, բնագիտական ֆակուլ-
տէտի ուսանողը դարձաւ իր ընկերներին,—
որոնք երեկոյեան դէմ, զբաղմունքից յետոյ,
քաղաքային այգին էին դուրս եկել հան-
գըստանալու,—ու ասաց.

— Ընկերներ, ինչ ուզում էք, ասէք,
այսօր որոշել եմ անպատճառ հարբել. իսկն
եմ ասում՝ ուս նամուս չէ. մարդ այսքան

տարի ապրի Գերմանիայում և ոչ մի անգամ գարեջրով չհարբէր: Ի՞նչ կասեն լսողները: Մի տեսէք՝ ի՞նչ են անում կորպորանտներն ու բուրժենշափուլէրները, ամեն օր քէֆ, ամեն օր կոնծաբանութիւն: Եւ նրանք էլ են ուսանող, մենք էլ, հա: Ծիշտն եմ ասում, սա ազգային խայտառակչութիւն է: Ի՞նչ էլ ուզում է լինի՝ այսօր պիտի գնանք մի ռեստորան և գարեջրով հարբենք: Պէտք է այնքան խմենք, մինչև որ գերմանացի ուսանող տեսած ժամանակը երգենք՝ Deutschland, Deutschland, über alles»..

Բնագէտ ուսանողի տրամադրութիւնը լուրջ էր ու վարակիչ, որի առաջ շուտով բոլորն էլ տեղի տւին:

Նրանք դուրս եկան համալսարանական փոքրիկ քաղաքի սահմաններից, բարձրացան դիմացի բլրակն ու մտան մի գեղանիստ ռեստորան, որտեղ ուսանողներ շատ էին յաճախում:

— Herr Ober, Bier, bitte Bier,—գոչեցին նրանք ամեն կողմից՝ մի փոքրիկ սեղան գրաւելով:

Չորս հոգի էին դրանք: Երկուսը ուսանողներ՝ բնագիտական և իրաւաբանական

ֆակուլտէտից, իսկ միւս երկուսը ուսանողուհիներ էին, որոնք մանկավարժութիւն էին ուսումնասիրում:

Երկար չտևեց, ու նրանք բաց արին հանաքների ու ծիծաղի տոպրակը:

Բնագէտ ուսանողը, որ արդէն իրեն գարեջրից տրամադրւած էր համարում, վեր կացաւ տեղից ու դերասանական մի ժեստով դիմեց ընկերներին.

— Collegen! Թոյլ տւէք հիմա մի հարբած թիֆլիզեցի կինսոյի ձէն անեմ:

— Հոգեբանութեան մէջ դա կոչւում է ասոցիացիա,—վրայ բերեց իրաւաբան ուսանողը ընդհանուր հռնոցի տակ:

Մի ըոպէ նրանք լռեցին ու լարեցին իրենց ուշադրութիւնը: Նրանք լաւ գիտէին, թէ ինչպիսի հմտութեամբ էր նա իր պրոֆեսորներին ու ծանօթ մարդկանց ձեւերն անում:

Բնագէտ ուսանողը սկսեց.

— Կինսոն, որին ես պիտի պատկերացնեմ, կոչւում է Սաքուլ: Մի օր դա իր ընկեր Գիքուլի հետ Օրթաճալայի այգիներից մէկում գոռնով քէֆ էր արել և երեկոյեան անչափ դործածած ալկոհոլի հետե-

ւանքից էր տուժում: Սակայն՝ իր այդ մեղքի միակ պատճառը նա Գիքուլի վրայ էր ձգում ու անդադար մեղադրում. «Տօ, Գիքուլ, ասում եմ, էդ գինին վուր տալիս իս՝ քացիս... ուտիս... քացիսի է. չէ, կօսէ, խմի՛, Սաքուլ, կօսէ, Կախէթու գինի է, կօսէ, ա՛յ, գիտի, էս էլ քեզ... ուտիս... Կախէթու գինի»...

— Բրաւօ, կեցցէ, — բացականչեցին ունկնդիրները՝ ծիծաղից թուլացած:

Իմիտացիան շատ յաջող էր:

— Կարծես՝ իսկապէս հարբած լինէք, — ասացին ուսանողուհիները:

— Իսկ և իսկ Սաքուլ, — վրայ բերեց իրաւաբան ուսանողը. — արի՛ հէնց քո անունն էլ Սաքուլ դնենք:

— Այն ժամանակ քեզ էլ պիտի Գիքուլ կանչենք, որովհետեւ Սաքուլի ընկերը Գիքուլն էր:

— Համաձայն ենք, համաձայն ենք, — ծափահարեցին ուսանողուհիները:

Եւ այդպէս նրանց անունները մնացին՝

— Սաքուլ, Գիքուլ:

Այդ օրը նրանք շատ ծիծաղեցին, շատ հանաքներ արին, բայց, վերջի վերջոյ, նրան-

ցից ոչ ոք չհարբեց, որովհետեւ երկրորդ⁷ բաժակից յետոյ ոչ ոք այլ ևս գարեջուրը չըրթունքին մօտեցնել չկարողացաւ:

Սակայն՝ այդ գարեջրային քէֆն այն հետեանքն ունեցաւ, որ այդ չորսը մտերմութեան մի ամուր օղակով շաղկապւեցին:

Այդ օրւանից նրանք միշտ միասին⁸ էին զբօսանքի ելնում, ազատ ժամերին միմեանց հետ լինում, միասին ժամանակ անց կացնում:

Անմեղ ու անկանխակալ էին նրանց յարաբերութիւնները՝ ընկերական պարզ⁹ և անաղարտ բնոյթ կրող:

Եւ թւում էր, թէ այդպէս էլ պիտի լինէր:

Գիքուլն արդէն նշանւած էր, ուսանողուհիներէից մէկը դեռ նոր պսակւած: Միւսը օրիորդ էր, Գիքուլի հարազատ քոյրը: Իսկ Սաքուլը Գիքուլի վաղեմի ընկերն էր և նոյն ընկերական վերաբերմունքը ցոյց էր տալիս և դէպի նրա քոյրը:

Անբռնազբօսիկ էին և նրանց հանդիպումները:

Ամեն անգամ Գիքուլի քոյրը իր ընկերուհու հետ անցնում էր եղբօր մօտ ու ե-

ընթեր միասին դուրս էին գալիս զբօսներու։ Նրանց աննկատելի կերպով միանում էր և Սաքուլը, որին յաճախ Գիքուլն էր հրաւիրում։

Սակայն՝ երբ այդ չորսը զբօսանքի էին ելնում կամ նաւարկելու դէպքում երկու նաւ ընտրում՝ ինքնաբերաբար, միանգամայն բնական կերպով, նրանք երկու զոյգի բաժանելիս՝ Գիքուլը զնում էր տիկնոջ հետ, իսկ Սաքուլը՝ օրիորդի։

— Սաքուլ, — կանչեց մի օր Գիքուլը, — մենք մեր անուններն ունինք, հարկաւոր է, որ մեր զոյգերն էլ մեզ համապատասխան իրենց անուններն ունենան։

— Լաւ, Գիքուլ ջան, ինչ եմ ասել. արի սրանց անուններն էլ «Կէկէլներ» դնենք։

— Ձենք՝ ուղում, չենք ուղում, — բացառականացին մանկական կամակորութեամբ ուսանողուհիները, — դրանից արդէն Հաւլաբարի հոտ է փչում։

— Վահ, ուրիշ լաւ, — վրայ բերեց Սաքուլը Թիֆլիսի բարբառով. — մինք հաւլաբարցի ենք ու Հաւլաբարի լայեղ անուն էլ պիտի ունենանք։ Ի՞նչ որ Սօլօլակ կու ապրինք, էն ժուկը ձիգմէ մէկին ժենեա կու կանչինք ու էն մէկէլին՝ Մանեա։

Այս խօսքերին հետևող միահամուռ ծիղաղը, այսպէս ասած, սանկցիա տւեց այդ նոր անւանակոչութեանն էլ։

Տիկինը դարձաւ Գիքուլի Կէկէլը, իսկ օրիորդը՝ Սաքուլի Կէկէլը։

Ու այսպէս կազմեց խումբը։

Եւ որովհետեւ խմբի մէջ Սաքուլը միշտ նախաձեռնող էր և ամենից ծանօթը տեղական պայմաններին ու լեզւին՝ խումբն էլ կոչեց նրա անունով՝

— Սաքուլի խումբ։

* * *

Ուսանողութեան երանելի օրեր, դուք, որ հոգս ու միտք չէք ճանաչում և ամենասրտաբուլիս յուշերով էք արձանանում անցեալի մէջ, դուք անմոռաց կը մնաք...

Ողջ օրը մի առդիտորիայից՝ միւսը, լաբարատորիայից՝ գրադարան, գրադարանից՝ տուն քարջ գալուց յետոյ, անկասկած, շաբաթւայ մէջ երկու-երեք անգամ տեղի ունեցող հանդիպումները թարմութեան ու աշխոյժի նեկտար էին սրսկում Սաքուլի խմբի անդամների ուղեղներն ու ջղերը։

Նրանք պարապմունքի ժամերին մոռա-

նում էին միմեանց և միմեանց հետ եղած ժամանակը մոռանումս պարապմունքի տաղտուկ ժամերը:

Հանդիպելիս նախ և առաջ միմեանց հաղորդում էին օրուայ տպաւորութիւնները, որոնք, ըստ մեծի մասին, դասախօսութիւններին էին վերաբերում, ապա նրանք անցնում էին փոխադարձ կատակների: Յաճախ Սաքուլը ձևացնում էր հայրենի պատկերներ, ուր երևան էին գալիս և՛ սրամիտ թիֆլիզեցին, և՛ կոպիտ դարաբաղցին, և շատախօս շամախեցին և ժլատ զոկը:

Այդպէս էին անց կացնում նրանք ազատ ժամերը:

Միշտ անհոգ, միշտ ուրախ ու ծիծաղկոտ:

* * *

Կիրակի օր է:

Վաղ ճաշից յետոյ նրանք բաց օդն են դուրս եկել ու մօտակայ անտառապատ բլրակը բարձրացել:

Սաքուլն ու Գիքուլը իրենց կէկէչներին համար ծաղիկներ են քաղում, իսկ Կէկէչները, նստած սիգաւէտ սարալանջին, փնջիկներ են կազմում:

Գիքուլի կէկէչը գոհ է Գիքուլի հաւաքած ծաղիկներից. նա սիրալիր ընդունում է ծաղիկներն ու ամեն անգամ մի քնքոյշ խօսքով և կամ մի ժպտուն հայեացքով հատուցանում:

— Կէկէչ ջան, — ասում է մի սանձարձակ քնքոյշութեամբ Գիքուլը. — եթէ ես ձեր ամուսնու տեղ մի մեղու լինէի, կթռչէի միշտ այն ծաղիկների շուրջը, որ դուք կանկէիք:

Տիկինը չի հակաձուռում, որովհետև ուրիշ բերանով իր երջանկութիւնն է խօսում. նա միայն երախտագէտ պատասխանում է.

— Իսկ ես, եթէ ձեր նշանածի տեղը լինէի, այդ ծաղիկէ թփերը այնտեղ կանկէի, ուր ձեր պատուհանը կնայէր...

Նւ նրանք իրար մէջ իրենց սիրածներին են տեսնում ու փաղաքում...

Միանդամայն այլ ընթացք է ստանում Սաքուլի և իր կէկէչի յարաբերութիւնը: Վերջինս միշտ դժգոհ է Սաքուլի բերած ծաղիկներից, որոնց մերթ-մերթ կամակոտրութեամբ դէն է շարտում:

— Սաքուլ, սա ինչ ծաղիկ է, — տուում

է օրիորդը վրդովւած՝ ձեռքի ծաղիկը դէն ձգելով.— որտեղ վատ ծաղիկ կայ՝ այն ես բերում:

— Վահ, չիս հաւնում, էլ չիմ բերի,
— խտտախրտ վրայ է բերում Սաքուլը Թիֆ-
լիզի բարբառով:

— Հա, ես էլ էն չախը քու Կէկէլը չիմ
ըլլի:

— Աղանչանք չիմ անում. չիս ուզում՝
մարախաստ կու տամ. վահ, քիզմէն ուսիրօ
նամուսովը կու ճարիմ:

Նրանք ընդհարւում են ու վերջը՝ խռո-
վում: Սկսւում է մի համը կռիւ՝ միմեանց
ենթարկելու համար. սակայն՝ ոչ մէկը չի
ուզում առաջինը զիջել:

Բայց երբ, մի փոքր անց, Գիքուլը ինչ
որ բանի համար նեղանում է քրոջ վրայ,
Սաքուլը ինքնաբերաբար միջամտում է.

— Է՛, պարուն Գիքուլ, խուսքդ ճանչըղի
ու տիղդ նստի. դուն իմ Կէկէլի վրայ ի-
րաւունք մի բանացնի:

— Ի զուր ես դու, Սաքուլ, մէջտեղ
ընկնում, քո Կէկէլը քո կարիքը չի զգում,
նա քեզ ապահարզան է տւել,— նեղն է գը-
ցում Գիքուլը Սաքուլին:

Գիքուլի Կէկէլը յաղթական ծիծաղում է:
Բայց չի համբերում Սաքուլի Կէկէլը և
հեզնանքով միջամտում է.

— Երանի՛ ձեզ, որ ձեր շէմքից մեղր ու
կարագ է հոսում. մենք կկուենք էլ, կբա-
րիշենք էլ. մեր գլխի տէրը ո՞վ է. արի՛, Սա-
քուլ ջան, դրանց թայը մի լինի, արի բա-
րիշենք:

Ու, ցատկելով տեղից, փաթաթւում է Սա-
քուլի կռնին:

Նորից ծիծաղ, նորից կատակներ:

Նրանք, վերջապէս, աւարտում են իրենց
փնջիկներն ու անցնում անտառի խորքը:
Այնտեղ, ծառակամար շաւիղներում, նրանք
վազվզում են, երգում, գոչում, ծիծաղում,
անմեղ չարաճճիութիւններ անում:

Օրը մթնում է, և նրանք, յոգնած ու ծա-
րաւ, հասնում են բլրակի միւս երեսին, գե-
ղեցիկ դիրքի վրայ գտնւող դարեջրատունը:
Այդ այն դարեջրատունն էր, ուր նրանք ա-
ռաջին անգամ հաւաքւեցին հարբելու ու
չկարողացան:

Այնտեղից դէպի հովիտը բացւում էր մի
գիւթական տեսարան:

Մութը, իջնելով սարերից, շղարշել էր սև

անատոնները, կուտակել հովիտի մէջ ու կամար աւել համալսարանական փոքրիկ քաղաքի վրայ: Նա, կախուկով վերելից, լիզել ու ջնջել էր եկեղեցիների վերադասց գմբէթները, աների բարձր կտուրներն ու վէս աշտարակները:

Ներքե փայլիլում էին անհամար ճրագներ, որոնք մերթ ձգւում էին, որպէս ոսկէ գոյգ մանեակներ, ու մերթ դարսւում միմեանց վրայ, ինչպէս լուսեղէն քառակուսիներ:

Փշում է դով գեփիւռը ու շոյում չորսի տաք ճակատները:

Նրանք լուռ են ու ծանրաբեռնած ինչ որ խոհերով: Կատակելու այն տրամադրութիւնը, որ տիրում էր զբօսանքի սկզբին, միանգամայն բացակայում է:

Սպասաւորը բերում է չորս բաժակ գարեջուր ու դնում առաջները:

— Տիկին, — ասում է մի անսովոր լրջութեամբ Գիքուլն ու բարձրացնում իր բաժակը, — ձեր կենացը:

Եւ մի փոքր յետոյ աւելացնում.

— Ձեր սիրածի կենացն էլ:

— Ձեր սիրածի ու ձեր կենացը, — պա-

տասխանում է մի առանձին շեշտադրութեամբ տիկինն ու բաժակը շրթկացնում:

Սաքուլը, յետ չմնալու համար իր ընկերից, բաժակն իր զուգակցին է ուղղում ու մեքենաբար, կէս-հանաքով առաջարկում.

— Կէկէլ ջան, էս էլ մի կենացը:

Օրիորդը պատասխանում է: Բայց երկուսն էլ յանկարծ շփոթւում են ու կարմրում: Ու երկար ժամանակ, չգիտեն ինչո՞ւ, աշխատում են հայեացքներով միմեանց չհանդիպել:

Նորից նրանք լուռ են, նորից սուզւում մտախոհութեան մէջ:

Կէս-գիշերի մօտերը նրանք վեր են կենում ու դէպի քաղաք ճանապարհւում:

Վաղը, առաւօտեան, ամենքն էլ համալսարան պիտի գնային:

* * *

Օրերն աննկատելի կերպով անցնում էին, և ամառայ սեմեսորը մօտենում էր իր վախճանին:

Շուտով նրանք պիտի ցրէին ամեն մէկը մի կողմը. Սաքուլն ու Գիքուլը պիտի գնային Ռուսաստան, առաջինը՝ ուսուսկան հա-

մալսարան մտնելու մտադրութեամբ, երկրորդը՝ իր նշանածի հետ պսակելու համար: Տիկինը պիտի գնար Վիեննա՝ իր ուսանող ամուսնու մօտ, իսկ օրիորդը՝ Շւէյցարիա՝ իր քրոջ հետ ճանապարհորդելու: Իւրաքանչիւրը ասպագայի նկատմամբ տարբեր ծրագիր ունէր, և յայտնի չէր, թէ մէկ էլ նրանք այդպէս կ'հանդիպին, թէ ոչ:

Մօտալուտ հրաժեշտը համակել էր նրանց մի անբացատրելի թախիժով: Եւ որքան մօտենում էր այդ օրը, այնքան զգալի կերպով չէզոքանում էին նախկին պարզութիւնն ու նախնութիւնը և կրճատւում կատակն ու ծիծաղը, որոնք սկզբում նրանց հանդիպման առանցքն էին կազմում:

Վերջին շաբաթն էր:

Այդ օրը նրանք համախմբւած էին գետափին: Արդէն ուշ էր. հեռու գնալ չէին կարող ու որոշեցին երկու նաւակ վերցնել թիավարելու համար:

Ամառային տաք, աստղալից գիշեր էր: Համալսարանական փոքրիկ քաղաքն արդէն քուն էր մտել: Շուրջը լուռ էր: Հեռուից մենակեաց ծառերի ու հաստափոր թփերի միջից, ինչպէս մի սնդիկի ծով, ծանր ու

անալիք գետակն էր փռւում, որի վրայ սահում էին Սաքուլի և Գիքուլի նաւակները:

Երկու նաւակներում էլ տիրում է մի խորհրդաւոր լուսթիւն:

— Ուրեմն՝ ձեր որոշումն անշեղ է. հինգշաբթի օրն անպատճառ պիտի մեկնի՞ք, — առաջինը խօսում է տիկինը:

— Այո, — պատասխանում է Գիքուլը՝ հազիւ զսպելով իր հոգուց բղխող հառաչանքը, ու կրկին լուում: Նա այդ օրը և առհասարակ վերջին ժամանակները վերին աստիճանի լռակեաց է դառել:

— Գիքուլ, — մի փոքր յետոյ աշխուժօրէն շարունակում է տիկինը: Երևում է, որ նրա մէջ մտքերի մի ամբողջ շարան է անցնում:

— Մի շաբաթ էլ յետաձգէք ձեր մեկնումը, և մենք այստեղից միասին կճանապարհւենք, — ես կմնամ Վիեննայում, իսկ դուք կշարունակէք ձեր ճանապարհը: — Ի միջի այլոց՝ Վիեննան էլ կը տեսնէք...

Գիքուլը չի պատասխանում. երևում է, որ նա խոյս է տալիս խօսելուց:

Իսկ տիկինը, կարծես փոշմանած, յետ է վերցնում իր ասածը՝ մեղմ ու ընկճւած ձայնով:

— Զէ, Գիքուլ, զնոցէք ձեր ժամանակին. ես մոռացայ. ես մոռացայ, որ ձեզ սպասող կայ. մի շաբաթը երկար ժամանակ է. գիտէ՞ք՝ ի՞նչ մեծ ժամանակամիջոց է մի շաբաթը սիրող մարդու համար...

Գիքուլը կրկին լուռ է...

Նա, աչքերը դէպի գետը յառած, տեսնում է ինչպէս նիրհող ալիքները, կախած իրենց զարկող թիերից, վեր են մագլցում, փշուրփշուր լինում ու արծաթախօս հնչիւններով կրկին ցած գլորւում և ձուլւում ջրերի հետ...

Միւս նաւակում խօսակցութիւն սկսողը Սաքուլն է.

— Ի՞նչ գեղեցիկ է այս գիշերը. ինչքան արամաղբութիւն, ինչքան խօսքեր կան ստողերի այս աղօտ ցուրերի մէջ, որոնք այսպէս հեղ օրօրւում են ալիքների կնճիռների վրայ: Ես երբէք, երբէք չեմ մոռանայ այս գիշերը...

Օրիորդն աչքերը յառել է Սաքուլին, սակայն՝ մթութեան մէջ նա չի որոշում նրա դիմագծերը: Նա իր առաջ տեսնում է միայն մի խտացած ստուեր, որ մտածում, խօսում ու յուզւում է: Եւ այդ ստուերը թւում

է նրան մերթ մտերիմ ու հարադատ, որի հետ նա կապւած է հազարաւոր հանդուցներով, մերթ հեռու ու անմատչելի, ինչպէս երկնքում լողացող ամպը:

Մի փոքր առաջ նշմարում է նա միւս նաւակը, որ կարապի պէս սահում է գետակի վրայ, ու զգում եղբօր թիերի ուժեղ ու համաշափ հարւածները ջրերի կրծքին:

— Ես չեմ մոռանայ առհասարակ և այս սեմեստրը,— հնչեց կրկին Սաքուլի ձայնը, ինչպէս մի հեռաւոր երաժշտութիւն:— Ի՞նչքան թանգազին յուշեր է կապում նա իր հետ: Անցան այդ անհոգ, այդ ծիծաղկոտ ու երջանիկ օրերը... Դուք կարծում էք՝ ես միշտ այսպէս անհոգ ու երջանիկ եմ եղել: Ո՛չ, ամենեկին. դա աւելի շուտ իմ տենչանքն էր... Ես վաղուց ուզում էի պարիսպ քաշել իմ անցեալի և ներկայի մէջ: Կամ փորել մոռացման ու անյիշաչարութեան մի մեծ խրամատ ու լցնել ծիծաղով, կատակներով, անհոգութեամբ... Եւ թւում էր՝ մի այդպիսի խրամատ փորելուց յետոյ միայն կարող եմ փոքր թարմացնել իմ ուղեղն ու ջղերը, նոր ոյժ, նոր եռանդ ստանալ...

Փոքրիկ ընդմիջումից յետոյ նա նորից շարունակեց.

— Եօթը օրից յետոյ մենք հրաժեշտ կտանք միմեանց, և ես կմեկնեմ դէպի Ռուսաստան: Ի՞նչ է ինձ այնտեղ սպասում՝ չգիտեմ: Ես առհասարակ վերջերս ոչինչ, ոչինչ չգիտեմ... Մի բան միայն ինձ համար պարզ է, որ այս սեմեոտը տաքացրեց իմ կեանքը և շարժեց իմ հոգու մէջ լարեր, որոնք մինչ օրս մեռած էին, մի ինչ որ նւիրական, դիւթող, խոճը, խոճը... ան, չգիտեմ՝ ի՞նչ... ես երբէք, երբէք չեմ մոռանայ...

Նա լռեց ու նոր միայն նկատեց, որ, տարած իր խօսակցութեամբ, բաւականին յետ է մնացել Գիքուլի նաւակից:

Եւ երբ պատրաստուում էր ոյժ տալ իր կռներին, յանկարծ, մթութեան մէջ արձագանք տւեց մի զուսպ հեկեկանք...

Օրիորդն էր:

Սաքուլի թիերը թոյլ լողացին ջրի երեսին. նա շփոթւած մօտեցաւ օրիորդին ու բռնեց ձեռքը: Առաջին անգամ նա զգաց այդ ձեռքի տաքութիւնն ու ցնցւեց:

— Ինչո՞ւ, ինչի՞ համար էր... Ի՞նչ պա-

տահեց...—հարցրեց նա կցկսուր և դողացող ձայնով:

Օրիորդը մի փոքր հանգստանալուց յետոյ թաշկինակով շտապ-շտապ սրբեց աչքերը և, կարծես թեթեւացած, ժպիտը դէմքին պատասխանեց.

— Ոչինչ, Սաքուլ, ոչինչ. մի հետաքրքրւէք... Այս լացը, այս արտասուքները... այնքան երջանիկ եմ...

Սաքուլի սիրտը բաբախեց, և մի խուսափող ու դիւթական հաճոյք լողաց նրա երակներին մէջ:

Հեռուից լսեցին թիերի զարկեր, ու Գիքուլի ձայնը կանչեց մթութեան մէջ.

— Տօ, Սաքուլ, էդ ո՞ւր մնացիր. չլինի՞ թէ մի բան է պատահել:

Սաքուլի լեզուն կապւած էր: Նրա տեղ պատասխանեց օրիորդը՝ զւարթ ու հնչուն ձայնով.

— Գալիս ենք, Գիքուլ, գալիս... թիերը խանգարեցին...

Եւ, կռնալով դէպի Սաքուլը, մեղմ ու մտերիմ շշնջաց.

— Նրանց մօտ ոչինչ չասէք, հասկացա՞ք:

Ու զոյգ թիերը նորից զարկեցին ջրերի կրծքին, ու զոյգ նաւակները նորից սահեցին գետակի վրայ...

Անշատման օրն էր:

Երկաթուղու գնացքը հեծնէ կայարանին մօտեցաւ և ահագին աղմուկով կանգ առաւ: Ճանապարհորդներն իրար անցան, և ամենայարմար տեղի համար սկսեց մի մըրցում, որ միայն երկաթուղով չճանապարհորդող գիշակերներին է յատուկ:

Սաքուլն ու Գիքուլը մի ըոպէ անհետացան վագոնների մէջ:

— Տես, գնացքն այս ըոպէիս կշարժւի, և նրանք կմեկնեն առանց մեզ տեսնելու, — անհանգստացած դիմեց տիկինը օրիորդին:

— Ձէ, նրանք, յամենայն դէպս, մեզ առանց տեսնելու չեն գնայ, — վրայ բերեց օրիորդը մի անդորր վճռականութեամբ և աւելացրեց՝ ցոյց տալով.

— Ա՛յ, տես, գալիս են:

— Էս մեր Դարւինի «Der Kampf ums Dasein»-ը նոյնիսկ ճանապարհորդների նրկատմամբ էլ է ճշտուում, — ասաց Սաքուլն ու

դիմեց օրիորդին յաղթական ժէստով, — սա-կայն՝ ուրախ կաց, Կէկել ջան, այս կուլի մէջ էլ դոյուլթեան իրաւունքը մեզ արտօնեց. ամենայարմար տեղերը մենք ենք դրաւել:

— Դէհ, շուտ արա, — սառնօրէն միջամըտեց Գիքուլը, — փիլիսոփայելու ժամանակ չէ, Ռուսաստանում չես, ուր գնացքները ժամերով քնում են:

— Իհնչ ես ունքերդ կիտել. քեզանց վախեցող չկայ. դեռ իրաւաբանական պորտֆէլը կռանդ տակին չէ, — ասաց հանաքով Սաքուլը:

Գիքուլը մեղմ ու ներողամիտ ժպտաց ու սկսեց հրաժեշտը: Նա ձեռքը մեկնեց տիկնոջ և սառն ու անտարբեր — ինչպէս խուժած ընկերներն են հաշտութեան ժամանակ միմեանց ձեռք մեկնում, — սեղմեց նրա ձեռքն ու հազիւ լսելի ձայնով արտասանեց.

— Մնաք բարե:

Նկատելի էր՝ ինչպէս նա խորն ու զսպած հառաչեց:

— Մնաք բարե, — կրկնեց Գիքուլը՝ համբուրւելով քրոջ հետ:

— Է՛յ, պարուն աբլակատ, մուլափ տուջեր խումբապետը ճառ պիտի ասի, — ասաց

Սաքուլը թիֆլիզի բարբառով ու, հռետորական դիրք ընդունելով, սկսեց.

— Երկու բառ է և և մենք կթողնենք այս գեղանիստ քաղաքը, այս սքանչալիս բնութիւնը, նրա նւիրական սարերն ու անտառախիտ բլրակները, ուր Նախախնամութիւնը, Ազամը, Եւան... Մի վախենայ, Գիքուլ, մի, հանաք եմ անում. չկարծես, թէ իսկապէս ճառ պիտի ասեմ: Ծառ չէ, բայց մի խոստովանութիւն անպատճառ պիտի անեմ: Ինչ թաղցնեմ. մենք օտար մարդիկ հօ չենք: Զիշտ է՝ ձեզ համար դա միանգամայն անսպասելի կլիայ. բայց միթէ ես սպասում էի. մտքովս անգամ չէր անցնի, ո՞վ է կարող իր գլխի գալիքը իմանալ. մարդս որ կայ՝ յաճախ... վերջը՝ ինչ երկարացնեմ. շուտով գնացքը կշարժւի... կարճ և ազդու... իմ գերազնիւ հարեանունին, որ մինչև այժմ իմ պայմանական Կէկէլն էր, այսուհետև կլինի իմ իսկական Կէկէլը՝ այն միակ պատճառով, որ ես սիրում եմ նրան, և նա՝ ինձ... Ահա մեր կոմունիստական մանիֆէստը...

Օրիորդը, շառագունած, երջանկութեան արցունքները աչքերին, Սաքուլի գիրկն ընկաւ, ու նրանք համբուրեցին միմեանց:

Գիքուլն ու տիկինը, — որոնց համար միանգամայն անսպասելի էր այդ յայտարարութիւնը, — ցնցւեցին այդ տեսարանից և միլուռ ու վշտախօս հայեացքով միմեանց նայեցին:

— Մնաս բարե, իմ հարազատ, իմ խակական Կէկէլ, — ասաց Սաքուլն օրիորդին ու, յետոյ դիմելով տիկնոջ, տաք և ամուր սեղմեց նրա ձեռքը. — Տիկին, չմոռանաք մեզ. զրեցէք, միշտ ձեզանից տեղեկութիւն տւէք. մնաք բարե... Գիքուլ, շտապիր, շէն փչեց:

— Մնաք բարե՛, մնաս բարե՛...

Գնացքը շարժւեց. կայարանն ու մարդիկ կամաց-կամաց յետ նահանջեցին Սաքուլի և Գիքուլի առաջ ու թագնւեցին գնացքին ընդ առաջ վազող ծառերի ու տների յետև:

Տիկինն ու օրիորդը, թաշկինակները ձեռքերին, մնացին այնտեղ:

Գնացքը, թեթև և սրընթաց, ինչպէս մի մարմնացած քամի, սլանում էր երկաթէ շառաւիղների վրայ և ամեն մի ընթացիկ վայրկեանում ծնում նորանոր հեռաւորութիւններ իր և համալսարանական քաղաքի մէջ:

Սաքուլը, կանգնած պատուհանի առաջ, դէպ հեռու հորիզոնն էր նայում՝ որոնող, բայց երջանիկ աչքերով, իսկ Գիքուլը, դուրս երկու

սպիւրի մէջ առած, խորատուգետ էր ինչ որ մտքերի մէջ: Երկուսն էլ լուռ էին՝ սկսած այն բողբոջից, երբ գնացքը շարժւեց:

Եւ այդ լուռութիւնը նրանք չէին զգացել:

— Գիքնու ջան, — ասաց Սաքուլը՝ նստելով ընկերոջ դէմ ու դէմ. այդ բողբոջին նրա դէմքը փայլեց, և ձայնի մէջ հնչեցին երջանկութեան շեշտեր.

— Ո՛վ կարող էր հաւատալ, հը՞: «Սաքուլի խումբը...»: Ինչպիսի՞ անմեղ և անկանխակալ սկիզբ և ինչպիսի՞ անակնկալ և անսպասելի վախճան... Գիքնու, ինձ թւում է, որ սիրոյ մէջ էլ կայ ինդուկտիւ և դեդուկտիւ մեթոդներ. ի՞նչ կասես սրան, հը՞. այ, օրինակ, ես ինդուկտիւ կերպով սիրեցի: Մենք նախ՝ ճանաչեցինք միմեանց, յետոյ՝ յարգեցինք և վերջը՝ սիրեցինք: Ես կասեմ, որ ամենանխախտ սէրը ինդուկտիւ սէրն է... Գիքնու, այժմ՝ մենք, բացի ընկերներ՝ լինելուց, ազգականներ էլ ենք, գիտե՞ս... Լսիր, ինչո՞ւ ես այդպէս լուռ. ի՞նչ կայ, յօնքերդ էլի կիտել ես:

Սաքուլն առաջին անգամ չէր շեշտում Գիքուլի այդ լուռութիւնը: Վերջին շաբաթներս նա յաճախ նկատել էր, ու Գիքուլի մէջ մի

ինչ որ փոփոխութիւն է կատարւել: Բայց նա առիթ կամ, աւելի ճիշտն ասած, ժամանակ չէ ունեցել իր ընկերոջ հոգու ներսը թափանցելու, որովհետեւ նա ամբողջովին կլանւած էր իր Կէկէլով: Այժմ, երբ նրանք մենակ էին մնացել, նրան աւելի քան տարօրինակ թւաց Գիքուլի տրամադրութիւնը:

— Գիքնու, — շարունակեց նոյն տոնով Սաքուլը՝ ցանկանալով շոյել ընկերոջ նուրբ լաւերը. — գիտեմ ինչո՞ւ ես տխուր. որովհետեւ մեր խմբից մէկը միշտ դուրսն էր մնացել. այ, նրա մասին ես մտածում. սպասիր. երբ Կովկաս գնանք, ես պաշտօնապէս կներկայանամ նրան, իբրեւ «Սաքուլի խմբի» խումբապետ, կտամ մեր «ծրագիրը», պրոպագանդ կանեմ և նրան էլ մեր խմբի անդամ կդարձնեմ... Հիմա հօ ոչինչ չունեմ...

Գիքուլը արհեստական ու ներողամիտ ժպտաց:

— Դու քո երջանկութեան մէջ գառանցում ես, Սաքնու, — ասաց նա խիստ ու մտախորհուրդ:

— Դու դեռ տես՝ մեր Կէկէլները ի՞նչ հռազդներ են ուղարկելու քո հարսանիքին, — շարունակեց Սաքուլը չարաճճի ժպտով:

— Շատ ի դուր. նրանք մեծ սխալ կանեն,—ասաց Գիքուլը ու կրկին ժպտաց: Բայց այս անգամ այդ ժպիտը ջղային էր ու յուզուամիային:

Սաքուլին այդ ժպիտը դուր չեկաւ, ու նա մի փոքր լուրջ դէմք ընդունեց.

— Ինչո՞ւ, դու այս տարի չե՞ս ամուսնանալու:

— Ո՛չ,—վրայ բերեց խստութեամբ Գիքուլը:

— Հապա ինչո՞ւ ես Կովկաս գնում:

— Ես Կովկաս չեմ գնում: Ես ոչ մի տեղ չեմ գնում. հասկանո՞ւմ ես. ես ճանապարհըս կորցրել եմ...

— Ես քեզ չեմ հասկանում,—ասաց Սաքուլը՝ ուսերը վեր քաշելով:

— Շատ բնական է. դու չես կարող հասկանալ. դու կուրացել ես քո երջանկութիւնից,—վրայ բերեց Գիքուլը յանդիմանական տոնով:

Սաքուլը մի բոսիկ լռեց և ընկերոջ աչքերին նայեց: Նրանց հայեացքները միմեանց հանդիպեցին: Սաքուլը ցնցւեց այդ հայեացքից:

Մի ինչ որ վատ նախազգացում պա-

տեց նրան, ու չարագուշակ հարցը դուրս թռաւ նրա բերանից.

— Գիքո՛ւլ, իսկ Զարուհի՞ն... չե՞ որ նա քեզ սիրում է, ասա՛...

— Դու ինքդ ասացիր, որ ամենաանխախտ սէրը՝ ինդուկտիւ սէրն է...—պատասխանեց Գիքուլը հեգնական և նախկին յանդիմանող տոնով:

Երկուսն էլ լռեցին ու իրենց հայեացքները դէպի պատուհանն ուղղեցին: Այժմ Սաքուլի համար պարզ էր, թէ ի՞նչ վիշտ էր կրծում ընկերոջ սիրտը:

— Գիքո՛ւլ,—փաղաքշող ու երերուն ձայնով ասաց Սաքուլը.—ես գիտեմ. դու քո սիրտը դեռ ևս բաց չես արել նրա առաջ. դու քո վիշտը յատակն ես արել... Գիքո՛ւլ, հարկաւոր չէ... հասկանում եմ՝ դժւար է, շատ դժւար: Բայց, բայց... զիտե՞ս՝ ի՞նչ... մոռացի՛ր, մոռացի՛ր...

Նա, կարծես, զգաց իր խօսքերի անսեղիութիւնն ու լռեց:

Գիքուլը, դեռ ևս հայեացքը պատուհանին յառած, անշարժացել էր տեղում: Անհուն վիշտն ու ներսը կատարւող փոթորիկը մռայլեցրել էին դէմքը: Սաքուլը, երբ լռեց, տե-

սաւ, թէ ինչպէս մի քանի կնճիռներ կըծկւեցին նրա բերանի մօտ, ու արտասուքի երկու խոշոր կաթիլներ կախւեցին նրա թերթեւունքից:

Յուզւած ու գունատ՝ Սաքուլը վեր կացաւ տեղից ու կանգնեց պատուհանի մօտ: Սլացող գնացքից նրան թւում էր, որ դաշտերն ու ցանքսերը ջրադացի մի հսկայական քար լինեն, որոնք պտտւում ու անցնում են նրա առաջով: Մի բոպէ նա փակեց աչքերը, և նրա յիշողութեան մէջ պտտւեցին ու անցան, ինչպէս կալէյդոսկոպում, անցած սեմեստրի բոլոր օրերը: Նա յիշեց կատակներով ու ծիծաղով լիքը ամառայ սկիզբը, մտաբերեց ան կիրակին, երբ, սարալանջին նստած, ծաղիկներ էին հաւաքում ու անտառի մէջ երգում, վազվզում. յիշեց նաւարկութիւններն ու անցնող գիշերը, երբ մթութեան մէջ հնչեց այն յուզիչ ու սիրատենչ հեկեկանքը, մտաբերեց անցած օրերի այդ ամբողջ շղթան, նրա վերջին օղաղը ու... ընկերով զոյգ արցունքները:

Գերմանիա, 1909.

ԿԱԽԱՂԱՆԻ ՎՐԱՅ

Նէր Ալ. Ծատուրեանին՝

Օրը մթնում էր:

Եկեղեցու գմբէթից զանգերի զոյգ թըրթիռները հաւատացող մարդկանց աղօթքի կանչեցին:

Դալլաք-Մաթոսը խաչակնքեց երեսը և Աստուծուն փառք տւեց: Այդ օրը նրա առեւտուրը յաջող էր անցել: Տասն և ութ գլուխ ու վեց միւրուք էր խուզել. երեք ատամ հանել, երկու մարդ նշտարել:

Խնքնաբաւականութեան մի ժպիտ անցաւ նրա դէմքով:

Ձեռը տարաւ արխալուղի երկայն գրպանը, մատներով խառնեց ու զնգզնգացրեց սև փողերն ու, մի հատ երեք կոպէկանոց հանելով, կանչեց.

— Սանդրօ, ադա, քառ կս, չես լսում, Սանդրօ:

Կրպակի կողքի մութ անկիւնից դուրս եկաւ մի 10—12 տարեկան տղայ, վախկոտ հայեացքն ուղղեց նրա աչքերին ու ինչ որ բան մեղմ մըմնջաց:

Գիւղաքաղաքի այլի լացարարի որդին էր, որին Դալլաք-Մաթոսը պահում էր՝ որպէս «դուքնի աշկերտ»:

— Էդ ի՞նչ ա, մրափել էի՞ր, հը՞, առ էս երեք կողմէկը, վաղ տու բախկալ Խաչանի մօտ, մի մոմ առ բեր. գլխի ընկա՛ր:

— Հրամանք ես, ուստա:

— Տես, գնալդ ու գալդ մի լինի, կիրկամուտ ա, ժամ պիտի գնամ. թէ որ եղացար՝ սաղ տեղդ աւանջդ կպահեմ. հասկացա՛ր:

— Հրամանք ես, ուստա:

— Դէ, կորի:

Սանդրօն, սնդիկի պէս դիւրաշարժ ու կայտառ, դուրս թռաւ սափրատնից:

Մի ափի մէջ երեք կողմէկանոցը սեղմած, միւսի մէջ, կարծես, ուստի հրամանը, նա վաղում էր՝ առանց աջ ու ձախ նայելու:

Շիւ-Դաւիթենց փողոցում նրա առաջը կտրեցին ընկերները՝ Պետօն, Մուկոլէն ու Արամը:

— Էդ ո՛ւր, Սանդրօ, — կանչեց մէկը:

— Արի, վէգ խաղանք, — ձայնեց միւսը:

— Ես նրանց երկուսի հախից եկել եմ, թէ վէգեր ունես՝ եկ, քո հաշիւն էլ քաշեմ, — պարծեցաւ երրորդը:

Սանդրօն բնագդով ձեռքը տարաւ վէգերով լիքը գրպանը, բայց, յանկարծ, միւս ափի մէջ դգալով երեք կողմէկանոցը, յիշեց ուստի հրամանը և չգայթակղեց:

— Չէ, չեմ կարող. ուստէս տեղ ա դըրկել, գիտես՝ ինչ կանի, — ասաց ու խոյս տուեց ընկերներին:

Բախկալ Խաչանը մոմը կիսով չափ փաթաթեց թղթի մէջ ու տուեց Սանդրօյի ձեռքը:

Սանդրօն դուրս եկաւ խանութից ու ազատ շունչ քաշեց: Ուստի հրամանի կէսը կատարել էր:

Այլ ևս չէր վազում:

Բարդիներով շղթայաւծ լայն փողոցի ծայրին Սանդրօյի առաջբացեց մայր մտնող արեգակը: Կիզիչ ու ասեղնոտ ճառագայթներին մերկացած՝ նա, կարմիր ու մեծ, լողում էր բլրակի գագաթին ու այնտեղից իր վերջին հրաժեշտը տալիս բնութեան: Երկինքը, ամ-

պերը, տներն պատերն ու բարձր ծառերը, կարծես, արիւնով ներկւած լինէին:

Սանդրօն մի րոպէ անշարժացաւ տեղում՝ կաշկանդւած բնութեան սքանչելի տեսարանից, ու մըմնջաց.

— Ա՛խ, ինչո՞ւ արեւը արեան գոյն ունի, ինչո՞ւ նա մայր է մտնում...

Մի անբացատրելի թախիժ պատեց նրա սիրտը:

Յանկարծ՝ նրա ականջին հասաւ թռչունի մի աղեկտուր, սրտապատառ ճիչ: Սանդրօն յետ նայեց ու տեսաւ մի փոքրիկ թռչնիկ՝ իր ընկեր Պետօյի ձեռքում:

— Ո՞րտեղ գտար, Պետօ,—կանչեց Սանդրօն՝ մօտ վազելով:

— Բռնեցի, Սանդրօ, բռնեցի:

— Վայ, բլբուլ է, Պետօ, բլբուլ. ի՞նչ սիրուն են բլբուլները,—հիացած բացականչեց Սանդրօն:

— Թո՛ղ, կաց. սա մայր էլ ունի:

— Մայր էլ ունի,—կրկնեց Սանդրօն մեղմ ու գորովալի:

Միւս ընկերներն էլ եկան ու շրջապատեցին Պետօյին:

Մէկը թել բերաւ, որ ոտիցը կապի, միւ-

սը՝ թութ, որ կերակրի, երրորդը՝ վանդակի մասին էր խօսում:

Ու այդպէս երկար զբաղւեցին թռչնիկով:

— Սա ի՞նչ մոմ է,—յանկարծ կանչեց Մուկուլը՝ վերցնելով գետնին ընկած մոմը:

Սանդրօյի դէմքով մի տագնապ անցաւ: Նա գունատւեց ու, ցնցւելով, խլեց մոմը:

Ու՛ անտեղելով մոմը, գոչեց լացի ու սարսափի շեշտերով.

— Էս ո՞վ կոտրեց, վայ ինձ, ուստէս ինձ կսպանի...

Եւ, մոռացած բլբուլն ու ընկերները, առջ վազեց մոմը ձեռքին:

— Կոտրած տեղից բռնած կտամ, որ ուստէն չտեսնի,—մտածում էր նա՝ ճանապարհին վազելիս:

Բայց ուստէն նկատեց կոտրած տեղը ու, որպէս կարկտի ամպ, որոտաց խեղճ Սանդրօյի գլխին.

— Տօ, հարամզադան, քեզ չասացի՞, թէ շուտ գաս. հալա եղանալդ հերիք չէ, մոմն էլ էսպէս կոտրած ես բերո՞ւմ, սօ, փո՛ւշ արարած...

Եւ երկաթի հաստ մատներով բռնեց Սանդ-

րօյի ականջից ու դէպի սափրատան բակը քարշեց:

Սանդրօյին թւաց, թէ ականջի կէսը պոկւեց, բայց համբերեց, ինչպէս միշտ: Այդպիսի դէպքում նա լեզուն պինդ կծում էր, որ լացը չգար, ու յաճախ միայն խորը յոգոց հանում:

Դալլաք-Մաթոսին այդ համբերատարութիւնը աւելի էր կատաղեցնում:

— Անպիտան, փո՛ւշ լակոտ, կտենես, թէ քեզ ի՛նչ կանեմ. էն ժամանակ կիմանաս, թէ ո՞վ է Դալլաք-Մաթոսը:

Բայց Սանդրօն դեռ չգիտէր, թէ ի՛նչ պիտի անէր իր ուստէն: Չէր հասկանում նրմանապէս, թէ էլ ո՛ր էր սափրատան բակը տանում, երբ կրպակի մէջ կարող էր ծեծել ու պատժել, որքան քէֆին տայ:

— Ես քեզ պիտի կախեմ,—որոտաց Դալլաք-Մաթոսը՝ փայտերի վրայից մի պարան վերցնելով:

Սանդրօն մահւան բնազդով մի ճիշ արձակեց, սարսափի ու ահաբեկման մի սրտառու ճիշ, ու փարւեց Դալլաք-Մաթոսի դուրս ցցւած փորին:

— Ուստա ջան, հոգուդ մեռնեմ... մայրըս կիմանայ, լաց կլինի, կմեռնի...

— Չէ, ես քեզ դաս պիտի տամ, որ իմանաս՝ ի՛նչ ասել է ուստի հրամանը,—գոռաց վարպետն ու, բռնելով ոտներից, կապկըպեց պարանով:

— Ուստա ջան, ախր արեն էր... բլբուլը, բլբուլը...

Դալլաք-Մաթոսը այլ ևս չէր լսում: Սառնասիրտ ու լուռ՝ նա վերջացրեց իր գործն ու, բռնելով կապկալած ոտներից, վեր բարձրացրեց Սանդրօյին գլխավայր ու, իբրև մորթած այծիկի դիակ, կախ տւեց թիթենու կոտրած ճիւղից:

Նա տեսաւ, թէ ինչպէս ծառերի բները, ջրի տակառը, ուստի ոտները, մի խօսքով՝ ողջ բակը շրջւեց ու պտոյտ եկաւ իր աչքերում:

Նա մի քանի անգամ էլ ճշած աղերսի ու վախի կոծով, բայց շուտով արտասուհները խեղդեցին նրա բուկը, և նա լուեց:

Մի փոքր յետոյ նրա աչքերը կարմրեցին, պղտորւեցին, և քթից ու բերանից սկսեց արիւն հոսել:

Դալլաք-Մաթոսը արդէն հեռացել էր: Սափրատան դուռը դրսից կողպելով՝ նա մի անգամ էլ խաչակնքեց երեսն ու փառք տը-

ւեց Աստծուն, որ ուրիշների պէս գող և
աւազակ չէ և շատերի պէս էլ քաղցած:

Նա գնաց ժամ՝ աղօթելու:

Որքան մնաց Սանդրօն կախաղանի վրայ՝
յայտնի չէ:

Միայն՝ երբ Դալլաք-Մաթոսը եկեղեցուց
տուն դարձաւ, նա ծառի վրայ չէր:

Բարի հարեանները նրան մահից ազատել
էին...

Մոսկա, 1910.

ԱՌԱՋԻՆ ՎԻՇՏ

Փոքրիկ Սուրէնը վաղ առաւօտեանից մեծ
բան ու գործի էր:

Նրա համար գնել էին նոր մահճակալ:

Եւ նա, որ մինչև այժմ քնում էր հայ-
րիկի և մայրիկի ննջարանում, այսուհետև
պիտի քնէր տատիկի սենեակում, տատիկի
հետ:

Հէնց որ նոր մահճակալը սարքեցին՝ Սու-
րէնը սկսեց իր գաղթը: Ինչե՛ր ասես՝ նա
չհանեց իր հին մահճակալի տակից: Կոտ-
րած սայլակը, անգսպան շոգեկառքը, ան-
պոչ ձին, այն արկղը, որ ձիու համար ախո-
ռի տեղ է ծառայում, հո՛րն ու պտուտակը
և այլն և այլն: Այդ ամենը նա մէկ-մէկ
տեղափոխեց իր նոր օթեանն ու սարքեց
նոր մահճակալի տակ: Այնուհետև տարաւ
հայրիկի նւիրած թուրն ու հրացանն ու կա-
խեց ուղիղ գլխավերևը, որ, եթէ, բան է,

գիշերը գողեր մտնելու լինեն մահճակալի տակից ձին գողանալու՝ իսկոյն վերցնի, խփի նրանց և սպանի:

Սուրէնը անշնորհ գոհ էր իր նոր սեփականութիւնից:

Նախ որ՝ նոր մահճակալն առանց ցանկապատի էր, և իր քէֆն ուզած ժամանակ կարող էր ելնել ու իջնել, ինչպէս իրենից մեծերը. երկրորդ, որ ամենազլխաւորն էր, նա, տատիկի սենեակում քնելիս, կարող էր իր ծոցը դնել փոքրիկ, չալիկ Փիսոյին: Տատիկը պառաւ է՝ չի նկատի. տատիկը բարի է ու ներողամիտ՝ նա մայրիկի պէս չի վերցնի ու կատլին պատշգամբից ցած չի ձգի:

Եւ այսօր, էգուց, միւս էգուց, յետոյ էլի միւս էգուց և ուրիշ շատ էգուցներ Սուրէնը պիտի քնէր տատիկի հետ միասին, միևնոյն ննջարանում, նոր մահճակալի վրայ:

Այդ օրը Սուրէնը անհամբեր միջնելուն էր սպասում: Նրան շատ էր հետաքրքրում, թէ՛ նոր մահճակալի վրայ ինչպէս պիտի պառկէ, շորերը ուր պիտի դնի և ինչպէս պիտի քնի:

Վերջապէս՝ հասաւ երեկոյեան ժամը ու թէ՛ Մայրիկը նրան կերակրեց ու, ձեռքից

բռնելով, առաջնորդեց դէպի նոր օթեանը: Շորերը հանելով՝ նա նրան պառկեցրեց անկողնում, երեսիցը համբուրեց և, բարի գիշեր մաղթելով, հեռացաւ:

Սակայն՝ մի փոքր անց, կրկին ներս մտաւ, տնտղեց սենեակն ու, սպառնալով Սուրէնին, ասաց.

— Տես, Սուրիկ, եթէ կատլին դրել ես անկողինդ՝ էլ ես քո մայրը չեմ և հայրիկին էլ կասեմ, որ դու շատ և շատ վատ տղայ ես:

Բայց Սուրէնն այդ օրն ամենից քիչ կատլի մասին էր մտածում: Աւելի շուտ հետաքրքրել էր նրան ու գրգռել նրա երևակայութիւնը նոր շրջապատը:

Նա փոքրիկ, սևահեր գլուխը սպիտակ բարձի վրայ մերթ աջ, մերթ ձախ դարձնելով, աչքերը պլզած, դիտում էր սենեակի բոլոր իրերը և այն մեծ ու փոքր սոււերները, որոնց՝ սեղանի վրայ դրած փոքրիկ ճրագը ձգում էր ամեն մի առարկայի կողքին: Եւ լուռ իրերի ու մութ սոււերների մէջ մենակ մնացած Սուրէնին թւում էր, թէ այս գիշեր իր աչքերին քուն չէր գալու:

Մի ժամ անց, զգոյշ ու մեղմ, բացւեց դուռը, և տնքալով ու ճռռալով ներս մտաւ պառաւ տատը:

Սուրէնը խորամանկութեամբ փակեց աշքերը:

Տատիկը ոտների ծայրով, յամրաքայլ մօտեցաւ նրան, իր ցուրտ և բարակ շրթունքները հպեց նրա այտերին ու հեռացաւ դէպ իր մահճակալը:

Սուրէնը վերմակը դուխը քաշեց և, տակից մի անցք բանալով, հետաքրքիր ու կայտառ աչքերը տատիկին յառեց:

Այդ տեղից նա պարզ տեսնում էր, թէ ինչպէս տատիկը, մէջքը նրան դարձրած, պատրաստուում էր հանւելու: Ահա նա ուզում է շրջագդեստի չափրաստները բաց անել. սակայն՝ նրա դողդոջուն և կնճռոտ մատները միանգամայն այլ տեղ են որոնում նրանց, ու երկար ժամանակ չափրաստները չեն բացւում:

Սուրէնը յիշեց մայրիկի դիւրաշարժութիւնն ու մտքումը հեգնեց պառաւ, անշնորհք տատին:

Վերջապէս՝ նրան յաջողեց շորերը յետ կոճկել ու կամաց-կամաց հանւել: Եւ, ամեն

մի շարժում անելիս, նա անվերջ կերպով տնքում ու ճռռում էր:

Երբ նա իր շապիկն էր փոխում՝ Սուրէնի աչքովն ընկաւ նրա զոյգ թառամած ու գորշ ստինքները, որոնք կախւած էին նրա չոր կրծքից, ինչպէս երկու դատարկ տոպրակներ: Տարօրինակ և տգեղ թւացին Սուրէնին տատիկի ստինքները...

— Եթէ թումիկը, — մտածեց Սուրէնը, — որ այժմ օրօրոցումն է, ծծելու լինի տատիկի ծիծը՝ կաթ կգոյ, թէ ոչ:

— Չէ, չի գայ, — պատասխանեց ինքն իրեն Սուրէնը. — կաթ չի գայ, որովհետեւ թումիկը տատիկի երեխան չէ: Այո, հայրիկն ասում է, որ նա էլ թումիկի պէս տատիկի կաթն է ծծել: Իսկ եթէ հայրիկը հիմա ծծի տատիկի ծիծը...

Մի բոսէ Սուրէնը պատկերացրեց հայրիկին, այն մեծ, միրուքաւոր հայրիկին, թումիկի պէս՝ օրօրոցում կապկպած, թումիկի պէս լալկան, տատիկի կաթը ծծելիս: Այդ մտապատկերը նրան շատ զւարճալի թւաց, և նա բարձր-բարձր ծիծաղեց վերմակի տակ:

Բայց իսկոյն ուշքը վրան հաւաքեց ու,

բերանը բռնած, լռեց, որ տատիկը նրան չլսի:

Տատիկը նրան լսել չէր կարող, որովհետև ամբողջովին թաղւել էր վերմակի տակ: Նա ողջ մարմնով դողդողում էր, անընդհատ տեղը յարմարեցնում և աւելի ու աւելի կրծկւում հաստ ծածկոցի տակ:

Սենեակը ցուրտ էր:

— Այո, մըսում է, — մտքումը վճռեց Սուրէնը. — մայրիկն էլ է յաճախ մըսում: Բայց հէնց որ մայրիկը մըսում է, հայրիկը նրան տաքացնում է: Իսկ տատիկը: Ինչո՞ւ հայրիկը մի-մի անգամ էլ տատիկի մօտ չի գալիս տաքացնելու:

Մի փոքր անց՝ տատիկը գլուխը հանեց վերմակի տակից ու հանգցրեց ճրագը: Մի ակնթարթում բոլոր սուտերները դուրս ցատկեցին իրենց դարաններից ու կլանեցին սենեակը: Մութ խաւարի մէջ Սուրէնը ահ զգաց, փակեց աչքերն ու, մի քանի րոպէ անց, անուշ քնեց...

Անցաւ մի ամիս, և Սուրէնը միանգամայն ընտելացաւ իր նոր օթւանին:

Մի գիշեր նա վատ երազներ տեսաւ: Նրա ականջին դիպան ինչ որ հնչիւններ, շշուկ-

ներ: Նա, վախեցած, աչքերը բաց արեց և, որպէս շարունակութիւն իր երազի, տեսաւ հայրիկին և մայրիկին՝ շրջապատած տատիկին:

— Ի՞նչ է պատահել, մայրիկ, — հարցրեց տաքնապով Սուրէնը:

— Ոչինչ, բալիկս, ոչինչ, դու քնի՛ր, — աշխատեց նրան հանգստացնել մայրը:

Բայց Սուրէնի քունն այլևս չտարաւ, և մայրը նրան տեղափոխեց իր սենեակը: Հետեալ օրը տեղափոխեց և նրա մահճակալը: Այնուհետև Սուրէնը քնեց կրկին հայրիկի և մայրիկի ննջարանում:

Առաւօտը տատիկը սենեակից դուրս չեկաւ, իսկ Սուրէնին արգելեցին այլևս նրա մօտ մտնել:

Այդ օրը մի անծանօթ քեռի, որի քթին ակնոց կար և ձեռափայտի վրայ ոսկրից շինած նապաստակի գլուխ, եկաւ տատիկի մօտ, փակեց նրա սենեակում ու նորից գնաց:

Անուհետև ամեն օր այդ քեռին գալիս էր տատիկի մօտ: Հայրիկն ու մայրիկը մտադբաղ, բայց սիրալիք, ընդունում էին նրան: Ամեն անգամ մայրիկը նրան հրաւիրում էր

սուրճ խմելու, և նա միշտ հրաժարւում էր, իսկ հայրիկը փորձում էր պահել նրա վերարկուն, ու նա չէր համաձայնւում: Մի օր էլ՝ հայրիկն ու մայրիկը երկար փակւեցին տատիկի սենեակում ու յետոյ դուրս եկան արտասուքներն աչքերին:

Նրանք լաց էին լինում:

Հայրիկն էլ էր լաց լինում:

Սուրէնը, ինչ որ վատ բան նախազգալով, թագնւել էր մայրիկի պահարանի յետև ու լռել:

Այդ օրն ակնոցաւոր քեռին չեկաւ: Նրա տեղ եկան ուրիշ քեռիներ ու պապիկներ: Յետոյ եկան հօրաքոյրը և ուրիշ շատ հօրաքոյրեր ու մօրաքոյրեր:

Բոլորն էլ մտնում էին տատիկի սենեակը, մի առժամանակ մնում այնտեղ ու նորից դուրս գալիս խոնաւ աչքերով:

Նրանք քայլում էին յամր ու հանդարտ ու խօսում հազիւ լսելի, ցածր ձայնով: Ողջ տունը, կարծես, հառաչում ու փսփսում էր:

Համարեա ամբողջ օրը Սուրէնը մնաց մայրիկի պահարանի յետևին, և ոչ ոք նրանով չհետաքրքրեց:

Հետևեալ տաւառտ Սուրէնին մաքուր հագ-

ցրին ու տարան տատիկի սենեակը, որ ձեռքը համբուրի:

Տատիկին, նոր շորեր հագցրած, պառկեցրել էին սեղանի վրայ, մի երկայն ու նեղ սնդուկի մէջ:

Երբ Սուրէնը նրա ձեռքը համրուեց՝ նա չիմացաւ: Նրա աչքերը փակ էին:

Սուրէնն այժմ միայն հասկացաւ, թէ ինչո՞ւ բոլորն էլ հանդարտ էին քայլում ու շշուկով խօսում:

Որովհետև տատիկը քնած էր:

Բայց նա սատիկ ուզեց մի կերպ իմաց տալ տատիկին իր ներկայութիւնը: Դրա համար նա բռնեց տատիկի ձեռքը, որ թափահարի, բայց նրան արգելեցին և անմիջապէս սենեակից հեռացրին:

Ինչո՞ւ տատիկի ձեռքը այնքան ցուրտ էր...

Շուտով կրկին հաւաքւեցին երէկւայ պապիկներն ու քեռիները, տատիներն ու հօրաքոյրերը:

Եկաւ և ժամի պապին, որ երկար միրուք ունէր և միրուքիցն էլ երկար մի «տէր-ողորմեա», եկաւ և ժամի քեռին՝ քթախոտի տուփը ձեռին:

Նրանք ժամի շրեր հագան ու սկսեցին ժամ անել, ինչպէս եկեղեցում, խնկի կապոյտ ծուխով լցրին ու մթնացրին փոքրիկ սենեակը:

Բոլորը, տխուր և լուրջ դէմքերով, գլխակոր, շրջապատել էին այն սեղանը, որի վրայ տատիկն էր պառկած. իսկ սեղանի երկու ծայրերին, տատիկի գլխավերնն ու ոտի տակը, բարձր մոմկալների մէջ, դէպի վեր էին լողում երկու հաստիկ կերոնների սուր լեզւակները:

Մի փոքր յետոյ տատիկին վերցրին, դրին ուսերի վրայ ու տարան:

Տատիկը իմացաւ, թէ ինչպէս իրեն բարձրացրին ու տարան:

Նրա աչքերը էլի փակ էին...

Մի քանի ժամից յետոյ նրանք վերադարձան տուն՝ հաց ուտելու, բայց այս անգամ առանց տատիկի:

Նրան չէին բերել...

Դուրսը ցուրտ էր, և սաստիկ ձիւն էր գալիս:

Երեկոյեան, երբ բոլորը ցրեցին, տունը խաղաղւեց:

Սուրէնին իր նոր մահճակալի հետ տե-

ղափոխեցին կրկին տատիկի սենեակը: Միայն այս անգամ տատիկի փոխարէն նրա հետ գիշերեց մեծ մօրաքոյրը:

Սուրէնը մտաբերեց իր առաջին տեղափոխութիւնը և յիշեց տատիկին: Յիշեց տատիկին, երբ, վերմակի տակ կուչ եկած, մըրսում ու դողդողում էր:

— Մարիամն ասաց, որ տատիկին տարան և դրին հողի տակ, — մտածեց Սուրիկը. — իսկ այս բուք-բորանին տատիկը այնտեղ արդեօք չի՞ մըսում... Խեղճ տատիկ, մըրսում ես, հա՛, դու դողդողում ես, հա՛...

Սուրէնը խղճահարւեց ու մղկտալով հեկեկաց...

Մոսկւա, 1911.

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾ

I

Աշնան արևի առաջին, դու ճառագայթները դեղին ժապաւէնների խուրձով ներս սողացին պատուհանից ու մեղմ խաղացին մահճակալի մէջ պառկած փոքրիկ Աշոտի դէմքի վրայ: Աշոտը մի քանի անգամ դարձադարձեց-գլուխը սպիտակ բարձի դարիվերի վրայ, ապա, աչքերը բանալով, ճեպճեպեց թերթեռնքները, փոքրիկ բռունցքներով տրորեց կողերն ու ոտքի կանգնեց:

Ննջարանում մարդ չկար: Հայրիկի և մայրիկի մահճակալները դատարկ էին:

Հարեան սեղանասանից նրա ականջին դիպան գդալների ու բաժակների զրնգոցներ: Դռան կիսաբաց ճեղքից փչեց թէյի խոնաւ ու անուշ հոտը:

— Մայրի՛կ, — կանչեց Աշոտը բարձր և

անհամբեր շեշտով: Դա նրա արթնանալու ազդանշանն էր:

Նրա ձայնից ներս մտաւ աղախինը, և Աշոտը սկսեց թէյի պատրաստել:

Մինչ աղախինը նրան հագցնում, լւանում ու յարդարում էր, Աշոտը իր մտքում օրւայ գրադմունքի ծրագիրն էր կազմում:

Նղանակը լաւ էր: Երէկայ անձրևը դադարել էր: Նա կարող էր ողջ օրը անց կացնել ձլարտիզում: Նա այնտեղ, մեծ թթենու տակը, մի խանութ էր բաց արել: Ռետինէ կրկնակօշիկների մեծ արկղը երկու կիսի բաժանելով՝ նա հիմք էր դրել իր ունիվերսալ՝ առևտրին: Այդտեղ կարելի էր գտնել ամեն ինչ՝ կոճակ, թուղթ, հին զրչածայրեր, չորացրած հուն, չթի ու կտաւի կտորտանք, հայրիկի ծխախոտի դատարկ տուփերը, մայրիկի կտորած մատնոցը, դեղատան մեծ ու փոքր շիշեր և այլն և այլն: Մի խօսքով՝ աւելի բազմաբովանդակ ու ալլասեռ, քան հայրիկի խանութը:

Այսօր նա մտադիր էր այդ ամենը նորից աչքի անց կացնել, նորից կարգի բերել և, որ գլխաւորն է, խանութի ճակատին մի ցուցանակ կախել: Զէ՛ որ բոլոր խանութները

ցուցանակները ունենաւ: Այլապէս ամեն մարդ կգայ և ուրիշի խանութին տիրապետութիւն կանի:

Դրա համար էլ նա որոշել էր վերցնել պատի հին օրացոյցի կարտոնէ տախտակը, որ քառակուսի ձև ունէր, ու յետևն էլ մաքուր էր, և կպցնել մեխով խանութի ճակատին: Յուցանակի նկարիչը կլինի մայրիկը, որին կխնդրի հետևեալը գրել՝

«Ուրիշի խանութը չէ, իմն է»:

Նա այդ մտադրութեամբ սեղանատունը շտապեց, որպէսզի թէյ խմի և ապա գործին կաշի:

Երբ դուռը բացեց՝ նրա աչքին ընկաւ մի անծանօթ դէմք, որ, նստած սեղանի մօտ, թէյ էր խմում և ինչ որ բան պատմում: Հայրիկն ու մայրիկը նրան ուշադիր լսում էին: Հէնց որ Աշոտը ներս մտաւ՝ նրանք մի ընդհանուր հայեացքով միմեանց նայեցին ու խօսակցութիւնը ընդհատեցին:

— Ա՛, բարի լոյս, Աշոտ աղա, — ասաց հայիկը ու ապա դարձաւ անծանօթին.

— Պարոն Վահան, թոյլ տւէք ներկայացնեմ, մեր տան Աշոտ Երկաթը, կամ, աւելի ճիշտն ասած, Աշոտ Զարը:

Անծանօթը նրա փոքրիկ թաթը սեղմեց իր լայն ու կոշտ ափի մէջ, հեզ ժպտաց ու շարունակեց լուռ նստել իր տեղը:

Մայրիկը Աշոտի համար թէյ ածեց ու դրեց առաջը: Իսկ Աշոտը, մոռացած և թէյը և իր ծրագիրները, յափշտակած, աչքերը չէր հեռացնում անծանօթի դէմքից:

Նախ՝ նա նկատեց, որ վերջինս միւս ազգականների ու հիւրերի նման չէր, որոնք իրենց մածուցիկ փաղաքշանքներով ձանձրացնում էին իրեն: Նա նոյն իսկ ուշադրութիւն էլ չդարձրեց իր վրայ: Նոյն այդ անուշադրութեամբ էր վերաբերւում և դէպի մայրիկը և երբ խօսում էր՝ հայեացքը միայն հայրիկին էր ուղղում:

Ապա, թէյից յետոյ, Աշոտը վեր կացաւ տեղից ու, պտտելով նորեկի շորս կողմը, տնտղեց նրան ոտքից մինչև գլուխ: Նա կռացաւ ու դիտեց կարճ բաճկոնակի տակից կախւած ատրճանակը, ապա յետ նայեց և ուղեց մօտենալ սենեակի անկիւնում դրած ծանրը ու մեծ հրացանին:

— Հեռու կաց, Աշոտ, ձեռք չտաս՝ կտրաքի, — սաստեց անմիջապէս հայրիկը:

Թէյից յետոյ հայրիկն ու նորեկ հիւրը

դուրս եկան բաւել ու բարձրացան դարպասի կողքին գտնւող փայտանոցի կտուրը: Աշոտը գաղտնագողի հետեւեց նրանց: Այդտեղ նորեկ հիւրը բացատրեց և ցոյց տւեց, թէ ինչպէս հայրիկը կարող է անփնաս կերպով, թագնւած դէպի փողոցը բարձրացող պատնէշի յետեւին, անվերջ կրակել հրացանից: Այդտեղից նրանք իջան մառանը: Հայրիկը հանեց իր ատրճանակը և պահարանի մէջ թաղցրած իր հրացանն ու ցոյց տւեց նորեկին: Վերջինս տնտղեց զէնքերը, փորձեց փամփուշտներն ու գովասանքով հայրիկին վերադարձրեց:

Աշոտն ուշադիր հետեւում էր նրանց գործողութիւններին ու մի քայլ նրանցից չէր հեռանում:

Ճաշի ժամանակ հիւրն ու հայրիկը, մի քանի բաժակ զինուոց յետոյ, Աշոտի ներկայութեամբ սկսեցին աւելի ազատ խօսել:

— Այդ անիրաւներին միայն զէնքը կարող է խելքի բերել, — կրկնում էր տաքացած նորեկ հիւրը:

Մի փոքր անց Աշոտը իմացաւ, որ այդ խօսքերը վերաբերում են թուրքերին, և որ առհասարակ բոլոր նախապատրաստութիւն-

ները տեսնւում են նրանց դէմ կուելու համար:

Ճաշից յետոյ հիւրը մնաց տանը, սենեակում փակւած, և փողոց դուրս չեկաւ:

Ընթրիքի ժամանակ Աշոտի ներկայութիւնը ամենեւին մոռացան: Հիւրը պատմեց մէկը միւսից սոսկալի պատմութիւններ թուրքերի մասին: Նա ասաց, թէ ինչքան վատ են թուրքերը, ինչքան արիւնարբու, որ նրանք ամեն ինչ կարող են յարձակել իրենց տան վրայ, թալանել, այրել, բոլորին կոտորել, որ անհրաժեշտ է միշտ զինւած, պատրաստ լինել և նրանց եկած ժամանակը՝ հրացաններից զարկել և անխնայ կոտորել:

Սակայն՝ մայրիկը արգելեց Աշոտին մինչև վերջը լսել: Նա նրան ուղարկեց իր ննջարանը քնելու:

Բայց Աշոտի քունը արդէն փախել էր:

Ննջարանից նա ազահուլթեամբ շարունակում էր ազանջ դնել հիւրի պատմութեանը, որի հետ զուգընթացաբար գործում էր նրա գրգռւած մանկական երևակայութիւնը:

Յանկարծ, որտեղից որ էր, յիշեց Ղասուսին, այն տառերերը տարեկան թուրք տղային, որ իրենց տան համար աղբիւրից կը-

ժերով ջուր էր կրում: Սրանից երկու ամիս առաջ նա հեռացաւ հայկական թաղից՝ Աշոտին հետևեալ սպառնալիքը կարդալով.

— Սպասիր, բոլոր հայերիդ ոչխարների պէս պիտի մորթուենք:

Աշոտն այն ժամանակ ուշադրութիւն չը դարձրեց այդ սպառնալիքի վրայ, կամ, աւելի ճիշտն ասած, չըմբռնեց նրա միտքը:

Այսօր, անծանօթ հիւրի այցելութիւնից և պատմութիւններից յետոյ միայն սկսեց գուշակել այդ խօսքերի իսկական իմաստը:

— Ինչքան վատ տղայ է Ղասումը, — մտածեց Աշոտը, — նա գող էլ է. քանի անգամ նա գողացել է իմ ճաները. մինչև անգամ նա մեր հաւաքներից ձու էլ է թոցրել. իսկ հայրիկն ասում է. — ով գող է, նա փուշ, փողոցային տղայ է:

Այնուհետև քունը Աշոտին կամաց-կամաց յաղթահարեց ու նետեց երազների գիրկը: Մէկը միւսից վատ, մէկը միւսից սարսափելի էին նրա երազները: Նա երազին տեսաւ, որ փոքրիկ Ղասումի առաջնորդութեամբ մեծ, մորթէ գլխարկներով թուրքեր լցել են իրենց ննջարանը: Ոմանք հրացան-

ներով էին, ոմանք մերկացրած սրերով: Նրանք թոկերով կապկպեցին հայրիկի ձեռներն ու ոտները, պարտէզ տարան, այնտեղ գետին գլորեցին ու, ինչպէս ոչխարի, վիզը կտրեցին... Երէկայ հիւրը, փամփուշտներով զոտեպատւած, թագնել էր փայտանոցի կտրի կարճիկ պատի յետեին ու անդադար հրացաններ էր պարպում դէպի փողոցը: Մայրիկը, որտեղից որ էր, ճշում ու լաց էր լինում... Իսկ պատի տակ, այնտեղ, ուր ձուտ էին մորթում, ընկած էր հայրիկի գլուխը, բեխերն ու միրուքը արեան և ցեխի մէջ շաղախւած....

Աշոտը քնի մէջ սարսափից ճչաց, աչքերը բաց անելով՝ ցած թռաւ անկողնուց ու դէպի պատուհանը վազեց:

Նա տեսաւ, որ այդ ամենը երազ էր:

Օրն արդէն լուսացել էր: Դէմ ու դէմ սարի յետևից ծագում էր աշնան գեղանի արևը: Նրա դեղին ճառագայթները զգալի քով փարեցին Աշոտի կիսամերկ մարմնին ու ոսկի գոյնով ներկեցին նրա ձիւնափայլ ականջներն ու փոքրիկ գլխի մետաքսէ գանգուրները:

Աշնանային գով, մեղմանոյշ առաւօտ էր:

Այդ օրը, երբ սեղանատուն դուրս եկաւ, Աշոտն այլ ևս երէկեայ հիւրին այնտեղ չգտաւ։
Դեռ լոյսը չբացւած՝ նա անհետացել էր։

II

Աշոտն այժմ տարւած է նոր հովերով։

Նրան այլ ևս չեն հետաքրքրում նախկին զբաղմունքները։ Նրա խանութը մնացել է երեսի վրայ, առանց ծրագրած ցուցանակին անգամ արժանանալու։ Մի շաբաթից աւել է նոյնիսկ թթի ծառի տակը չէ անցել։ Նրան այժմ ծիծաղելի և ամօթաբեր է թւում, թէ ինչպէս նա կարող է հայրիկի պէս ժամերով նստել խանութի առաջ, միջի իրեղէնները անվերջ քանդել ու սարքել, խաղաղ վաճառականութեամբ պարապել, երբ արդէն կեանքի ու մահւան խնդիր է դրւած։

Հարկաւոր էր, հարկաւոր էր բոլոր միջոցները ձեռք առնել, որպէսզի այն անպիտան թուրքերն ու Ղասումը չհամարձակւեն դարպասի շէմքը կոխել։

— Ղասումը թուրք է, վատ է, երբ նա գայ՝ հարկաւոր է նրան խփել և սպանել, — այդպէս էր որոշել այն օրեայ հիւրի այցելութիւնից յետոյ Աշոտը։

Բայց դրա համար անհրաժեշտ էր այն օրեայ հիւրի պէս բաճկոնակի տակ ատրճանակ ունենալ և ուսին՝ հրացան։ Հարկաւոր էր նրա պէս սպառնազինւել և, որ գլխաւորըն է, նրա պէս անուշադիր վարւել մայրիկի և աղախնի հետ ու աւելի շատ հայրիկի հետ խօսել։

Նա քրքրեց իր խաղալիքների արկղն ու գտաւ իր հին ատրճանակը. մայրիկի մօտ կար մի տուփ թղթէ փամփուշտներ։ Այնուհետև մտաբերեց, որ հրացան էլ ունի, Ձատկին հայրիկից նւէր ստացած, այդ էլ գտաւ նախասենեակի պահարանում։ Ինչ արած, որ արձակած ժամանակը տաք արձնի տեղ թոկով կապած խցան է թռչում։ Որպէսզի այդ խցանային դնդակն աւելի հեռու գնայ և ուղղակի թշնամու սրտին կաշի՝ նա կտրեց թոկն ու դէն շպրտեց։

Նա ռազմական բոլոր նախապատրաստութիւնները տեսել էր։

Այժմ անհրաժեշտ էր «դիրք» գրաւել։

Այդպէս էր ասում հիւրը։

Փայտանոցի կտրին, նախ, հայրիկն է. երկրորդ՝ միշտ էլ մատչելի չէ նրան. սանդուխը ընկած ժամանակ՝ չի կարող դնել՝ ծանր է։

Ամենայարմար տեղը նա գտաւ պատշգամբի գլուխը, որ ուղղակի դարպասին էր նայում: Այդտեղից նա ամենայաջող կերպով կարող էր դիմադրել թշնամուն:

Սակայն՝ որպէսզի թշնամին չտեսնի նրան, և թուրքերի գնդակները նրան չդիպչեն՝ պատսպարւելու համար նա պատշգամբի ճողերից կախեց մայրիկի գոգնոցը: Գոգնոցի վրայ գտնւած ծակոտիներն էլ կարող էին դիտարանի տեղ ծառայել, որտեղից նա կարող էր հետեւել թշնամու գործողութիւններին:

Նւ այսպէս՝ Աշոտը կազմ ու պատրաստ էր. այժմ այլ ևս թուրքերից և մանաւանդ Ղասումից վախ չունէր:

Ամեն առաւօտ, թէյից յետոյ, Աշոտը ատրճանակը կախում էր գոտուց, թղթէ փամփուշտների տուփը դնում գրպանը, հրացանը կախում ուսից և «դիրքը» դուրս գալիս: Այդ միջոցներին նա միշտ մայրիկի հարցերն ու աղախինի հանաքները անպատասխան էր թողնում: Նա դէմքին տալիս էր խոժոռ արտայայտութիւն՝ ճակատին հաւաքում էր մի զոյգ արհեստական, փխրուն կնճիռներ, փոքրիկ թշերն ուռցնում էր, աղ-

ւամազ ունքերը կիտում և գոգնոցի յետևին, պատսպարւած, անց ու դարձ անում և սրբատարութի թշնամուն սպասում: Իսկ երբ յոգնում էր՝ չոքում էր գոգնոցի առաջ ու նրա ծակոտիներից դէպի փողոցի դուռը նայում:

— Մի թող գան...—խորիմաստ սպառնալիքով կրկնում էր Աշոտը:

Թշնամին, սակայն, չէր գալիս:

Օրերն անցնում էին, իսկ Աշոտի տենչած կռիւը չէր սկսւում: Մինչդեռ՝ աշունը մօտենում էր իր վախճանին, և ցուրտ ձմեռը սպլիտակ զգեստով զարդարում էր ծառերի ճիւղերը, տների կտուրներն ու հեռաւոր, բարձր սարերը:

Աշոտին այլ ևս արգելում են պատշգամբ ելնել: Նրա «դիրքը» քամին ձիւնով է ծածկել, իսկ պատնէշը՝ գոգնոցը գիշերւայ սառնամանիքներից սառել, չոր կաշի է կլտրել:

Այդպէս անցաւ ողջ ձմեռը, և կռիւը չըսկըսւեց:

Փետրւար ամիսն էր:

Մի օր Աշոտի ականջին դիպաւ դռան չախչախի արտասովոր ու կոպիտ զարկը:

Աշոտը դուրս վազեց և պատշգամբից տեսաւ... Ինչ, նրան, թշնամուն՝ մի մեծ փափախաւոր թուրքի, որի ողջ հասակը լուսանկարչական պատկերի պէս երևում էր դարպասի դռնակի շրջանակի մէջ: Ուրեմն՝ նրանք են, թուրքերը: Ուրեմն՝ հայ-թուրքական կոտորածը սկսւել է:

Աշոտը շտապ, մի քանի ակնթարթում սպառազինւեց և, վազէ-վազ պատշգամբի գլուխն անցնելով, գոգնոցի յետևին չոքած, դարան մտաւ:

Թուրքը, անփոյթ ու անվախ, շարունակում էր կանգնած մնալ՝ իր աչքերը վերև, պատշգամբին յառած: Երևի՝ մի վատ բան էր մտածում:

Բայց Աշոտը որոշել էր ոչ ոքի չխնայել:

Նա գոգնոցի ծակոտիներէից հրացանի խուփակը թուրքին ուղղեց և, ճիշտ նրա կրծքին նշան բռնելով, իջեցրեց չախմախը: Խողովակի ծայրից խցանի թեթև գնդակը դուրս թռաւ և ընկաւ դարպասի առաջ, թուրքի ոտների մօտ, բայց թուրքին չդիպաւ: Աշոտը վրիպեց: Նա յուսահատ, բայց անվհեր, ոտքի կանգնեց և, գոտուց ատրճաճաւոր հանելով, թուրքի ուղղութեամբ արձակեց:

Իսկ անիրաւ թուրքը, որ Աշոտի բոլոր գործողութիւններին հետևում էր, փոխանակ դիմադրելու, հայրական մի բարի, գորովալի ժպիտ արձակեց և, բակը մտնելով, բարձրացրեց խցանն ու Աշոտին ուղղեց:

Աշոտը տարակուսանքից անշարժացաւ:

Ինչո՞ւ թուրքը չի կրակում, ինչո՞ւ նա չի յարձակում, թալանում, հրդեհում: Անկասկած՝ նա խորամանկութիւն է անում, նենդաբար խարդախել է ուզում...

Եւ մինչդեռ Աշոտը խարխափում էր տարակուսանքների ու կասկածների ցանցերում՝ յանկարծ դարպասի փոքրիկ դռնակի մէջ տեսարանը փոխւեց, և Աշոտի հայ-թուրքական կոտորածը միանգամայն այլ ընթացք ստացաւ:

Այնտեղ, թուրքի բակը ներս մտնելուց յետոյ, երևացին մի քանի, փայտերով բարձրած էշերի գլուխներ...

— Էշեր, էշեր, — բերկրանքով բացականչեց Աշոտը և, հրացան ու ատրճաճաւոր մի կողմ նետելով, մոռացած ներքև կանգնած թուրքի ներկայութիւնը, զինաթափ դէպի բակը վազեց:

Մինչ այդ՝ աղախինը բաց արեց դարպա-

սի լայն փեղկերը, ու փայտերի տակ տըն-
քացող անասունները բակը մտան:

— Բարև, Ալլահ սախլամն, Հասան-Դա-
յի, քանի՜ ժամանակ է՝ չես երևում,—ասաց
աղախինը թուրքին՝ ծանօթ ժպիտով և մի
տեսակ զաղտնի յանդիմանութեամբ:

Թուրքը մտերմաբար գլուխը շարժեց և,
երկնքին նայելով, ուսերը խորհրդաւոր
վեր քաշեց ու մի ինչ որ բան մեղմ մըր-
մնջաց:

Իսկ Աշոտը, մոռացած նախկին ռազմա-
կան տրամադրութիւնը, անհամբեր պտտում
էր կենդանիների չորս կողմը, ուրախութիւ-
նից ցատկոտում և մերթ էշերի պարանո-
ցին փաթաթւում, մերթ նրանց տաք դուն-
չը փաղաքշում:

Թուրքը հասկացաւ Աշոտի ցանկութիւնը,
ժպտաց նոյն հայրական գորովով և, Աշոտին
զրկելով, էշերից մէկին նստացրեց:

Աշոտը, ժպտերես ու ինքնագոհ, թափա-
հարում էր ոտներն ու բացականչում.

— Չո՛ւ, հօ չո՛ւ, չո՛ւ...

Եւ մինչդեռ Հասան-Դային սարքում էր
փայտերը՝ Աշոտը մի քանի անգամ էշի վրայ
պստեց բակի մէջ:

— Ինչո՞ւ հայրիկն էլ էշեր չի առնում,—
մտածեց Աշոտը,—ես որ մեծանամ՝ ան-
պատճառ պիտի Հասան-Դայու պէս էշեր
պահեմ:

Եւ երբ Հասան-Դային Աշոտին իջեցրեց
էշից ու, կենդանիներին առաջն առած, դուրս
եկաւ բակից՝ Աշոտը քիչ մնաց ափսոսան-
քից լայ:

Ապա դուրս եկաւ դարպասի առաջ և ճա-
նապարհ դրեց թուրքին, որ, երկայն ճիպո-
տը մերթ մի էշին, մերթ միւսին զարկելով,
անհետացաւ փողոցի ծայրին:

— Ինչ լաւ մարդ է Հասան-Դային,—
մտածեց երախտագիտութեամբ Աշոտը,—նա
ինձ էշի վրայ նստացրեց:

Եւ մի փոքր յետոյ կրծքից բղխող հառա-
չի հետ ասաց մտքումը.

— Ա՛խ, երանի՜ Հասան-Դայուն, որ էշեր
ունի:

Մոսկւա, 1911.

HR

պի 1

թիվ

թիվ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0350569

44209